

Minna Syväoja

”SILLOIN TUNTEE ITSENSÄ TODELLA HUONOKSI IHMISEKSI”

Narratiivinen analyysi ylivelkaantuneiden tarinoista ja häpeän merkityksistä niissä

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2023

TIIVISTELMÄ

Minna Syväoja: ”Silloin tuntee itsensä todella huonoksi ihmiseksi” – Narratiivinen analyysi ylivelkaantuneiden tarinoista ja häpeän merkityksestä niissä

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Sosiaalityön tutkinto-ohjelma

Ohjaajat: Suvi Raitakari & Paula Vasara

Lokakuu 2023

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan ylivelkaantumisen polkuja ja ylivelkaantumiseen liittyvää häpeää ylivelkaantuneiden kertomien tarinoiden kautta. Tutkielman tavoitteena on muodostaa nykyajan suomalaisesta ylivelkaantumisesta kuva, jossa toisaalta tunnistetaan ylivelkaantumiseen liittyviä yleisiä teemoja, mutta myös pyritään tuomaan esiin ylivelkaantumiseen liittyvä tilannekohtaisuus. Ylivelkaantunut kokee usein taloudellisesta tilanteestaan häpeää. Tässä tutkielmassa tuo kyseinen häpeä nähdään muodostuvan suomalaisen kulttuurin osana, sillä Suomessa on pitkä historia velkaantumisen välttelyssä ja velkaantumisen pitämisessä huonona valintana, ja toisaalta häpeän nähdään liittyvän henkilökohtaiseen kokemukseen siitä, ettei pärjää uusliberalistisessa kulutusyhteiskunnassa.

Tutkielman aineistona toimii Velkaantuminen ja häpeä 2019-2020 -kirjoitusaineisto, jonka on kerännyt Itä-Suomen yliopistosta Anne Syrjänen. Aineistosta analyysiin valikoitui 19 kirjoitusvastausta. Kirjoituksia analysoitiin narratiivisen tutkimusotteen menetelmällä, erityisesti juonianalyysiä käyttäen. Analyysissä keskityttiin siihen, millaisia tarinoita vastaajat kertoivat ylivelkaantumisestaan ja millaisen merkityksen häpeä sai näissä tarinoissa. Analyysin tuloksena oli kolme tarinamallia: ylivelkaantumisen selviytymistarina, loppumattoman velan tarina ja tarina nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa.

Aineiston analyysi osoittaa, että ylivelkaantunut kokee häpeää, kun hän ei ylivelkaantumisensa vuoksi pysty vastaamaan aikuisuuteen liitettyihin odotuksiin toimia yhteiskunnassa itsenäisenä, täysivaltaisena ja aktiivisena kansalaisena. Häpeä eristää kokijansa hänen sosiaalisesta verkostostaan ja on kokemuksena myös ruumiillinen. Pitkään jatkuessaan häpeäkokemuksesta tulee sisäistetty, ja kokemus huonommuudesta säilyy jopa veloista selviytymisen jälkeen. Ylivelkaantumiseen saatavan avun tulisi olla helposti saavutettavissa ja sitä tulisi tarjota mahdollisesti matalan kynnyksen palveluna tilanteeseen liittyvän häpeän vuoksi. Ylivelkaantuneen olisi myös tärkeä saada osallisuuden kokemuksia apua hakiessaan, sen sijaan että hän kokee olevansa vain erilaisten toimenpiteiden kohteena. Sosiaalityön ja muiden ylivelkaantuneiden kanssa työskentelevien tahojen tulisi puuttua ylivelkaantumiseen myös ennaltaehkäisevästi: ylivelkaantumisongelman puhkeaminen näyttäisi liittyvän läheisesti erilaisiin elämänmuutoksiin, kuten omilleen muuttamiseen, lasten saamiseen, avioerotilanteisiin ja eläkkeelle tai työttömäksi jäämiseen. Näissä tilanteissa olisi hyvä tarjota yksilöille lisää tietoa taloushallinnasta ja talouteen nykypäivänä liittyvistä riskeistä.

Avainsanat: häpeä, juonianalyysi, kulutus, velkaneuvonta, ylivelkaantuminen

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

ABSTRACT

Minna Syväoja: "Then you feel like a really bad person" – A narrative analysis of the stories of the over-indebted and the meaning of shame in them

Master's thesis

Tampere University

Degree Programme in Social Work

Supervisors: Suvi Raitakari & Paula Vasara

October 2023

This Master's Thesis examines the paths of over-indebtedness and the shame associated with over-indebtedness through the stories told by the over-indebted. The aim of the thesis is to form a picture of contemporary over-indebtedness in Finland, which on one hand identifies general themes related to over-indebtedness, but also aims to bring out the specific situations of over-indebtedness. Over-indebted people often feel ashamed of their financial situation. In this thesis, the shame in question is seen as a part of the Finnish culture, because Finland has a long history of avoiding debt and considering it a bad choice to take, and on the other hand, the shame is seen to be related to the personal experience of not being able to do well in a neoliberal consumer society.

The data of the thesis is the writing material "Debt and Shame 2019-2020", which was gathered by Anne Syrjänen from the University of Eastern Finland. From the material, 19 written responses were selected for analysis. The writings were analyzed using the methods of narrative research, specifically using the concept of story models. The analysis focused on what kind of stories the respondents told about their over-indebtedness and what meaning shame took on in these stories. The analysis resulted in three story models: a story of surviving over indebtedness, a story of endless debt and a story of a young person in a credit society.

The analysis of the data shows that the over-indebted person feels shame when, because of their over-indebtedness, they are unable to meet the expectations associated with adulthood to function in society as an independent, full-fledged and active citizen. Shame isolates its experienter from their social network and is also a bodily experience. If it goes on for a long time, the experience of shame becomes internalized, and the experience of inferiority remains even after the debts have been overcome. Help for over-indebtedness should be easily accessible and should be offered as a possibly low-threshold service due to the shame associated with the situation. It would also be important for the over-indebted person to have experiences of inclusion when applying for help, instead of feeling that they are only the target of various measures. Social work and other entities working with over-indebted people should intervene in over-indebtedness also preventively: the onset of the over-indebtedness problem seems to be closely related to various life changes, such as moving home, having children, divorce situations and retirement or becoming unemployed. In these situations, it would be good to offer individuals more information about financial management and the risks associated with the economy today.

Keywords: shame, story model, consuming, debt counseling, over-indebtedness

The originality of this thesis has been checked using the Turnitin OriginalityCheck service.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
2. YLIVELKAANTUMINEN YHTEISKUNNALLISENA, KULTTURISENA JA SOSIAALITYÖN ILMIÖNÄ.....	4
2.1 Ylivelkaantumisen määrittely ja ylivelkaantuminen tilastoissa	4
2.2 Suomalaisten suhtautuminen velkaan historian valossa	7
2.3 Ylivelkaantuminen kulttuurisena ilmiönä	11
2.4 Ylivelkaantuminen sosiaalisena sekä sosiaalityön ongelmana.....	13
3. HÄPEÄN TEOREETTINEN JAOTTELU JA TUTKIMUS.....	18
3.1 Häpeän psykososiaalinen rakenne	18
3.2 Velkaantumiseen liittyvä häpeä	24
4. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	27
4.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat	27
4.2 Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto.....	28
4.3 Narratiivinen analyysi, sisäinen tarina ja tarinamallit.....	29
4.4 Tutkimuksen eettisyys	33
5. YLIVELKAANTUNEIDEN TARINOIDEN JUONITYYPIT	36
5.1 Ylivelkaantumisen selviytymistarina.....	36
5.2 Loppumattoman velan tarina	41
5.3 Tarina nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa	45
6 HÄPEÄN KOKEMUS JUONITYYPEISSÄ	51
6.1 Aikuisuuden odotusten rikkoutumisesta koettu häpeä.....	51
6.2 Häpeä ruumiillisena kokemuksena	54
6.3 Vaiettu ja eristävä häpeä	56
6.4 Sisäistetty häpeä	58
7 JOHTOPÄÄTÖKSET.....	61
LÄHDELUETTELO	65

1. JOHDANTO

Ylivelkaantuminen on yksi yhteiskunnallisen keskustelun kestoaiheita, mikä ei ole yllättävää, sillä se vaikuttaa haitallisesti yksilöiden ja perheiden hyvinvointiin sekä kansantalouden kestävyys. Ylivelkaantumisesta johtuvan luottokelpoisuuden menettäminen voi nykyajan yhteiskunnassa hankaloittaa merkittävästi esimerkiksi vuokra-asunnon tai työpaikan saamista. Ulosotossa olevan henkilön tuloista suuri osa menee velan lyhentämiseen, joka vaikuttaa niin tavanomaiseen kulutukseen, kuin myös halukkuuteen pyrkiä normaaleille työmarkkinoille. Iivari (2001, 554) kirjoittaa velkajärjestelyn ulkopuolelle jäävien tulevaisuudennäkymien olevan usein heikot heidän velkapääomansa kasvaessa korkoa korolle, mikä taas ruokkii syrjäytymistä ja ajautumista pimeille työmarkkinoille. Ylivelkaantuneisuus ennustaa pienituloisuuden kautta heikompaa terveydentilaa ja korkeampaa kuolleisuutta (Tarkiainen ym. 2011). Velkaantumiseen liittyy kuluttavaa stressiä, joka on yhteydessä psyykkisiin, fyysisiin ja terveydellisiin ongelmiin (Drentea & Reynolds 2012). Ylivelkaantuneisuudella on huomattu olevan selvä yhteys lääkkeiden erityiskorvattavuuden kautta mitattuun psyykkiseen ja fyysiseen sairastavuuteen, erityisesti ylivelkaantuneilla naisilla (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014). Suomalaisessa tutkimuksessa voimakkaasti velkaantuminen on yhdistetty erityisesti mielenterveyden ongelmiin, ja jopa itsemurha-ajatusten yleisempään ilmenemiseen (Nykänen ym. 1995, Hintikka ym. 1998). Ylivelkaantumisen laaja-alaiset vaikutukset hyvinvointiin tekevät siitä tärkeän tutkimuskohteen yhteiskunnallisesti, jotta voidaan löytää toimivia keinoja torjua ylivelkaantumista ja sen aiheuttamaa inhimillistä kärsimystä.

Ylivelkaantuminen on myös erittäin ajankohtainen tutkimusaihe. Vuonna 2022 Venäjän hyökkäys Ukrainaan, energiakriisi sekä ruoan ja päivittäistavaroiden hintojen nousu on heikentänyt palkansaajien reaaliensioiden kehitystä selvästi (Kuusisto & Virtanen 2022), kuluttajien luottamusindikaattori oman ja Suomen talouden suhteen on historiallisissa pohjalukemissa (Kangassalo 2022) ja Kelan tutkimuksen mukaan viimeaikainen hintojen nousu on pudottanut 62 000 kotitaloutta köyhyyteen verrattuna maaliskuun 2021 tilanteeseen. Nämä kotitaloudet koostuvat pääasiassa yhden aikuisen lapsiperheistä ja yksinasuvista. (Hiilamo ym. 2022.) Kriisin aikana velkaantuminen on varmaankin sosiaalisesti hyväksytympää, mutta toisaalta viimeaikojen tapahtumien vuoksi myös sellaiset henkilöt voivat velkaantua, jotka ennen pärjäsivät itsenäisesti. Varsinkin julkisessa keskustelussa on puhuttu paljon ”keskiluokan kriisistä”, kun palkat eivät ole nousseet samassa tahdissa kuin inflaatio ja päivittäistavaroiden hinnat.

Toisaalta yksilötasolla velkaantuminen ei aina tarkoita taloudellisia vaikeuksia, sillä suuri velkamäärä voi kertoa myös suuresta maksukyvyvystä. Suuri osa suomalaisista voimakkaasti velkaantuneista kotitalouksista onkin hyvä- tai keskituloisia, vuonna 2019 näistä kotitalouksista 44 prosenttia kuului kolmeen suurituloisimpaan tulokymmenykseen (Mäki-Fränti 2021). Usein velkaantuminen erotetaan ylivelkaantumisesta. Vaikka ylivelkaantumiselle ei ole vakiintunutta, virallista määritelmää, se yleisesti viittaa tilanteeseen, jossa yksilön tulot eivät riitä kattamaan välttämättömiä menoja ja hänellä ei ole omaisuutta, jota voisi hyödyntää velkojen maksamiseen (Koulu & Lindfors 2010).

Tässä tutkielmassa tarkastelen, millaisia narratiiveja ylivelkaantuneiden henkilöiden kirjoitetussa tekstissä rakentuu, jotka selittävät ylivelkaantumisen tapahtumaa itselle ja muille. Kiinnostuksen kohteena on myös, millä tavoin häpeän tunne ja kokemus liittyvät näihin narratiiveihin. Tutkielman aineistona toimii Velkaantuminen ja häpeä 2019-2020 -kirjoitusaineisto, jossa ylivelkaantuneet henkilöt ovat nimettömästi kertoneet tarinansa ja avanneet myös kokemukseen liittyviä häpeän tunteitaan. Aineiston vastausten rakentuessa tarinamuotoon narratiivinen tutkimusote valikoitui hyvin luonnollisesti aineiston analysoimisen tavaksi. Ensin luon katseeni aikaisempaan tutkimukseen velkaantumisesta sekä yksilön että yhteiskunnan ongelmana, ja toisaalta häpeästä käytävään teoreettiseen keskusteluun. Sitten näiden kahden välinen yhteys nykyaikaisessa yhteiskunnassa todetaan ylivelkaantuneiden kertomien tarinoiden kautta, jossa ylivelkaantuminen usein tuomitaan ja nähdään yksilön tekemien huonojen valintojen seurauksena. Tutkielman teoreettinen viitekehys on konstruktivistinen tietoteoria.

Sosiaalityön asiakastyössä kohdataan paljon asiakkaita, joiden on vaikea vastata aikuisuuden odotuksiin ylivelkaantumisen vuoksi. Aikuisten odotetaan esimerkiksi pystyvän hillitsemään rahan- ja päihteidenkäyttöään (Raitakari & Juhila 2011, 196). Ylivelkaantumisen yhteydessä usein ilmenevä häpeä saattaa estää avun hakemisen ja lamaannuttaa velallisen. Toisaalta velkaantuneet henkilöt saattavat pitkään ylläpitää toivoa selviytymisestä yksin, mikä voi pahentaa heidän tilannettaan entisestään, varsinkin kun palvelujärjestelmän hitaus johtaa korkojen ja perintämaksujen kasaantumiseen. Usein ihmisen ylivelkaantuessa pelkkä taloudellinen tuki tilanteessa ei auta, vaan ihminen tarvitsee psykososiaalista tukea taloudellisen tilanteen aiheuttaman toivottomuuden, häpeän ja neuvottomuuden käsittelyyn. Vaikka asiakas saisikin taloudellista tukea akuuttiin tilanteeseen ja siinä selviytymiseen tai pääsee esimerkiksi velkajärjestelyyn, veloista selvitäkseen asiakas tarvitsee paljon suunnitelmallisuutta ja uskoa siihen, että pystyy omalla toiminnallaan muuttamaan tilannettaan. Tämän vuoksi koen, että sosiaalityössä on tärkeää ymmärtää ylivelkaantuneen kokemaa häpeää ja inhimillistä tarvetta selittää, millaisista tapahtumista hänen elämässään hän kokee ylivelkaantumisen olevan seuraus.

Mielestäni on tärkeää myös ymmärtää aikuisuuteen liittyviä odotuksia, ja millaisen ongelman ylivelkaantuminen niiden toteutumiselle aiheuttaa.

Tämä tutkielma rakentuu seitsemästä luvusta. Johdantoa seuraavassa luvussa kaksi ylivelkaantumista ilmiönä tarkastellaan tarkemmin, pohditaan ylivelkaantumisen määritelmää ja ylivelkaantumiselle sekä velkaantumiselle esitetään tilastoja Suomesta ja Euroopasta. Lisäksi luodaan katsaus velkaantumisen historiaan Suomessa, sillä se luo kulttuurisen pohjan tarkastella ylivelkaantumiseen liittyvää häpeäkokemusta tänä päivänä, sekä tarkastellaan myös nykyaikaisen kulttuurin ja sosiaalityön suhdetta velkaantumisen ilmiöön. Luvussa kolme tarkastellaan toista tämän tutkielman tärkeästä teemasta, häpeästä, käytävää teoreettista keskustelua painottuen sosiaalityön näkemykseen häpeästä ja esitellään velkaantumisen ja häpeän tutkimuksen löytämää yhteyttä. Neljännessä luvussa esitellään tutkimuskysymykset, tutkimusaineisto, tutkimuksen menetelmät ja pohditaan tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. Tutkielman tulososio on jaettu kahteen lukuun. Viidennessä luvussa esitellään kolme juonianalyysin perusteella aineistosta löydettyä ylivelkaantumisen tarinamallia. Kuudennessa luvussa siirrytään tarkastelemaan näissä tarinoissa esiintuotua häpeää. Tutkielman päättävässä seitsemännessä luvussa saatuja tuloksia pohditaan tutkimuskysymysten kannalta ja käsitellään tutkielman kannalta merkitykselliset johtopäätökset.

2. YLIVELKAANTUMINEN YHTEISKUNNALLISENA, KULTTUURISENA JA SOSIAALITYÖN ILMIÖNÄ

Tässä luvussa määrittelen tutkielman kannalta tärkeän ilmiön, ylivelkaantumisen, ja esittelen ilmiön yleisyyttä Suomessa ja Euroopassa erilaisten tutkimustulosten ja tilastojen avulla. Lisäksi pohdin, millaisen taustan suomalainen kulttuuri on antanut ylivelkaantumiselle tarkastelemalla velkaantumisen historiaa Suomessa. Tämän jälkeen on luontevaa siirtyä tarkastelemaan kulttuurista tarinamallia kuluttamisesta ja ylivelkaantumisesta länsimaisessa yhteiskunnassa, eli pohditaan nykyiselle kulttuurille ominaisen kuluttamisen merkitystä ylivelkaantumiselle. Luku päättyy ylivelkaantumisen tarkasteluun sosiaalisena ongelmana, ja kuinka siihen on yhteiskunnassa muun muassa sosiaalityön keinoin pyritty vastaamaan. Ilmiön käsittelemiseksi on tarve puhua myös velkaantumisesta ylipäättään, jonka vuoksi velkaantumista käsitellään luvussa myös yleisemmällä tasolla.

2.1 Ylivelkaantumisen määrittely ja ylivelkaantuminen tilastoissa

Velka on osa suurimman osan meistä elämää ainakin jossakin kohtaa, ja nykyinen kansainvälinen rahajärjestelmä toimii osittain sillä periaatteella, että siinä toimijat velkaantuvat. Velkaan liittyy vahva moraalinen ulottuvuus: velkojan ja velallisen välille syntyy aina sopimus, joka perustuu luotamukseen siitä, että molemmat osapuolet kunnioittavat sopimuksen sitovuutta (Hiilamo 2018, 4). Velan takaisinmaksun normi on elintärkeä markkinataloudelle, ja siihen myös nykyinen sosiaalinen järjestys perustuu. Mikäli velkaa ei makseta takaisin, asetetaan kyseenalaiseksi sekä yhteiskunnalle olennainen konventio sopimusten noudattamisesta että rahatalouden olemassaolo. Mikäli tarpeeksi moni ilmoittaisi samaan aikaan jättämänsä lainansa maksamatta, minkä tahansa rahayksikön arvo romahtaisi. (Poppe 2008, 11.) Velkaan liittyy aina myös valta-asetelma, sillä se on sopimus kahden osapuolen välillä, jossa toisella on ylimääräisiä resursseja ja toiselta puuttuu resursseja. Foucault näkee velkasuhteen kapitalistisessa yhteiskunnassa ensisijaisesti valtasuhteena, jossa velkoja pystyy vaikuttamaan siihen, kuinka velallinen toimii. Velan valta näyttää täyttävänsä tehtävänsä ilman ideologiaa tai pakkotoimia: velallinen on ”vapaa”, mutta hänen toimintansa on mahdollista hänen ottamansa velan rajoihin. Velkoja esimerkiksi määrittelee otetulle velalle maksuaikataulun ja koron, jota velallinen on noudatettava. (Lazzarato 2014.)

Yksilön tai esimerkiksi yrityksen ottama velka itsessään ei kuitenkaan ole merkki talouden ongelmista. Suuren velan kerääminen elämänkaaren aikana voi itse asiassa olla eräänlainen menestymisen merkki: opintolaina auttaa pääsemään hyvin palkattuun työhön, ja hyväpalkkainen työ taas varmistaa suuren lainan saamisen hienoon taloon tai autoon. Yrityksiäkään harvoin perustetaan itselle kertyneen pääoman, vaan lainan turvin. Suomessa kotitaloudet ovat jatkuvasti velkaantuneet viimeisten vuosikymmenien aikana; vaikka saatavat tulot ovat olleet kasvussa, samaisten kotitalouksien ottamien lainojen summat ovat kasvaneet suuremmassa suhteessa (Majamaa & Rantala 2020, 6). Näin ollen kotitalouksien velkaantumisaste on kasvanut: Suomen Pankin ylläpitämän tilaston mukaan kotitalouksilla oli velkaa runsaat 134 prosenttia suhteessa niiden käytettävissä oleviin vuosituloihin vuoden 2021 lopussa (Suomen Pankki 2022). Näistä veloista suurimman osan muodostavat asuntolainat, mutta viime vuosina kehitystä ovat selittäneet myös kulutusluottojen ja taloyhtiölainojen nopea kasvu. Tilastokeskus arvelee taloyhtiölainojen nopean kasvun erääksi syyksi vanhan asuntokannan korjausrakentamisen tarvetta. (Koivisto 2020.)

Velkaantuminen on siis eräänlainen aikamme normi, joka on tuonut mukanaan oman sosiaalisen ongelmansa: ylivelkaantumisen. Peura-Kapanen, Aalto, Lehtinen ja Järvinen (2016, 13) määrittelevät hankeraportissaan ylivelkaantuneen ”henkilöksi, joka ei ole selvinnyt veloistaan sovitulla tavalla ja jolla on vaikeuksia selvitä tavanomaisista menoistaan”. Määritelmää voi kutsua ylivelkaantumisen subjektiiviseksi määritelmäksi, eli siinä korostuu henkilön oma arvio siitä, onko hänen henkilökohtaisten tai kotitaloutensa velkojen määrä kasvanut yli selviytymisrajan (Majamaa & Rantala 2020, 8). Ylivelkaantumisen subjektiivinen määritelmä korostuu Duboisin ja kumppaneiden (2020) tutkimuksessa, jossa selvitettiin EU-jäsenmaiden 18 vuotta täyttäneiden kansalaisten kokemusta siitä, kuinka heidän rahansa riittävät heidän pakollisiin menoihinsa. Vastaajista 14 prosenttia kertoi, etteivät he pysty maksamaan asumiskulujaan, kulutusluottoja, läheisiltä saatuja lainoja ja muita elämisen kannalta tärkeitä laskuja, kuten puhelinlaskua.

Puhuttaessa ylivelkaantumisen objektiivisesta tai hallinnollisesta määritelmästä tarkastellaan henkilön kohdalla sitä, onko hänellä maksuhäiriömerkintää, onko hän saanut velkomistuomion tai onko hänen laskujaan ulosotossa, eli onko häneen kohdistettu oikeudellisia toimenpiteitä maksamattomien velkojen vuoksi (kts. esim. Oksanen, Aaltonen & Rantala 2015). Esimerkkinä Oksasen ja kollegoiden (2015) tutkimuksessa huomattiin, että suomalaisista joka viidennes (20,3 %) oli joutunut ulosottoon ainakin kerran mittausajankohdan 2005–2013 aikana. Suomen Asiakastieto Oy:n (2022) tilaston mukaan maksuhäiriömerkintöjä suomalaisilla oli taas 366 600 (6,6 % väestöstä) vuoden 2022 lopussa. Maksuhäiriömerkintä voi syntyä, jos jättää velan tai laskun maksamatta. Merkintä voi syntyä aikai-

sintaan kahden kuukauden kuluttua eräpäivästä. Maksuhäiriömerkintä syntyy esimerkiksi käräjäoikeuden velkomistuomiosta, ulosoton perinnästä tai velkajärjestelyhakemuksen jättämisestä käräjäoikeuteen. (Oikeusapu- ja edunvalvontapiirit 2020.) Ennen joulukuuta 2022 maksuhäiriömerkintä jäi henkilön luottotietoihin voimaan jopa muutamaksi vuodeksikin, mutta luottotietolain muutoksen myötä tulevaisuudessa maksuhäiriömerkintä häviää kuukauden sisällä siitä, kun luottotietoyritykset ovat saaneet ilmoituksen velan maksamisesta (Oikeusministeriön tiedote 12.5.2022). Vaikkakin luottotietoyritysten tiedottaminen jää velkaantuneen itsensä vastuulle, lakimuutoksen voi olettaa parantavan maksukykyisten ylivelkaantuneiden asemaa.

On perusteltua sisällyttää ylivelkaantumisen määritelmään vaatimus esimerkiksi kolmesta maksuhäiriömerkinnästä, kuten Koljonen (2002) omassa määrittelyssään tekee, sillä yksittäisen maksuhäiriömerkinnän saaminen ei välttämättä kerro taloudellisista ongelmista, vaan esimerkiksi kertaluontoisesta huolimattomuudesta tai sairaudesta. Toisaalta ylivelkaantumista tarkastellaan toisinaan yksittäisten numeeristen mittareiden kautta, esimerkiksi Suomen Pankki on määritellyt ”voimakkaasti velkaantuneeksi” kotitaloudeksi sellaisen, joka on velkaantunut yli viisinkertaisesti suhteessa vuotuisten käytettävissä olevien tulojen määrään (Putkuri & Vauhkonen 2012, 11). Ylivelkaantumisen määritelmä näyttäisi siis muuntuvan riippuen tilanteesta tai keskusteluyhteydestä. Esimerkiksi subjektiivisesti itsensä ylivelkaantuneeksi kokeva ei välttämättä ole sitä objektiivisesti, joka vaikuttaa aiheen tutkimiseen ja tutkimuksesta saataviin tuloksiin (Majamaa & Rantala 2020, 8). Tässä tutkielmassa ylivelkaantumisen subjektiivinen määrittely korostuu, sillä vaikka kirjoituskilpailun vastaajat saattavat viitata joihinkin oikeudellisiin toimenpiteisiin, joita heihin on velkaantumisen vuoksi kohdistettu, varsinaisesti tutkimuksessa tarkastellaan ylivelkaantumisen kokemusta, tarvetta selittää ylivelkaantumisen tapahtumaa ja tapahtumaan liittyvää häpeää.

Kainulainen (1995) on jakanut velkaantumisen kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisenä vaiheena voidaan tarkastella aikaa ennen ylivelkaantumista, eli niin sanottuja ’velkaantumispolkuja’, jotka ovat aiheuttaneet nykyisen tilanteen. Toista vaihetta Kainulainen kutsuu omaisuuden realisoimisen vaiheeksi. Tässä vaiheessa velkaa on niin paljon, että se alkaa konkreettisesti vaikuttamaan velkaantuneen arkipäivän toimintaan. Kolmannessa vaiheessa tarkastellaan ylivelkaantumisen seurauksia. Näitä ajallisia vaiheita voi vielä jaotella sisällöllisesti ja vaiheen sisällä, esimerkiksi vaihetta voi kuvata nopeaksi tai hitaaksi, tai ylivelkaantumisen seurausten vaiheen voi jakaa taloudellisiin seurauksiin ja psykososiaalisiin seurauksiin. (Kainulainen 1995, 258–259.) Tässä tutkielmassa aineiston kertojat ovat ylivelkaantumisen eri vaiheissa päättäessään kertomuksensa, ja tarinoissa myös liikutaan näiden eri vaiheiden välillä. Varsinainen tutkimuksen kiinnostus keskittyy kuitenkin ensimmäiseen ja kolmanteen vaiheeseen, eli millaisen tapahtumasarjan seurauksena ylivelkaantuneet hahmottavat

heille tapahtuneen asian, ja toisaalta seurauksiin, eli miten tapahtumat muuttivat suhtautumista itseen ja ympäröivään yhteiskuntaan.

Ylivelkaantumisen lisääntymiseen on tutkimuksessa etsitty selityksiä muun muassa vakuudettomien luottojen ja pikavippien lisääntyneestä käytöstä (Rantala & Tarkkala 2010, 19). Suomessa kulutusluottoihin liittyvä lainsäädäntö on ollut hyvin pientä, erilaisia lainantarjoajia on paljon saatavilla ja niiden käyttämä mainostaminen on toisinaan hyvinkin aggressiivista ja monen eri kanavan kautta tapahtuvaa (Peura-Kapanen ym. 2016, 6). Yrityksenä vähentää kulutusluotoista johtuvia velkaongelmia syksyllä 2019 kuluttajansuojalakeja muutettiin niin, että uusien kuluttajaluottojen korkokatoksi määriteltiin 20 prosenttia. Tällä hetkellä näyttäisi siltä, että kulutusluottojen korkokattoa pyritään yhä madaltamaan: Sanna Marinin hallituksen esityksessä ehdotetaan korkokaton laskemista 15 prosenttiin ja luotonottajan henkilöllisyyden todistuksen velvollisuuden laajentamista koskemaan kaikkia kuluttajaluottosopimuksia sekä verkkokauppojen laskutuspalveluita. Lakien on tarkoitus tulla voimaan vuoden 2023 jälkipuoliskolla. (HE 218/2022 vp.)

Finanssialan Keskusliiton (2021) joka toinen vuosi teettämän tutkimuksen mukaan suomalaisista 26 prosentilla on jokin kulutusluotto. Kulutusluottoa oli keskimäärin yhdellä vastaajalla 14 900 euroa, muualta kuin pankista otettuja kulutusluottoja keskimäärin 9 100 euroa. Molemmat luvut olivat nousseet vuoden 2019 luvuista (13 200 euroa kulutusluottoa ylipäättään ja 8 400 euroa muualta kuin pankista). Huomionarvoista oli myös tulos, jonka mukaan pikaluottoa ottaneiden osuus on vähentynyt selkeästi edellisvuosien tasosta, nyt suomalaisista 0,6 prosenttia kertoi ottaneensa pikaluottoa viimeisen 12 kuukauden aikana. (Finanssialan Keskusliitto 2021.) Kulutusluottoihin liittyvien maksuongelmien lisääntyminen on tunnistettu ilmiönä tutkimuksessa myös muualla Pohjoismaissa (Jørgensen 2014; Poppe, Lavik & Borgeraas 2016). Viime vuosien ylivelkaantumiskehitystä Suomessa selittää osittain myös se, että velat koostuvat usein jopa kymmenistä yksittäisistä maksamattomista lainoista, joka tekee ylivelkaantumiseen puuttumisesta haastavaa. (Peura-Kapanen ym. 2016.)

2.2 Suomalaisen suhtautuminen velkaan historian valossa

Tässä alaluvussa luodaan lyhyt katsaus ylivelkaantumiseen suhtautumisesta Suomessa läpi historian 1860-luvulta tähän päivään. Koen, että tämän tutkielman aiheen kannalta historia aiheeseen liittyen on tärkeää tuntea, sillä se luo kulttuuriset merkitykset ylivelkaantumiseen suhtautumiseen nykypäivänä. Historialla on merkitystä myös valitsemani menetelmän, narratiivisen tarkastelutavan, kannalta,

sillä sisäiset tarinat muodostuvat yhtäältä yksilön historiassa tapahtuneiden elämäntilanteiden ja toisaalta kulttuurin historiassa muotoutuneiden kertomusten ehdoilla (Hänninen 2000, 23).

Ennen toista maailmansotaa Suomessa velkaantuminen nähtiin moraalisesti huonona valintana, jollakin tavalla holtittomana, kevytmielisenä ja turhana. Omavaraisuus, säästäminen ja ahkeruus taas nähtiin kunniallisena. Tämä on todennäköisesti liittynyt ajalle ominaiseen köyhyyteen ja niukkuuteen. (Sipola 2022.) Velanoton pelko näkyi myös ajan poliittisissa päätöksissä, esimerkiksi katovuosien aikana 1866–1868 senaatin talousosasto ja sen finanssipäällikkönä toiminut J.V. Snellman olivat haluttomia ottamaan lisälainaa valtiolle viljansaannin turvaamiseksi, sillä haluttiin turvata vasta käyttöön otettua markan hopeakantaa. Lisälaina lopulta otettiin syyskuussa 1867, mutta viivytely osoitautui kohtalokkaaksi; lainan turvin hankittuja elintarvikkeita ei ehditty toimittaa avustustarpeessa oleville alueille Pohjanlahden ja Perämeren yli ennen meren jäätymistä. Ainakin 150 000 ihmistä kuoli ravinnon puutteeseen ja tauteihin. (Häkkinen & Newby 2019.) Toki on muistettava, että taustatekijät nälkäkuolemien ja kulkutautien välillä ovat monimutkaisia, ja ei ole osoitettavissa, että sen aikaiset päätökset olisivat suoraan yhteydessä kuolonuhrien määrään. Esimerkki kuitenkin osoittaa mielestäni hyvin, kuinka suurena uhkana velkaa tuohon aikaan pidettiin, sen välttämiseksi oltiin valmiita jopa mahdollisiin kuolonuhreihin. Samankaltaista ajattelun heijastumaa, jossa valtiontalouden tasapainon ylläpitäminen tiukkoina aikoina ohittaa tärkeydessä kansan hyvinvoinnin, on nähtävissä myös lähemmässä historiassa. Lama-ajan hallitus pyrki ensisijaisesti tasapainottamaan valtiontaloutta ja ehkäisemään inflaatiota, ja politiikan seurauksena oli massatyöttömyys Suomessa 1990-luvulla.

1930-luvun lamaa pidetään yhtenä taloushistorian käännekohdista, se oli kapitalistisen markkinatalouden siihen asti suurin kriisi. New Yorkin pörssiromahduksesta 1929 alkanut kriisi levisi maailmanlaajuisesti, ja aiheutti massatyöttömyyttä, konkursseja ja köyhyyttä. Suomikaan ei välttynyt sen vaikutuksilta, ja Suomessa aikaa kutsuttiinkin pula-ajaksi. Erityisesti palkkatyöläiset perheineen velkaantuivat tuona aikana köyhäinlaitokunnalle, joka myönsi lainaa toimeentulovaikeuksiin joutuneille. Laina oli toki maksettava takaisin tilanteen salliessa, ja mikäli takaisinmaksu ei onnistunut, tuli velka kuitata työsuorituksilla. Työlaitoksia tätä varten perustettiin Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla eri puolelle Suomea. Työlaitokseen määrättiin maksamattomien lainojen lisäksi myös kansalaisia, joiden katsottiin olevan haitaksi yhteiskunnalle itse aiheutetun köyhyyden, päihteiden käytön tai muun epäsovinnaisen käyttäytymisen vuoksi. Myös heidän katsottiin maksavan velkaansa yhteiskunnalle takaisin. (Sipola 2022, 99–102.) Tuona aikana on siis selkeästi jaoteltu velkaantuneita ”oikeutetusti” velkaantuneisiin ja velkaantuneisiin, joiden katsottiin joutuneen ongelmiin oman käyttäytymisensä vuoksi. Laman on katsottu jatkuneen vuoteen 1933 asti, ja se jakoi suomalaisia kahtia.

Monissa perheissä laman vaikutuksista kärsittiin pitkään 1930-luvun loppuun ja osittain sota-ajan jälkeenkin, kun taas hyvin toimeentuleva osa tuskin huomasi laman vaikutusta omassa arjessaan. (Sipola 2022, 102–104.)

Toiseen maailmansotaan osallistuminen merkitsi Suomessa poikkeusta suhtautumisessa valtionvelkaan. Valtion menot seitsenkertaistuivat vuosien 1938–1944 aikana, taustalla oli hintojen nousu kuin myös sodankäynnin rahoittaminen, johon kului enimmillään yli kaksi kertaa niin paljon kuin siviilielämän menoihin. Rahaa lainattiin niin Suomen Pankilta kuin ulkomailta: valtionvelan määrä oli 17 prosenttia bruttokansantuotteesta talvisodan alkaessa ja jatkosodan päättyessä se oli 71 prosenttia. Sotien jälkeen Suomessa siirryttiin valtiontalouden tarkan sääntelyn aikaan, erityisesti rahoitusmarkkinoita ohjailtiin pitkälle 1980-lukuun. Osana globaaleja trendejä ja esimerkiksi uusliberalistista talousajattelua itsestään ohjautuvista markkinoista parhaana vaihtoehtona rahoitusmarkkinoiden sääntelyä alettiin purkamaan Suomessa 1980-luvun puolessavälissä, joka on mahdollisesti eniten nykypäivän ylivelkaantumiskehitykseen vaikuttanut tapahtuma. Ensin yritysten lainat ja investoinnit vapautettiin ulkomaille, ja tätä seurasivat yksityishenkilöiden lainat ja osakekauppa. Seurauksena Suomessa liikkeellä olevan rahan määrä kasvoi räjähdysmäisesti, pankkien myöntämät lainat kaksinkertaistuivat muutamassa vuodessa, asuntojen hinnat kaksinkertaistuivat 1980-luvun loppuun mennessä ja luottokortit yleistyivät. (Sipola 2022.) Suomalaisten velkaantuminen lisääntyi nopeasti, 1980-luvun puolivälissä kotitalouksilla oli ollut velkaa keskimäärin 50 prosenttia verrattuna käytettävissä oleviin tuloihin. 1995 velkaantumisaste oli jo noin 80 prosenttia. (Kainulainen 1995, 261.) Tätä 1980-luvulla alun saanutta kulttuurillista muutosta kuluttamiseen suhtautumisessa käsitellään vielä tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

1980-luvun nousukaudella luultavasti moni otti yksityis- ja yrityselämässä suuria lainoja pohtimatta niin paljoa niihin liittyviä riskejä verrattuna esimerkiksi 2020-luvun yhteiskuntaan, sillä parantunut rahoituksen saatavuus ja itseään ruokkiva hyvä talouskehitys sai aikaan yleistä optimistisuutta. Pankit myös kilpailivat asiakkaista, joka kasvatti luotonantoa. Riskit realisoituivat kuitenkin 1991 laman iskiessä. Liikevaihdon supistuessa, markan arvon laskiessa 30 prosenttia aikavälillä 1991–1992 devalvaation ja kellutuksen vuoksi harvalla yrityksellä oli varaa ulkomaisten lainojen hoitokuluihin. Työttömyysaste kohosi vuoden 1990 alun kolmesta prosentista lyhyessä ajassa lähes 18 prosenttiin, joka tarkoitti pahimmillaan 400 000 työtöntä. Työttömyys ja suuret lainat merkitsivät monelle velkaongelmia, ja monet hakivat velkajärjestelyyn. Huippuvuonna 1995 hakijoita oli yli 14 000. (Sipola 2022.) Lama vaikutti pysyvästi niiden elämään, jotka menettivät tuona aikana omaisuutensa tai työ-

paikkansa. Näitä ihmisiä olivat velalliset, kuten yrittäjät ja lainojen takaajat. Pankit saivat selviytyäkseen valtion tukea, mutta yksityiset velalliset joutuivat kantamaan vastuunsa yksin, mikä usein johti elinikäiseen ulosottoon. (Kiander 2011, 41.) Lisäksi pankit usein käyttivät tätä etulyöntiasemaansa hyväksi omien voittojen maksimoimiseksi juurikaan pohtimatta, mitä se tarkoitti velkaantuneelle henkilölle. Pankit saattoivat esimerkiksi lunastaa velallisen kiinteistön pakkohuutokaupassa halvalla ja myydä sen myöhemmin, kun markkinatilanne parani, mahdollisimman suurella voitolla. Pankeilla oli myös kiire eräännyttää kertyneitä lainoja, eikä neuvotteluvaraa velkaantuneille juuri annettu. Tämä on toki luottoa antavien tahojen tapa toimia, eikä siihen liity mitään lainvastaista, mutta velkaantuneelle jäi usein tapahtumasta vahva kokemus siitä, että oli tullut kohdelluksi epäoikeudenmukaisesti, ja tapahtumat varmasti vaikuttivat pitkäaikaisesti suomalaisten luottamukseen yhteiskuntaan muutenkin. (Rudanko 2011, 54.) Toki velkaa otettaessa riski ja vastuu on loppujen lopuksi aina yksilöllä itsellään, mutta lama-ajan tapahtumat kuvaavat mielestäni hyvin, kuinka suhtautuminen velkaantuneisiin ja siihen, että modernissa yhteiskunnassa toimivan on selviydyttävä raha-asioistaan itsenäisesti, näyttää pätevän myös poikkeusaikoina.

Koronaviruspandemia keväällä 2020 teki velkaantumisesta jälleen vaihtoehdon Suomen talouspolitiikassa pitkään jatkuneessa säästämisen ja niukkuuden ilmapiirissä. Valtiollinen velanotto ei ollut enää vain paha ja tuomittavaa, vaan jopa välttämätöntä jotta kriisistä selvittäisiin. Suhtautumisen muutos on toki ollut melko lyhytaikaista, ja suuri osa suomalaisista on ollut tasaisen huolestunut valtionvelasta. Eurobarometrin mukaan suomalaiset ovat keskivertoeurooppalaista huolestuneempia myös EU-jäsenvaltioiden julkisesta velasta: 40 % suomalaisista vastaajista näkee tämän suurena haasteena Euroopan tulevaisuudessa (Euroopan parlamentti 2022). Suomalaiset näkevät velan taakana, joka täytyy maksaa pois, kun taas esimerkiksi Ruotsissa velka nähdään pikemminkin työkaluna, jota ei välttämättä koskaan ole tarkoitus maksaa takaisin (Muilu 2022). Vaikka myös Suomessa suhtautuminen velkaantumiseen on nykyään myönteisempi kuin esimerkiksi 20 vuotta sitten, väittäisin että historiamme selittää paljon sitä, miksi suomalaisessa kulttuurissa ylivelkaantuminen voi tuntua yksilöstä suurempana häpeänä kuin monessa muussa verrokkimaassa.

2.3 Ylivelkaantumisen kulttuurisena ilmiönä

Nykyisen ylivelkaantumiskehityksen voi katsoa alkaneen 1970–80-luvuilla, jolloin suurimmassa osassa länsimaisista yhteiskunnista tapahtui kulttuurinmuutos kuluttamisen ja erityisesti luotolla kuluttamisen suhteen. Kun ennen oli suotavaa säästää ensin ja ostaa vasta sitten, uusi ajattelumalli kannusti ostamaan nyt ja maksamaan myöhemmin. Luotosta tuli väline, jolla kiinnitettiin myös ne, joilla oli vähemmän varallisuutta, mukaan valtavirran kulutusyhteiskuntaan. Luotonottoon alettiin liittää lupaus paremmasta elämästä. (Poppe 2008, 12.) Tutkimuksessa on puhuttu arkipäivän finansialisaatiosta (financialization of everyday), jolla viitataan erilaisten luottotuotteiden, kuten pikavippien ja luottokorttien, kasvaneeseen merkitykseen ihmisten elämässä (Martin 2002, van der Zwan 2014). Esimerkiksi erilaiset elämänkaaren aikana tapahtuvat muutokset, kuten omilleen muutto ja perheen perustaminen, ovat riippuvaisempia luoton saamisesta. Myös minulle pankki tarjosi elämäni ensimmäistä luottokorttia juuri muuttaessani korkeakouluopintojeni alkaessa omilleni. Koska luotonantoon liittyvät velkaantumisongelmat koskevat yhä useampaa, on esitetty vaatimuksia yhteiskunnalle puuttua ongelmaan esimerkiksi sääntelyn keinoin (Hiilamo 2018). Näihin vaatimuksiin on osittain Suomessa lainsäädännön keinoin vastattu, kuten aiemmin luvussa esiteltiin.

Baumanin (1995, suom. 2020) näkemyksen mukaan yhteiskunnassamme kannustetaan aktiiviseen kuluttamiseen riippumatta sosiaalisesta asemasta, mikä edistää käsitystä tasa-arvoisuudesta nykyaikaisessa yhteiskunnassa, joka on todellisuudessa eriarvoistumassa ainakin mitä tulee taloudellisten resurssien jakautumiseen väestön kesken. Kulutuskulttuuri välittää viestin, että jokaisella, myös vähävaraisilla, on oikeus osallistua kulutukseen, ja erilaiset laina- ja luottoratkaisut mahdollistavat tämän. Velan avulla ostaminen on nykyään hyväksytty elämäntapa, joka nousee ympäröivän markkina- ja rahoitusjärjestelmän vaikutuksesta ja vastaa aikamme henkeä. (Rantala & Tarkkala 2010, 20.) Mielikuva tasa-arvoisuudesta on toki näennäinen: valmiiksi varakkaille on tarjolla halvempia, turvallisempia lainoja paremmilla maksuehdoilla, kun taas köyhät joutuvat tyytymään korkeakorkoisiin kulutusluottoihin ja pikavippeihin. Luotontarjoajien mainonta, jossa luotonotto esitetään luotettavana, turvallisena palveluna, jolla omat haaveet saadaan toteutettua, syventää valheellista mielikuvaa. Yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa ilmiötä on kuvattu termillä ”saalistava lainananto” (predatory lending) (Hill & Kozup 2007).

Kulutusluottoyhteiskunnassa pärjääminen vaatii paljon tietoa rahoitusjärjestelmän toiminnasta sekä itsekuria. Myös vallalla oleva itseparjäämisen eetos voi vaikuttaa velkaongelmien esilletuloon

ajoissa. Tutkimus osoittaa, että uusien luottojen käyttö velkaongelman hoitamiseen voi antaa lyhytaikaista helpotusta ja ylläpitää vapauden tunnetta, vaikka se vain siirtää ongelman tulevaisuuteen (Berndthal, Crockett & Rose 2005, 140). Samalla kulutusluottojen ottaminen vahvistaa kulutuskulttuurin rakenteista käsitystä kuluttajasta vastuullisena valitsijana, joka kykenee itsekontrolliin (Sassatelli 2007, 154). Uusliberaali talousjärjestelmä on käynnistänyt subjektoitumisprosessin, jonka esikuvaksi Foucault nimesi 1980–1990 luvuilla ”oman elämänsä yrittäjän”. Käsite tiivistää sen, kuinka subjekti kutsutaan riveihin, ja hänet sitoutetaan ja aktivoidaan yhteiskuntaan erilaisilla liikkeenjohdon ja sosiaalisen hallinnan menetelmillä. Lazzarato pohtii, että nykykapitalismin subjekti ruumiillistuu pikemminkin ”velkaantuneen ihmisen” muodossa, joka läpäisee uusliberaaleissa yhteiskunnissa valitsevan työnjaon, oli ihmiselle sitten osoitettu esimerkiksi kuluttajan, tuensaajan, työntekijän tai työttömän asema. Kaikki ovat velkaantuneita kuluttajia tai velkaantuneita työntekijöitä, ja lopulta myöskin velkaantuneita kansalaisia. Jos ei oma, niin ainakin julkinen velka raskauttaa jokaisen elämää, sillä kaikkien on otettava siitä vastuu (Lazzarato 2014, 32–33.)

Autio, Huttunen ja Puhakka (2010) pohtivat artikkelissaan, millaisia kulttuurisia tarinoita hyvästä ja huonosta kuluttamisesta suomalaisesta kulutusyhteiskunnasta on löydettävissä. Säästäväisyyttä, harkitsevaisuutta ja järkevyyttä kulutusvalinnoissa painottava agraarinen perinne, joka esiteltiin hieman aiemmassa alaluvussa, on väistymässä ekonomistisen ja keskiluokkaisen kulutuseetoksen tieltä. Ekonomistinen kulutuseetos viittaa siihen, että rahaa osataan käyttää tehokkaasti kulutusmarkkinoilla, ja että elinkaaren aikana pyritään keräämään mahdollisimman paljon omaisuutta. Keskiluokkaiseen kulutuseetokseen taas kuuluu se, että kun elintaso nousee, suomalaiset sallivat itselleen uusien kulutustavaroiden ja -palveluiden hankkimisen, kunhan hankkiessa ollaan maltillisia eikä niitä esitellä muille turhaan. Yhteiskunnassamme hyveellinen kuluttaja on siis itseohjautuva toimija, joka pystyy hallitsemaan omia tarpeitaan ja mielihalujaan. (Autio, Huttunen & Puhakka 2010.) Kääntäen tarkastellen tästä on havaittavissa myös ylivelkaantuneen kulttuurinen tarinamalli: ylivelkaantuneella henkilöllä ei ole tarpeeksi taloudellista osaamista, tai hän ei kykene hillitsemään omia mielihalujaan suhteessa omaan varallisuuteensa. Tämä kulttuurinen tarinamalli on nähtävissä myös ylivelkaantuneiden suhtautumisessa itseensä: Kempsonin ja Atkinsonin tutkimuksessa (2006, 27–28) ylivelkaantuneet henkilöt tunsivat itsensä enemmän tuhlaajiksi kuin säästäjiksi. Verratessaan itseään muihin ihmisiin he myös kokivat tekevänsä ostoksia enemmän impulsiivisesti ja tiukassa taloudellisessa tilanteessa he toteavat ostavansa mieluummin luotolla kuin vähentävänsä kulutusta.

2.4 Ylivelkaantuminen sosiaalisena sekä sosiaalityön ongelmana

Ylivelkaantuminen on eräs mekanismi, joka edistää yhteiskunnan eriarvoistumista. Köyhyyden ja ylivelkaantumisen ilmiöt ovat kietoutuneita toisiinsa niin, että ylivelkaantumisen edetessä se vähentää yksilön mahdollisuuksia osallistua ympärillä olevan yhteiskunnan elämään. Toisin sanoen, ylivelkaantumisen edetessä kyse ei ole enää vain siitä, että henkilö ei pysty kuluttamaan kuten ennen, vaan ylivelkaantumiseen liittyy aina myös jonkinlaista mahdollisuuksien vähenemistä yhteiskunnassa toimiessa. Ylivelkaantuminen vaikuttaa esimerkiksi luottokelpoisuuteen, jonka vuoksi ylivelkaantuneen henkilön on vaikeampi vuokrata asunto tai saada työpaikka (Euroopan komissio 2008). Martha Nussbaumin (2006) ja Amartya Senin näkemys köyhyydestä, jossa keskitytään ensisijaisesti siihen, mitä henkilö pystyy yhteiskunnassa tekemään tai millainen hän pystyy olemaan, tarjoaa yhden tavan tarkastella ylivelkaantumiseen liittyviä sosiaalisia ongelmia. Ylivelkaantumiseen liittyvästä suhteellisesta köyhyydestä on toistaiseksi hyvin vähän tutkimusta. Ei esimerkiksi tiedetä, vaikuttavatko ylivelkaantuneen käytössä olevat rajalliset resurssit hänen mahdollisuuksiinsa äänestää tai osallistua kansalaisyhteiskunnan toimintaan. (Hiilamo 2018, 102–103.)

Hiilamo (2018, 104) katsoo kahden toisiinsa liittyvän mekanismin vaikuttavan niin ylivelkaantuneiden päivittäiseen elämään kuin myös yhteiskuntaan. Ensimmäinen mekanismi on tarvittavien resursien puute, ylivelkaantumisen aiheuttama matala sosioekonominen asema. Ylivelkaantuneet joutuvat usein luopumaan ongelmien kasautuessa monista normaaliin elämään luettavista asioista, kuten ystävien tapaamisesta kodin ulkopuolella, urheilutapahtumista ja elokuvakäynneistä. Myös erilaisten perushyödykkeiden, kuten sähkön, lämmityksen, veden ja internetyhteyden katkaiseminen kotoa on yleinen pelko ylivelkaantuneiden keskuudessa (CPEC 2013). Ylivelkaantuneet ovat usein riippuvaisia valtion palveluista ja tuista päivittäisessä selviytymisessään (Hiilamo 2018, 110).

Toinen ylivelkaantuneen päivittäiseen elämään vaikuttava mekanismi koskee ylivelkaantuneena olemisen kokemusta: velkaantumiseen näyttäisi ainakin vauraissa valtioissa liittyvän sosiaalinen stigma, jonka vuoksi ylivelkaantuneet kokevat häpeän ja epäonnistumisen tunteita. Stigma on perinteisesti käsitetty yhteiskunnallisesti rakentuneena ominaisuutena, jota pidetään merkinä heikosta luonteesta, ja joka aiheuttaa stigman kohteelle negatiivisia kokemuksia (Major & O'Brien 2005). Tässä tutkielmassa ei tarkastella stigmaa suoraan, mutta sen aiheuttamaa eristävä vaikutus niin apua tarjoavista tahoista kuin omista ihmissuhteistakin on tärkeä teema tutkielman kannalta. Tarkemmin velkaantumisen ja häpeän yhteyteen palataan tutkielman seuraavassa luvussa. Tässä yhteydessä mainittakoon,

että ylivelkaantuneeseen kohdistetut oikeudelliset toimenpiteet ja taloudelliset paineet näyttäisivät heijastuvan erityisesti hänen mielenterveyteensä, sillä yli 70 prosentilla maksuvaikeuksissa olevilla on todettu olevan mielenterveyden ongelmia, joka on yli kolminkertaisesti verrattuna muuhun väestöön (Nykänen ym. 1995). Ylivelkaantumisen tuomat haitat yksilön elämään näyttäisivät myös josakin määrin periytyvän: Yhdysvalloissa lapsilla, jotka ovat varttuneet perheissä, joissa on esiintynyt taloudellisia vaikeuksia, on huomattu olevan heikentynyt käsitys omasta tulevaisuudesta, heikentynyt hakeutuminen koulutukseen sekä heikentynyt terveys verrattuna muuhun väestöön (Nykänen ym. 1995).

Joidenkin tekijöiden on tutkimuksessa huomattu liittyvän siirtymään normaaliksi katsotusta velkaantumisesta ylivelkaantumiseen. Erityisesti nuoruuden ikävaiheena ja siihen liittyvien elämänmuutosten, kuten kotoa nuorena pois muuttamisen ja vanhemmaksi tulemisen, on huomattu liittyvän taloudellisiin ongelmiin (Oksanen, Aaltonen & Rantala 2016). Autio, Wilska, Kaartinen ja Lähteenmaa (2009) tutkivat nuorten (18–29-vuotiaiden) lisääntyntä kulutusluottojen ja pikavippien käyttöä ja havaitsivat, että erityisesti nuorimmat vastaajat, työelämässä marginaalissa olevat henkilöt ja yksinhuoltajat käyttivät todennäköisimmin pikavippejä kuin muut. Lainarahan käyttötarkoituksessa oli myös eroja: läpi kaikkien vastaajien, riippumatta työllisyystilanteesta, tulotasosta tai kotitalouden suuruudesta, tyypillisimpiä pikavippien käyttötarkoituksia olivat juhlimisen kustantaminen ja erilaisen nautintoaineiden, kuten tupakan ja alkoholin, ostaminen. Tarkasteltaessa kuitenkin alhaisimpien tulotasojen kotitalouksien vastauksia yleiseksi vippirahan käyttötarkoitukseksi nousi myös päivittäistarvikkeiden kuten ruoan osto ja aikaisempien vippien lyhentäminen. (Autio ym. 2009, 413.) Rantalan ja Tarkkalan (2010, 24) suorittamissa talous- ja velkaneuvonnan työntekijöiden haastatteluissa tyypillisesti velkakierre alkaa luotosta, joka on otettu perustellusta syystä, esimerkiksi jonkin suuren hankinnan vuoksi, minkä jälkeen luotoilla aletaan kustantamaan elämistä, ja lopuksi niitä otetaan laskujen maksuun ja muiden velkojen lyhentämiseen.

Eräänä ylivelkaantumisen taustatekijänä ovat myös vähäiset säästöt. Elämäntilanteen muuttuessa yhtäkkiä esimerkiksi sairastumisen, työpaikan menettämisen tai vanhemmaksi tulemisen seurauksena talous voi kaatua helposti, mikäli puskuria ei ole. Monet eivät välttämättä suunnittele talouttaan pitkäjänteisesti, esimerkiksi raha-asioitaan lainkaan suunnittele mattomien osuus Suomessa on 11 prosenttia, ja yli puolet (54 prosenttia) suomalaisista suunnittelee talouttaan korkeintaan puoleksi vuodeksi kerrallaan (Finanssialan Keskusliitto 2021). Taloudellinen lukutaito, eli kyky ymmärtää henkilökohtaiseen tai kotitalouden taloudenhoitoon liittyviä asioita ja soveltaa näitä tietoja käytännössä, on yhteydessä korkeampaan koulutusasteeseen (Kalmi & Ruuskanen 2016).

Sosiaalityöllä on pitkä perinne työskentelystä moninaisten elämän ongelmien, muun muassa toimeentuloasioiden hoitamisen, parissa. Velkaantumiseen liittyy monia syrjäytymisen riskitekijöitä: velkaantumiseen usein liittyvä köyhyys aiheuttaa taloudellista syrjäytymistä, velkaantumiseen on liitetty monia terveydellisiä ongelmia ja velkaantumisesta johtuva häpeä voi sulkea velkaantuneen ulos yhteisöstään. Sosiaalityön kansainvälisissä eettisissä periaatteissa mainitaan, että sosiaalityöllä on tehtävänä poistaa sosiaalista syrjäytymistä, leimaamista ja alistamista aiheuttavia olosuhteita, jotta voidaan toteuttaa sosiaalista oikeudenmukaisuutta (IFSW 2004). Työskentely omalta osaltaan velkaantumisen ehkäisemiseksi on siis myös eräs sosiaalityön tärkeä tehtävä.

Työorientaationa Suomessa on viime aikoina kehitetty taloussosiaalityötä muun muassa PRO SOS -hankkeessa, jonka tarkoituksena oli kehittää aikuissosiaalityötä asiakaslähtöisemmäksi ja vaikuttavammaksi (Zechner 2019, 5). Työorientaatio on peräisin Yhdysvalloista (financial social work) ja se perustuu taloudellisen toimintakyvyn ja taloudellisen hyvinvoinnin käsitteille (Viitasalo 2018). Tarkoituksena on siis sosiaalityön keinoin edistää kansalaisten taloudellista toimintakykyä, eli heidän taloudellisia tietojansa ja taitojaan, arkisia taloudenhallinnan taitoja, kykyä varautua tulevaisuuteen ja taloudessa tapahtuviin muutoksiin sekä kykyä seurata omaa taloutta (Viitasalo 2019). Olennaisena ajatuksena taloussosiaalityössä on myös arvojen, asenteiden ja ajatusten ohjaava vaikutus taloudelliseen käytökseen (Vitt 2009). Tämän vuoksi pelkän yksilölle annetun taloudellisen koulutuksen ei katsota vahvistavan taloudellista toimintakykyä, vaan on tärkeää vaikuttaa myös ympäröiviin instituutioihin ja rakenteisiin, jotka tuottavat taloudellisia ongelmia. Kokkolan yliopistokeskus Chydenius on tarjonnut taloussosiaalityöstä täydennyskoulutusta (Kokkolan yliopistokeskus Chydenius 2022), ja taloussosiaalityön kurssi on tarjolla myös Sosnetin verkostossa.

Ylivelkaantumisen kontekstissa sosiaalityön tehtävänä voi olla esimerkiksi toimiminen asiakkaan puolestapuhujana. Ylivelkaantumiseen puuttumiseen tarkoitetut palvelut ovat jakautuneet useammalle eri toimijalle (esimerkiksi oikeudelliset toimenpiteet, julkiset palvelut kuten aikuissosiaalityö ja järjestökenttä) ja kokonaisuuden hahmottaminen on vaikeaa. Lisäksi näiden palveluiden saatavuus vaihtelee, etuuskien tunnettavuus ja niihin liittyvien ehtojen tunteminen on vähäinen ja velkojen järjestelyyn pääsemiseen kuluu paljon aikaa (Peura-Kapanen ym. 2016, 9). Muun muassa nämä ovat sellaisia asioita, joita sosiaalityön tulisi tuoda ilmi ylivelkaantumisen ongelman ratkaisemiseen tarkoitettujen palveluiden ja hankkeiden kehittämisessä. Tärkeää olisi myös yhteistyöverkostojen luominen ja organisoituminen sektorirajat ylittävän työskentelyn mahdollistamiseksi ylivelkaantuneiden ongelmien ratkaisemiseksi. Esimerkiksi diakonialla, Takuu-Säätiöllä ja erilaisilla kolmannen sektorin

organisaatioilla on runsaasti osaamista ylivelkaantuneiden auttamisesta ja tukemisesta. Tällä hetkellä yhteistyö viranomaisten ja muiden toimijoiden välillä velkaantuneiden asioiden selvittämisessä näyttää puutteelliselta. Ongelmana on, että eri vastuualueilla virkaa hoitavilla henkilöillä on hyvin tiukasti määritellyt rajat, mikä kuuluu heidän ammatillisen roolinsa mukaiseen työhönsä. Tällöin kun jokainen ehtii hoitaa vain oman osuutensa, ei kukaan välttämättä saa riittävää kokonaiskuvaasi asiakkaan tilanteesta. Peura-Kapasen ja kumppaneiden (2016, 41) haastattelemat, velkaantuneiden kanssa työskentelevät kokivat, että toimintatavat lähtevät liialti organisaation ehdoista ja että yhteistyötä vaikeuttaa myös toimijoiden erilaiset organisaatiokulttuurit ja tietämättömyys siitä, mitä toiset yhteistyökumppanit tarkalleen tekevät.

Ylivelkaantumisen kanssa työskennellessä asiakkaan kokonaisvaltaisella kohtaamisella on suuri merkitys taloudellisen toimintakyvyn tukemisessa. Toimeentulovaikeuksiin liittyy usein tunteita toivotomuudesta, neuvottomuudesta, häpeästä ja arvottomuudesta, ja pitkään jatkuessaan rahahuolet voivat viedä ihmiseltä uskon omaan pystyvyyteen ja tulevaisuuteen (Hawkins & Kim 2012, 195). Myös Peura-Kapasen ja kumppaneiden (2016, 48) tutkimuksessa haastateltavat työntekijät pohtivat, että monet velkaantuneista tarvitsevat useamman ammattilaisen apua velka-asioiden hoitamisessa ja muutenkin elämän takaisin raiteille saamisessa. Luottamukseen perustuva vuorovaikutus asiakkaan kanssa, jossa tavoitteena on palauttaa asiakkaan usko omaan kykyyn vaikuttaa tilanteeseen, nähdään vaikuttavan siihen, että asiakas saa lopulta elämänhallintansa kuntoon ja pystyy taas hoitamaan omia asioitaan. Joissakin tilanteissa psykososiaalisen tuen antaminen voi olla ainoa asia, jota asiakkaan hyväksi voi ajankohtaisesti tehdä, esimerkiksi asiakkaan jonottaessa velkajärjestelyyn.

Jos halutaan hidastaa ilmastonmuutosta, suomalaisten on vähennettävä merkittävästi asumisen, liikumisen ja kulutuksen aiheuttamaa ympäristövaikutusta (Sitra 2019). Tämä edellyttää talouden irtautumista luonnonvarojen kestävämpään käyttöön perustuvasta talouskasvusta. Taloussosiaalityö keskittyy heikoimmassa asemassa olevien ihmisten toimeentuloon ja toimintamahdollisuuksiin, ja siten se liittyy kiinteästi ekologisesti kestäväen talouden kysymykseen yhteiskunnassa. (Matthies 2019, 33.) Ylivelkaantuneen taloudellinen toimintakyky kaventuu, joten vaikka hän haluaisi tehdä ekologisia valintoja ruokakaupassa tai asua luonnonläheisemmin, ei se välttämättä ole hänelle mahdollista, mikäli rahat riittävät juuri ja juuri perustarpeisiin. Esimerkiksi ruokakaupassa korkeampi hintaisemman lähiruoan tai luomuruoan ostaminen voi olla mahdotonta, ja pienellä budjetilla elävä saattaa myös päätyä ostamaan pienempiä pakkauksia, joka tarkoittaa enemmän muovijätettä. Kun asuinalueille lisätään viheralueita, nousevat usein myös asumiskustannukset gentrifikaation vuoksi usein niin paljon, ettei pienituloisen voi enää asua kyseisellä alueella (kts. esim. Krings & Schusler 2020).

Toisaalta näissä tilanteissa pienituloiset ihmiset usein kehittävät selviytymiskeinoja, jotka usein edistävät vastuullista kuluttamista, kuten ostavat hävikin estämisen vuoksi alennettuja tuotteita kaupasta tai vaatteet kirpputorilta. Ongelmana kuitenkin on, että tällainen kuluttaminen vaatii usein suunnitelmua ja voimavaroja, joita tilanteessaan stressaantuneella ylivelkaantuneella harvemmin on.

Lisäksi on jokseenkin ristiriitaista sosiaalityön keinoin ohjata pienituloisia kuluttamaan ekologisemmin, kun samalla parhaiten toimeentulevien ylikuluttaminen ja maapallon tuhoaminen jatkuu. Palkkatyön on varsinkin suomalaisessa yhteiskunnassa nähty vievän sosiaalisesti turvattuun elämäntilanteeseen, mutta kasvavien tuloerojen maailmassa tämä varmuus on oikeutetusti kyseenalaistettu. Näyttäisi siltä, että talouskasvun ja palkkatyön tuottavuuden kasvun tuottamat voitot eivät enää siirry hyvinvointivaltiolle yhteiseen hyvään käytettäväksi, vaan ne keskittyvät harvojen, jo valmiiksi hyvässä asemassa olevien käsiin. Suomessa taloudellinen eriarvoistuminen on lähtenyt viimeisen 10 vuoden aikana Euroopan nopeimpaan kasvuun (Matthies 2019, 36). Tarvittaisiin konkreettisia esimerkkejä markkinatalouden ja palkkatyön rinnalle, ja toisaalta palkkatyön edut tulisi jakaa tasaisemmin. Sosiaalityön rooli velkaantumisen ehkäisyssä on tärkeä, mutta sen lisäksi tarvitaan kokonaisvaltaisempia toimenpiteitä, jotka puuttuvat taloudellisen eriarvoisuuden syihin ja edistävät kestäväää kulutusta. On välttämätöntä, että yhteiskunnallisessa keskustelussa käydään avoimesti ja rehellisesti dialogia siitä, miten voimme yhdessä ratkaista näitä haasteita ja edistää oikeudenmukaisempaa yhteiskuntaa kaikille kansalaisille.

3. HÄPEÄN TEOREETTINEN JAOTTELU JA TUTKIMUS

Tässä luvussa luodaan katsaus toiseen tämän tutkielman olennaiseen ilmiöön, häpeään, ensisijaisesti sosiaalityön näkökulmasta. Tarkoitus on kuvata häpeää tämän tutkielman ja myös sosiaalityön kannalta olennaisilla selitysmalleilla sekä jaotella laajaa teoreettista keskustelua tavalla, joka helpottaa häpeästä myöhemmin tutkielmassa käytävää analyyttistä tarkastelua. Luvun lopussa palataan velkaantumisen teemaan esittelemällä velkaantumisen ja häpeän aiemmissa tutkimuksissa havaittua yhteyttä. Erityisesti tutkimus näyttäisi osoittavan, että häpeä yleensä eristää ihmisen yhteisöstään, kun hän kohtaa vaikeuksia elämässään, mikä usein syventää hänen ongelmiaan, sillä hän ei tuolloin hae talousongelmiinsa häpeän vuoksi apua.

3.1 Häpeän psykososiaalinen rakenne

Häpeää on tutkimuksessa kuvattu itsetietoiseksi, sosiaalseksi tunteeksi, joita ovat myös esimerkiksi syyllisyys, nolostuminen ja ylpeys. Ne ovat tunteita, joissa henkilö on samaan aikaan itsensä arvioija ja se, joka on arvioitavana (Malinen 2010b, 10). Esimerkiksi sosiologian parissa häpeä nähdään pohjimmiltaan sosiaalisena ja refleksiivisenä tunteena, joka on riippuvainen toisten ihmisten arvioista. Bauman (2020, 179) ajattelee kulttuurin olevan olemassa ensisijaisesti järjestyksen tuojana ja ylläpitäjänä. Inhimillisinä olentoina tarvitsemme jonkinlaista säännönmukaisuutta ja ennustettavuutta ympäristöön, jossa enimmäns osan ajasta vietämme. Järjestyksen luominen käytännössä tarkoittaa sitä, että joistakin satunnaisista tapahtumista tehdään todennäköisempiä, ”normaalimpia”, kun taas toisia pyritään välttämään. Kulttuuri ei ainoastaan edistä tätä keinotekoisesti luomaansa järjestystä, vaan sen tehtävänä on myös arvottaa se. Se pitää yhdenlaista järjestystä parhaana ja yleensä myös jollakin tavalla tekee muut, vaihtoehtoiset tavat vähempiarvoiseksi. Häpeä on Baumanin mukaan vaistomainen reaktio siihen, että on toiminut kulttuurin luoman järjestyksen vastaisesti. Ihminen on ehkä sekoittanut jotakin, jota olisi pitänyt pitää erillään, esimerkiksi käyttänyt esimiehelle jutellessa sellaista kieltä, jota kuuluisi käyttää lähimmille ystäville jutellessa. (Bauman 2020, 185.) Toisin sanoen, häpeä on itsearviointiin liittyvä tunne, jonka kautta yksilö tarkastelee itseään ja vertaa omaa toimintaansa ja olemistaan yhteisön hyväksymiin normeihin (Niedenthal, Krauth-Gruber & Ric 2006, 96). Se liittyy vahvasti epäonnistumiseen ja virheen tekemiseen, ei varsinaisesti tekoon itseensä vaan ihmisarvon kokemukseen. Häpeää kokeva tuntee, ettei hän jonkin ominaisuutensa vuoksi voi liittyä yhteisöön (Viljamaa 2018, 7).

Esimerkiksi etnometodologian tutkimuksessa käytetään myös moraalisen järjestyksen käsitettä. Moraalinen järjestys muotoutuu yksilöiden käyttäessä kulttuurin asettamia odotuksia toimissaan ja päivittäisen elämän ylläpitämisessä. Tämä johtaa asioiden etenemiseen ennakkoidusti ja sääntöjen mukaisesti. Moraalinen järjestys taas ilmenee silloin, kun arkirutiinit eivät suju odotetusti. Moraalisen järjestyksen häiriöt voi tunnistaa ihmisten vuorovaikutuksessa ja heidän kommunikaation tavoissaan. Moraalisen järjestyksen rikkomista ja sen uudelleen palauttamista tapahtuu jatkuvasti osana päivittäisiä toimintatapoja ja ihmisten keskinäistä vuorovaikutusta. (Raitakari & Juhila 2011, 193–194.) Häpeän ja jonkin asian osoittamisen häpeälliseksi voi tässä yhteydessä nähdä siis myös keinona palauttaa moraalinen järjestys vuorovaikutustilanteessa. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten tilannearvioissa asiakkaiden tilannetta peilataan juuri moraaliseen järjestykseen, eli odotuksiin siitä, millaista on sopiva käyttäytyminen, terveet elämäntavat, itsestään huolehtiminen ja itseenäinen pärjääminen (Juhila ym. 2010).

Frost (2020, 22–23) pyrkii jäsentämään häpeän monimuotoista teoreettista keskustelua mallillaan, jossa katsotaan ihmisten kokevan häpeän tunteita kolmessa toisistaan erillisissä kategorioissa. Nämä kategoriat ovat poliittinen/kansallinen häpeä, ryhmiin liittyvä/sosiaalinen häpeä sekä henkilökohtainen häpeä. Poliittisessa/kansallisessa häpeässä tarkastellaan laajoja, nykyaikaisen olemassaolon konteksteja, ja kuinka erilaiset kansalliset ja globaalit muutokset maailmassa vaikuttavat häpeän kokeamiseen. Esimerkiksi nyky-yhteiskunnille ominainen individualismi, joka arvostaa valinnanvapautta, autonomiaa ja määrätietoisuutta, sisältää aina myös ajatuksen yksilönvastuusta, jolloin myös häpeä lankeaa yksilölle, mikäli hänen tekemänsä valinnat eivät johdakaan menestymiseen. (Frost 2020, 26.) Erilaiset rakenteelliset näkökulmat, jotka näkevät yksilön häpeän olevan hierarkkisen ja epätasa-arvoisen yhteiskunnan tuotos, ovat siis olennaisia häpeän selitysmalleja tässä kategoriassa. Hellerin (1985) mukaan häpeän voima liittyy erityisesti sen kykyyn integroida yksilö yhteiskuntaan. Mitä enemmän ihmiset ovat sisäistäneet jotkin asiat häpeälliseksi, sitä vähemmän ulkoista kontrollia tarvitaan.

Toinen Frostin (2020) kategorioista on ryhmiin liittyvä/sosiaalinen häpeä. Monet häpeää pohtineet klassiset kirjoitukset katsovat, että juuri välittömässä sosiaalisessa ryhmässä koetulla häpeällä on suurin merkitys. Esimerkiksi sosiologi Charles Cooleyn konsepti ”Looking-glass self” kuvaa prosessia, jossa käsitys itsestä kehittyy kuvittelemalla, miltä näyttää toisten silmissä. Prosessissa on kolme komponenttia. Ensin henkilö kuvittelee itseään erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa ja kuinka muut hänet siinä tilanteessa näkevät. Seuraavaksi henkilö kuvittelee, mitä kyseiset henkilöt ajattelevat näkemästään, eli kuinka he arvioivat henkilön ”suoriutumista” tässä sosiaalisessa tilanteessa. Kolmantena, ja

tärkeimpänä, henkilö kokee affektiivisen reaktion tästä kuvittelemastaan arviosta. Jos kuvitellut reaktiot ovat positiivisia, myös affekti on positiivinen (kuten ylpeys). Jos kuvitellut reaktiot ovat negatiivisia, affekti on negatiivinen (kuten häpeä). (Shaffer 2005, 53-54.) Affekteja käsitellään myöhemmin tässä luvussa. Sosiologinen ymmärrys häpeästä esittää, että yksilöt määrittelevät tilanteet ja vastaavat niihin sekä arvioinnin perusteella, joka on jo saatu sosiaalisten tilanteiden yhteydessä, että kuviteltujen reaktioiden pohjalta, jotka on päätelty esimerkiksi edellä kuvatun prosessin mukaisesti peilaten siihen kulttuuriin, jossa henkilö elää. Tällöin henkilö voi kokea häpeää, vaikkei olisi koskaan saanut negatiivista palautetta jostakin pelkästään sen oletuksen vuoksi, että mikäli toiset saisivat tietää mitä tapahtui, henkilö voi olettaa, että he suhtautuisivat tähän tuomiten, paheksuen tai halveksuen. (Weiss 2010, 288.)

Usein myös häpeävän lähellä olevat ihmiset tunnistavat, että kyseinen tilanne on henkilölle häpeää tuottava eli kokevat myötähäpeää. Goffman (1963) toteaa, että stigma ei aiheuta häpeää vain stigmatoidulle henkilölle, vaan myös heille jotka kohtaavat stigman ja reagoivat siihen. Kuitenkin usein häpeästä vaietaan, Kosonen (1997) kutsuukin häpeää semioottiseksi tilaksi, jota on hankala verbalisoida. Lewis (1987, 186) pohtii, että häpeän tunnetta ei sen vuoksi haluta usein tunnistaa, sillä se on tuskallinen ja tarttuva kokemus. Beckerin (1991) mukaan poikkeavuuden leima ja siihen liittyvä häpeä eivät johdu yksilön staattisista ominaisuuksista, vaan ne syntyvät sosiaalisten suhteiden ja niiden merkityksenannon seurauksena. Häpeä liittyy yhteisön määrittelemään normaaliin ja sen rajojen neuvotteluun, joka on monimutkaisen historian ja nykyhetken valtasuhteiden tulos.

Kolmantena Frostin (2020) kategorioista nimetään henkilökohtainen häpeä. Henkilökohtaisesti koettu häpeä on psykososiaalisessa näkökulmassa häpeän ydin, sillä kaikki edellä mainitut kategoriat koetaan kuitenkin yksilötasolla henkilökohtaisesti. Häpeän siis nähdään olevan sosiaalisesti luotu, mutta yksilötasolla eletty. (Frost 2020, 25.) Esimerkiksi henkilö voi olla tietoinen siitä, että erilaiset yhteiskunnan asettamat ulkonäköihanteet vaikuttavat hänen omaan käsitykseensä omasta ulkonäöstään, mutta tietoisuus ei silti välttämättä vähennä häpeän tunnetta, jonka henkilö tuntee omasta ulkonäöstään, jos se ei vastaa hänen mielestään tarpeeksi ihanteita. Häpeä on siis kokemus siitä, ettei pysty elämään sosiaalisesti rakentuneiden odotusten mukaisesti. Esimerkiksi itsekontrollin ja kehollisten toimintojen hallintaan liittyy vahva sosiaalinen vaatimus ja sitä on mahdoton erottaa ihmisen subjektiivisuudesta. (Frost 2020, 25–26.) Erityisesti affektiteoriat tarkastelevat häpeäkokemusta ruumiillisesta näkökulmasta. Affekti on käsitteenä rinnastettavissa tunteeseen, suomen kielitoimiston sivistys-sanakirjan mukaan sana tarkoittaa “voimakasta tunnetilaa”. Tutkimuksen parissa ero tunteiden ja af-

fektien välillä nähdään niin, että affektit ovat kulttuurisesti rakentuneita, kokemuksen tasolla kuitenkin niitä on hankala erottaa toisistaan. Affektiteoriat tarkastelevat esimerkiksi tunteiden tai emotionoiden aiheuttamia ruumiillisten tuntemusten vaikutuksia merkityksenannossa. (Rinne, Kajander & Haanpää 2020.) Erityisesti viime vuosien queer- ja feministinen tutkimus on ollut kiinnostunut affekteista, ja kiinnostuksen esiinnousua onkin kuvattu affektiiviseksi käännteeksi (kts. esim. Koivunen 2010).

Silvan Tomkinsin affektiteoria väittää, että ihmisellä on synnynnäinen kyky reagoida ärsykkeisiin affektijärjestelmän kautta. Hän nimeää yhdeksän affektia, joilla on kaikilla oma järjestelmänsä hermostossa. Affektit on jaoteltu vielä positiivisiin, neutraaleihin ja negatiivisiin affekteihin, niillä on matalan intensiteetin ja korkean intensiteetin ilmenemismuoto sekä oma kasvojen ilme, joka niitä ilmentää. Positiivisia affekteja ovat *nautinto/ilo* ja *kiinnostus/kiihytys*. Neutraali affekti on *yllättyneisyys/säikähdys*. Negatiivisia affekteja ovat *viha/raivo*, *inho*, *ahdinko/kärsimys*, *pelko/kauhu* ja *häpeä/nöyryytys*. (kts. esim. Frank & Wilson 2020.) Häpeää Tomkins kuvaa ”tappion, rikkomuksen ja syrjäytymisen affektiksi, joka iskee syvälle ihmisen sydämeen ja tuntuu sisäisenä tuskana, sielun sairautena”. Fysiologisesti häpeä ilmenee katseen välttelemisenä, pään kääntämisenä alaspäin sekä punastumisena. Henkilö voi vähentää ilmeillä ja eleillä kommunikointia sekä olla yhtäkkisesti hyvin itsetietoinen. Arkikielessä ujous, häpeä ja syyllisyys erotetaan usein toisistaan, mutta Tomkinsin mukaan nämä kaikki ovat variaatioita samasta perusaffektista *häpeä/nöyryytys*. Häpeän laukaisee, kun jokin positiivinen affekti, *nautinto/ilo* tai *kiinnostus/kiihytys* aktivoituu, mutta jostakin syystä kyseisen affektin mielihyvän tavoittelu estyy ja jää täyttymättä. (Tomkins 1963 Frankin & Wilsonin 2020 muk.) Suomessa esimerkiksi Reenkola (2014) on käsitellyt häpeää psykobiologisena affektireaktiona, joka herää usein äkillisesti, kun ihminen joutuu nöyryytetyksi tai halveksunnan kohteeksi ja hänen itsetuntoaan loukataan. Myös Recharadin ja Ikosen (1994) näkemys häpeästä on Tomkinsin affektiteorian mukainen. He kirjoittavat häpeän olevan primaarisempi affekti kuin esimerkiksi syyllisyys, ja näkevät häpeän olevan reaktio hyväksyvän vastavuoroisuuden puutteeseen.

Affektiteorian keskeinen kritiikki liittyy siihen, että se näkee häpeän tunteen hyvin mekaanisena ja kontrolloituna inhibitioprosessina, sen sijaan että se olisi tietoinen prosessi. Tomkinsin affektiteoriassa ei myöskään käsitellä häpeää sosiaalisten normien rikkomisen näkökulmasta. (Lewis 2003, 1184.) Oman näkemykseni mukaan affektiteoria yksin ei selitä kaikkia aineistossa esiin tulleita häpeäkokemuksia, mutta se tarjoaa kuitenkin mielenkiintoisen selitysmallin osaan vastauksista. Affektiteorian näkemys häpeän ja kiinnostuksen välisestä kytköksestä, siitä että häpeää edeltää aina positiiv-

vinen affekti, kuten kiinnostus, halu tai rakkaus, kuvastaa varmasti monen ylivelkaantuneen tilan-
netta, jossa omalla käyttäytymisellä on ensin pyritty kohti onnellista elämää, mutta kun tilanne on
syyistä tai toisesta epäonnistunut ja ylivelkaantuminen tapahtunut, on koettu suurta häpeää. Lisäksi
affektiteoria ottaa huomioon myös ruumiillisen näkökulman häpeään, joka sai minut myös kiinnos-
tumaan affektiteoriasta tutustuttuani aineistoon. Vastauksissa häpeää kuvattiin usein hyvin kehollis-
sella tavalla. Tähän palataan tarkemmin aineiston analyysin luvussa.

Häpeä on evolutiivisesti ja monella tavalla hyödyllinen tunne, mutta se voi alkaa haitata elämää, mi-
käli häpeällä on suuri rooli henkilön elämässä. Kun häpeäkokemukset toistuvat jatkuvasti lapsuudesta
nuoruuteen asti, ne alkavat lopulta muokata yksilön identiteettiä. Häpeä siis sisäistetään, se alkaa
vaikuttamaan minäkuvaan ja koetaan, että itse on jollakin tavalla arvoton. Tällainen häpeä on yhtey-
dessä psyykkisiin vaikeuksiin myöhemmin elämässä. (Maanmieli 2019.) Sisäistetty häpeä ei ole toi-
saalta myöskään pelkästään koettujen elämäkokemusten seurausta: jo varhaislapsuudessa on ha-
vaittavissa eroja sen suhteen, kuinka toiset ovat alttiimpia ottamaan henkilökohtaisesti kokemansa
loukkaukset ja käyttävät niitä minäkuvansa perustana, kun taas toiset pystyvät erottamaan tällaisen
vähättelyn itsensä ulkopuolella (Malinen 2010a, 157–158). Ben Malisen (2010b) tutkimuksessa eräs
vastaaja pohtii syyllisyyden ja häpeän eroa. Hän tulee pohdinnassaan lopputulokseen, että syyllisyy-
dessä on kyse ennemminkin yhdestä asiasta, jota vastaan voi puolustautua tai esittää selityksiä. Hä-
peässä taas on kyse kokonaisvaltaisemmasta kokemuksesta, jossa kokee olemassaolonsa oikeutuksen
olevan uhattuna (Malinen 2010b, 9).

Tutkielman edetessä analyysivaiheeseen lukija voi huomata, että tässä tutkielmassa naisten kertomat
tarinat olivat yliedustettuina. Tämän vuoksi koen tarpeelliseksi pohtia hieman myös häpeän tunteen
sukupuolittuneisuutta tutkimustiedon valossa, vaikka tutkielmassa päätarkoituksena onkin saada ylei-
nen katsaus ylivelkaantumisen tarinoihin ja häpeän ilmenemiseen niissä. Naisten on tutkimuksissa
huomattu olevan alttiimpia häpeälle, tai ainakin naiset ovat taipuvaisempia myöntämään kokemiaan
häpeän ja syyllisyyden tunteita (Tangney 1990, Lutwak, Ferrari & Cheek 1998, Walter & Burnaford
2006). Lewisin (1987, 36) teorian mukaan tämä voidaan selittää sillä, että häpeän tunteella on yhteys
riippuvuuteen lähiyhteisöstä, josta naiset ovat riippuvaisempia kuin miehet. Matthisin (1981) mukaan
naisen häpeä on sosiaalinen konventio, joka heijastaa yhteiskunnan käsityksiä naisen huonommuu-
desta ja miehen ylivertauisuudesta. Kuitenkin velka ja sen seuraukset johtuvat olemassa olevista sosi-
aalista struktuureista, jota kuvastaa velkaongelmien sukupuolittunut jakautuminen, kuten esimer-
kiksi Gooden (2009) tutkimuksessa ilmenee. Naisilla on suurempi riski joutua taloudellisesti ahtaalle,

sillä naisilla on heikompi status työmarkkinoilla ja matalampi palkkataso. Lisäksi naiset ovat useammin yksinhuoltajia ja häviävät useammin taloudellisesti avioerossa miehiin verrattuna. Toisaalta ainakin joissakin velkomistuumiotoilastoissa nuoret (alle 30-vuotiaat) miehet ovat yliedustettuna (esim. Majamaa, Lehtinen & Rantala 2019). Tässä aineistossa kuitenkin miesten vastauksia oli vähemmän, ja niistä vielä harvempi nuorten miesten. Mahdollisesti miesten kokema häpeä taloudellisissa asioissa epäonnistumisessa yhteiskunnassa, jossa miehisiä ihanteita ovat pelottomuus ja kestävyys, johtaa siihen, että heikkoutta ei saa näyttää ja tämä tekee avun hakemisesta hankalampaa. Tällöin myös velkaongelmat etenevät siihen pisteeseen, että myös velkatuomio on todennäköisempi.

Sosiaalityön parissa häpeää on pohdittu muun muassa uhkana subjektiivisuudelle, kuten Schoneville (2020) tekee artikkelissaan. Osana subjektin käsitettä todetaan, että ihminen ei ole vain rationaalinen, laskelmoiva toimija vaan yksilö, joka kokee maailmaa, itseänsä ja muita erinäisillä tavoilla. Rationaalisuus on yksi näistä tavoista, mutta tunteet ovat keskeinen tapa, joiden kautta ihmiset ymmärtävät kokemaansa. Häpeä voidaan nähdä yhtenä tunteena, joka uhkaa subjektiivisuutta, sillä se vaarantaa henkilön suhteen itsensä kanssa esimerkiksi vahingoittamalla itsetuntoa. Köyhyys on taloudellisten resurssien puutetta, mutta yksilölle köyhyydessä on myös kyse ristiriidan kokemuksesta siinä, millaisia he ovat ja millaisia heidän mielestään kuuluisi olla sisäistettyjen, normatiivisten odotusten mukaisesti. Tämä ristiriita johtaa häpeän kokemiseen. Häpeää koetaan työttömyyden vuoksi, koska koetaan että on menetetty vastuullisen ja kunnollisen aikuisen asema yhteiskunnassa työpaikan menetyksen jälkeen. Häpeää koetaan avun tarvitsemisen vuoksi, sillä ollessaan riippuvainen muiden avusta selviytyäkseen menettää itsenäisesti pärjäävän subjektin yhteiskunnassa. (Schoneville 2020.)

Häpeää tuottavat myös tavat, joilla hyvinvointiyhteiskunnassa köyhyyteen on päätetty puuttua. Joutuessaan esimerkiksi jonottamaan leipäjonossa tai työvoimatoimiston käytävässä yksityisestä tilanteesta tulee köyhälle julkista, sillä tällöin altistuu toisten katseille. (Schoneville 2020.) Häpeällä on tällöin eristävä vaikutus yksilöön, sillä häpeän vuoksi hän voi irtaantua sosiaalisista verkostoistaan tai lakata hakemasta apua tilanteeseensa. Erilaisten sosiaaliturvien alikäyttöä juuri niihin liittyvän stigmaan vuoksi on tutkittu jonkin verran: esimerkiksi irlantilaistutkimuksessa asuinalueeseen liitetty stigma vähensi alueen asukkaiden valtion tarjoamien palveluiden käyttöä, vaikka he olisivat tarvinneet niitä, sillä he kokivat, että heitä tällöin kritisoitaisiin helpommin riippuvuudesta valtion tuista tai ”kerjäämisestä”. He siis uskoivat etukäteen, että heidät kohdattaisiin huonosti heidän hakiessaan apua. (Stevenson, McNamara & Muldoon 2014.) Clementin ja kollegoiden (2015) systemaattisen

kirjallisuuskatsauksen tuloksena on, että mielenterveyden ongelmiin liitetty stigma vaikuttaa avunhakemiseen negatiivisesti. Näyttäisi siis siltä, että paradoksaalisesti ne, jotka eniten tarvitsisivat apua, eivät hakeudu avun piiriin juuri kokemansa häpeän vuoksi.

3.2 Velkaantumiseen liittyvä häpeä

Saksalainen filosofi Friedrich Nietzsche on pohtinut velan ja syyllisyyden yhteyttä. Hän kuvailee velkojan ja velallisen suhdetta vanhimmaksi kahden ihmisen väliseksi suhteeksi. Mikä tahansa ihmisten välinen vaihdanta luo velkasuhteen, mutta toisaalta Nietzschen mukaan velkasuhde on myös yhteisön perusta: yhteisö tuo jäsenilleen turvaa, jolloin yhteisön jäsen jää yhteisölleen velkaa. Velkaa maksetaan noudattamalla yhteisön sääntöjä ja tapoja. Sukupolvien myötä tämä velka kasvaa, sillä Nietzschen mukaan jokainen sukupolvi on elämänsä velkaa kaikille aiemmille sukupolville. Ihminen ei myöskään koskaan täysin pysty hyvittämään tätä velkaa esi-isilleen, joka johtaa ihmistä kalvavaan syyllisyyden tunteeseen. Tätä tunnetta pyritään lievittämään antamalla uhrilahjoja tai rakentamalla temppeleitä esi-isille, ja myöhemmin jumalille. Tältä pohjalta Nietzsche näkee esimerkiksi kristinuskon ajatuksen syntyneen. (Sipola 2022, 12-13.) Häpeällä ja velalla on myös kielen tasolla mielenkiintoisia yhteyksiä: esimerkiksi Sipola (2022, 15) huomauttaa, että saksankielen sana *Schuld* tarkoittaa sekä velkaa että syyllisyyttä.

Ylivelkaantumiseen liittyvää sosiaalista stigmaa voi analysoida Hiilamon (2018) mukaan kahdesta perspektiivistä: ensinnäkin ylivelkaantuneen sisäistettynä psykologisena tilana ja toisaalta tarkastellen toisten henkilöiden reaktioita ylivelkaantuneeseen henkilöön. Näitä perspektiivejä voi kutsua myös subjektiivisiksi ja objektiivisiksi ulottuvuuksiksi: kuinka ihmiset hahmottavat itsensä ollessaan ylivelkaantuneita ja kuinka muut henkilöt kohtelevat ylivelkaantuneita. (Hiilamo 2018, 104.) Subjektiivisesta perspektiivistä katsoen ylivelkaantunut henkilö kokee moraalista stressiä, mikä tarkoittaa että hän tietää, mikä olisi oikea tapa toimia, mutta hän ei voi toimia näin institutionaalisten rajoitteiden vuoksi (Jameton 1984, 6). Ylivelkaantuneet kokevat siis häpeää, kun eivät ole pystyneet hoitamaan taloudellisia velvoitteitaan. Objektiivisesta perspektiivistä katsoen kyse on sosiaalisista normeista, muut saattavat syrjiä ylivelkaantuneita henkilöitä, koska he eivät ole noudattaneet velan takaisinmaksun normia (Hiilamo 2018, 105). Laajassa eurooppalaisia kotitalouksia tarkastelleessa tutkimuksessa huomattiin, että vastaajat kokivat nöyryydyksen tunteita, jolla oli negatiivisia vaikutuksia itsetuntoon, mikäli he eivät pystyneet peittämään velkaongelmiaan (CPEC 2013). Myös Pursdamin

ja Prattleyn (2021) artikkelissa ilmenee velan ja häpeän yhteys, mutta se tuo esiin myös muita velkaantumiseen liittyviä kiinnostavia tekijöitä. Tutkimusjoukkona olivat vanhemmat brittiläiset naiset (yli 55-vuotiaat), jotka saivat tutkimuksen teon hetkellä neuvoja velkaantumiseen eräältä hyvätekeväisyysjärjestöltä. Tärkeimpiä tutkimuksen tuloksia olivat, että vanhemmilla naisilla taloudelliset ongelmat olivat todennäköisempiä kuin samanikäisillä miehillä, monet naisista olivat salanneet taloudellisia ongelmiaan pelon ja häpeän vuoksi ja monet olivat joutuneet taloudellisen hyväksikäytön uhriksi kumppaneidensa toimesta.

Tutkimuksessa on oltu kiinnostuneita erityisesti taloudellisten ongelmien ja häpeän yhteydestä mielenterveyteen, ja usein juuri työttömyyden yhteydessä. Rantakeisun ja kollegoiden (1999) tutkimuksessa pohdittiin saatujen tulosten valossa, että työttömyyteen liitettyjen mielenterveysongelmien osittainen syy voi olla työttömyyden myötä ilmenevien taloudellisten ongelmien ja häpeäkokemusten perua, joka nimettiin tutkimuksessa raha-häpeä-malliksi (*the finances-shame model*). Tutkimustulos on tosinnettu myöhemmissä tutkimuksissa, esimerkiksi Creedin ja Mullerin (2006) tutkimuksessa kahdessa tutkitussa työttömien henkilöiden tutkimusjoukoissa taloudelliset vaikeudet ja häpeä vaikuttavat merkittävästi henkilöiden kokemaan psykologiseen ahdinkoon. Lisäksi tulos on todennettavissa myös yleisesti väestössä: ruotsalaistutkimuksessa mitä suurempaa taloudellista stressiä ja mitä enemmän testihenkilöillä oli kokemuksia häpäistyksi tulemisesta, sitä suurempi riski oli psykososiaalisesta pahoinvoinnista. Tulos oli toistettavissa riippumatta sukupuolesta, iästä, kotitalouden koosta, koulutustaustasta ja sosioekonomisesta asemasta. (Starrin ym. 2009.)

Kuten aiemmin esiteltiin, stigman vaikutusta sosiaalipalveluiden alikäyttöön on tutkittu jonkin verran. Kuitenkaan tutkimusta siitä, kuinka stigma vaikuttaa sosiaalipalveluissa asioimiseen, tai kuinka se on palveluissa otettu huomioon, ei juuri ole. Andelicin, Stevensonin ja Feeneyn (2019) tutkimuksessa tarkasteltiin, millä tavoin velkaantumiseen liittyvät, negatiiviset miellelyhtymät vaikuttavat velkaantuneiden henkilöiden ja heitä auttavien velkaneuvonnan työntekijöiden vuorovaikutukseen sovitusten tapaamisten aikana. Sekä velkaantuneet henkilöt että velkaneuvojat käsittelivät näitä negatiivisia miellelyhtymiä kiistämällä stigmatisoidun identiteetin liittyen ylivelkaantumiseen, ja velkaneuvojat käyttivät asiakaslähtöisiä menetelmiä, jolloin asiakkaan oma selonteko tilanteesta tuli työskentelyn lähtökohdaksi. Toisinaan kuitenkin velkaneuvojat saattoivat ottaa asiantuntija-aseman keskustelussa, joka hankaloitti velkaantuneiden selontekojen tuottamista ja näin ollen myös teki heidät alttiimmaksi kokemaan velkaantumisestaan häpeää.

Toki kun ylivelkaantuminen yleistyy ilmiönä ja koskettaa yhä useampaa ihmistä, sen stigmatisoiva vaikutus vähenee. Efratin (2006) tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin henkilökohtaista konkurssia (amerikkalainen järjestelmä velkaongelmien hoitoon) käsitteleviä artikkeleita, jotka olivat julkaistu vuosien 1864 ja 2002 välillä Yhdysvalloissa, todettiin yleisen mielipiteen konkurssin tekemisestä muuttuneen vähemmän stigmatisoivaksi 1960-luvun alusta lähtien. Kuitenkin tällä hetkellä aiheesta saatavilla oleva tutkimus osoittaa, että velkaantumisen ja koetun häpeän välillä on yhteys, ja että tämä yhteys vaikuttaa moninlaisilla tavoilla velkaantuneiden henkilöiden terveyteen ja hyvinvointiin.

4. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tässä luvussa kerrotaan tutkimuksen toteuttamisesta, eli esitellään tutkimuskysymykset, tutkimuksessa käytettävä aineisto ja kuinka aineistoa on käsitelty, sekä perustellaan siihen tehdyt rajaukset. Tämän jälkeen esittelen valitun analyysimenetelmän, joka on narratiivinen analyysi. Perustelen lisäksi, miksi koin narratiivisen tarkastelutavan olevan sopiva nykyajan yhteiskunnassa elävien henkilöiden ylivelkaantumistarinoiden analysoimiseen, ja kuvaan kuinka analyysi eteni. Luvun lopussa tarkastellaan tutkimuksen teossa tehtyjä valintoja eettisestä näkökulmasta.

4.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaisena ylivelkaantuneet itse jäsentävät velkaantumiskokemuksensa tarkastelemalla ylivelkaantuneiden kirjoitusvastauksia tarinoiden muodossa. Lisäksi kiinnostuksenkohteena on häpeän merkitys tarinoissa, kokivatko ylivelkaantuneet häpeää ja missä vaiheissa tarinaa häpeää koettiin. Tutkimuskysymyksinäni ovat:

- 1) Millaisia tarinoita vastaajat tuottavat kertoessaan ylivelkaantumisestaan?
- 2) Millainen merkitys häpeällä on näissä erilaisissa tarinoissa?

Tutkielmani on toteutettu laadullisena tutkimuksena. Laadullisessa tutkimuksessa usein tutkijan tavoitteena on pyrkiä ymmärtämään tutkittavien näkemystä tutkittavasta aiheesta tai kyetä hahmottamaan, miten ihminen toimii tietyssä ympäristössä (Denzin & Lincoln 2000). Tämän vuoksi tutkimusote on avoin ja prosessimainen: aineistosta tehtyjen tulkintojen ja tutkimuksellisten näkökulmien voi odottaa muotoutuvan tutkimusprosessin edetessä. Samanlainen prosessi on odotettavissa myös tutkimustehtävän ja aineistonkeruun kohdalla. (Kiviniemi 2015, 74.) Oma tutkimusprosessini muistuttaa tätä hyvinkin paljon, sillä verratessa alkutilanteen suunnitelmia valmiimpaan tutkielmaraporttiin pääosa suunnittelemastani on vaihtunut toiseen sopivampaan teoriaan tai metodiin tutustuessani prosessin aikana aiempaan samankaltaiseen tutkimukseen ja kirjallisuuteen tutkielmassa käsittelemistäni aiheista. Ainoana vakiona voi katsoa pysyneen aineiston, sekä haluni ymmärtää paremmin ylivelkaantuneiden henkilöiden kokemuksia nykyajan yhteiskunnassa.

Laadullista tutkimusta tehdessä analyysivaihetta voi kuvata osittain analyttiseksi, osittain synteettiseksi. Analyttisyyttä kuvaavat aineiston jaottelu luokittain, jäsentely teema-alueisiin tai sen mahdollinen koodaaminen käsittelyn helpottamiseksi. Usein aineiston sisäinen jäsenitys asettuu vasta useamman analyysivaiheen jälkeen. Synteettiseksi analyysivaiheen tekee pyrkimys löytää aineistosta joitakin temaattisia kokonaisrakenteita, jotka kannattelevat koko aineistoa. Näin aineiston raportoinnissa vältetään sirpaloitumista, sekä voidaan karsia tutkimuksen kannalta epäolennaisia tutkimusmateriaalia pois. (Kiviniemi 2015, 83.) Aineiston analyysia käsitellään tarkemmin myöhemmässä aluvussa.

Tutkimus paikantuu konstruktivistiseen tietoteoriaan. Perinteinen käsitys tieteestä pyrkii universaaleihin ja ajattomiin totuuksiin, mutta konstruktivismi korostaa, että tieto on suhteellista ja riippuu kontekstista, ajasta ja tarkastelijasta. Laadullisen tutkimuksen myötä alettiin ymmärtää, että ihmisten kokemaa todellisuutta on vaikea lähestyä pelkästään väitteiden avulla. Sosiaalinen todellisuus rakentuu ihmisten kesken neuvoteltujen merkitysten kautta, ja se on ontologisesti erilainen kuin fyysinen todellisuus. Konstruktivismiin ydinajatus on, että ihmiset muodostavat tietonsa ja identiteettinsä rakentamalla niitä aiemman tiedon ja kokemusten perustalle. Tieto maailmasta ja yksilön käsitys itsestään ovat jatkuvasti kehittyviä kertomuksia, jotka muuttuvat ja muotoutuvat uusien kokemusten ja vuorovaikutuksen myötä. Tieto voidaan nähdä kertomusten kudelmanä, joka saa jatkuvasti uutta sisältöä kulttuurisista tarinoista ja liittyy niihin. (Heikkinen 2015, 156–157.)

4.2 Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto

Tutkielmani aineistona toimii ”*FSD3408 Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto 2019–2020*”. Aineisto on julkaistu Yhteiskuntatieteellisessä tietoarkistossa elokuussa 2020, josta se on vapaasti saatavilla tutkimus-, opetus- ja opiskelukäyttöön. Aineistossa kirjoittajat tarkastelevat erilaisia tunteita ja kokemuksia, jotka liittyvät velkaantumiseen. Erityisesti oltiin kiinnostuneita, miten häpeä liittyy velkaantumisen syihin ja toisaalta missä tilanteissa kirjoittajat ovat kokeneet häpeää velkaantumisen jälkeen. Kyseessä on omaelämäkerrallinen aineisto, jossa kertojat selostavat ylivelkaantumiseensa johtaneita tapahtumia edeten enimmäkseen kronologisesti aikajanalla. Aineiston on kerännyt Anne Syrjänen (Itä-Suomen yliopisto). Aineisto on kerätty aikavälillä 28.11.2019–15.1.2020. Arkistointiluvan vastaajilta saanut aineisto koostuu 35 kirjoitusvastauksesta, joiden kirjoittajista 24 on naisia, 10 miehiä ja yksi muunsukupuolinen. Kirjoitusten ohjeiksi oli annettu, että ne saivat olla täysin vapaamuotoisia, mutta avuksi oli annettu seuraavanlaisia apukysymyksiä:

- 1) Miten velkaannuit?
- 2) Miten häpeä liittyi/liittyi velkaantumisen syihin ja alkuvaiheisiin?
- 3) Miten häpeä vaikutti/vaikuttaa elämääsi?
- 4) Missä tilanteissa koit/koet häpeän tunteita?
- 5) Miten ympäristö ja muut ihmiset liittyivät/liittyvät häpeän kokemiseen?
- 6) Miten häpeä vaikutti/vaikuttaa avun hakemiseen tilanteessasi?
- 7) Jos sait apua, miten häpeäkokemuksesi muuttui, vai muuttuiko se?
- 8) Millaisessa tilanteessa olet nyt?

Vastausten yhteydessä kysyttiin taustatietoina vastaajan sukupuolta, ikäryhmää, ikää velkaantumisen alussa ja koulutusta. Kirjoituskutsu oli jaossa velkaantuneiden Facebook-ryhmässä sekä eri kaupunkien Facebook-ryhmissä. Ladattuani aineiston siirsin tekstin Word-tiedostoon, jotta aineistoa olisi helpompi käsitellä tutkielman teon aikana. Säilytin kyseistä Word -tiedostoa Tampereen yliopiston tarjoamalla henkilökohtaisella OneDrive -tallennuspalvelulla. Aineistosta valitsin lopulliseen analyysiin 19 kirjoitusvastausta. Vastauksien pituus vaihteli viiden ja 67 virkkeen välillä, keskimääräisesti yhden kirjoitusvastauksen pituus oli 27 virkettä. Rajaukset tein aineistoon tutkimuskysymysten perusteella: ensin rajasin pois vastaukset, joissa käsiteltiin mahdollisesti tavanomaisempaa, elämänkaaren aikana tapahtuvaa velanottoa eikä subjektiivista ja/tai objektiivista ylivelkaantumista. Seuraavaksi rajasin pois vastaukset, joissa ei käsitelty lainkaan häpeän tunteita. Lopulta rajasin vielä pois vastaukset, jotka olivat pituudeltaan niin lyhyitä, ettei niistä voinut hahmottaa, mitä juonityyppiä vastaus edusti. Wordiin kirjoitettuna 19 kirjoitusvastausta muodostaa 19 liuskan aineiston fontilla Calibri, jonka fonttikoko on 12 ja riviväli 1,15.

4.3 Narratiivinen analyysi, sisäinen tarina ja tarinamallit

Aineiston analyysissä on käytetty metodina narratiivista analyysia, sekä narratiivisessa analyysissä käytettäviä käsitteitä sisäinen tarina ja tarinamalli. Kirjoituksia analysoitaessa on siis pyritty löytämään joitakin ylivelkaantumisen tarinamalleja sekä pohdittu niiden merkitystä vastaajan sisäisen tarinan muodostumiseen ja häpeäkokemukseen. Suurimmalla osalla aineiston kirjoituksista on selkeä alku, keskikohta ja loppu, ja aineiston kirjoitukset ovat omaelämäkerrallisia, tiettyjen elämäntapahtumien ympärille keskittyviä, minkä vuoksi narratiivisen tutkimusotteen valinta oli luonteva. Metodi sekä keskeiset käsitteet esitellään lyhyesti tässä alaluvussa.

Narratiivit tarjoavat tavan muistaa itselle tapahtuneita kokemuksia, kuten myös merkityksellisellä tavalla kytkeä näennäisesti irrallisia tapahtumia toisiinsa (Sunwolf & Frey 2001, 119). Polanyi (1989) kuvailee tarinoiden olevan erityisiä narratiiveja, joilla tarinankertoja kuvailee tietyssä ajassa menneisyydessä tapahtuneita tapahtumia osoittaakseen jotakin tärkeää siitä maailmasta, jonka tarinankertoja ja tarinankuulija jakavat. Tarinan tärkein osa on sen juoni, joka muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden tapahtumien kulusta, ja antaa merkityksen tarinan erillisille osille (Hänninen 1999, 20.) Tarinoiden tarkoituksena voi olla esimerkiksi jakaa tietoa, rakentaa kuvaa omasta itsestään tai omasta yhteisöstään, tarkastella kuinka tarina suhteutuu kulttuurisiin kertomuksiin, vaikuttaa arvoihin, uskomuksiin ja toisten toimintaan. Tarinan muodostaminen omasta elämästä on erityisen tärkeää elämänmuutoksien aikana, kun on olennaista säilyttää jatkuvuuden tunne ja toisaalta luoda tulevaisuudennäkymiä (Hänninen & Koski-Jännes 1999, 1838). Kertomus tarkoittaa tarinan esittämistä merkkien avulla. Yleensä kertomus on sanallinen, mutta se voi myös tapahtua esimerkiksi elokuvan, näytelmän tai yksittäisen kuvan kautta. Yksi kertomus voi sisältää useita tarinoita, mikä mahdollistaa sen tulkinnan monella eri tavalla. (Hänninen 1999, 20.)

Narratiivien selittävä voima perustuu sen kausaalisiin merkityksiin, eli siihen, millä tavalla tapahtumien nähdään liittyvän toisiinsa syiden ja seurausten ketjuna. Tavalla, jolla tapahtumat kerrotaan, on myös moraalisia seurauksia, sillä annetut narratiivit kohdentavat vastuun: ketä tai mitä voi syyttää vastoinkäymisistä ja kuka ansaitsee kehuja onnistumisista. (Hänninen & Koski-Jännes 1999, 1839.) Pohtiessaan selityksiä, joita annamme meille tapahtuneille asioille Bauman (2020, 135) kirjoittaa, että yksinkertaisimmillaan selitämme tapahtumat jonkin syyn seurauksina. Selitystä vaativan tapahtuman täytyi siis tapahtua, koska ensin tapahtui jotakin muuta. Seuraus oli välttämätön, tai ainakin todennäköinen. Esimerkiksi teen itselleni ruokaa, koska olen nälkäinen tai pysähdyn liikennevaloihin, koska vastaantuleva liikenne on ruuhkaista. Toki harvoin arkielämän tapahtumiin liittyy erityisen vahvoja syy-seuraussuhteita, vaan asioita tapahtuu enimmäkseen sattumalta, mutta ajattelussa syy-seuraussuhteet auttavat järjestämään ja ymmärtämään ympärillä tapahtuvia, välillä kaoottisiakin asioita. Bauman (emt.) pohtii, että tämä ajattelu ei kuitenkaan riitä selittämään inhimillistä toimintaa, sillä ihmisillä on usein valittavana monia vaihtoehtoisia toimintatapoja, joista kuitenkin valitaan vain yksi, eikä tähän valintaan aina ole tarjolla selitystä. Valinta on tehty, mutta ei ole mahdollista näyttää väittämien joukkoa, jolla olisi voitu ennustaa etukäteen, minkä valinnan joku tekee. Jälkeenpäin tehtyjä valintoja voidaan tulkita seuraukseksi tietyistä säännöistä, joita toimijoiden tulee noudattaa toimiessaan modernissa yhteiskunnassa. Usein nämä säännöt antavat kuitenkin tilaa useille vaihtoehtoi-

sille toimintatavoille. Tiedämme myös, että ihmisillä on erilaisia motiiveja ja että he pyrkivät saavuttamaan sellaisen asiantilan, jota pitävät parempana kuin jotakin toista. Objektiiivisesti katsottuna samanlaisessa tilanteessa kaksi eri henkilöä voi toimia toisistaan täysin poikkeavalla tavalla. Jos halutaan ymmärtää, miksi joku päätyi mieluummin toimimaan yhdellä kuin toisella tavalla, on hedelmällisempää tarkastella henkilön päätöksentekoprosessia, sen sijaan että tarkasteltaisiin esimerkiksi pelkästään olosuhteita, jotka toki osaltaan aina vaikuttavat tehtyihin päätöksiin. (Emt., 136–137.) Henkilöltä kysytään siis miksi -kysymys, johon hänen tarvitsee tarjota vastaus. Näkisin, että tilanteessa, jossa ihmisen elämänpolku on ollut jollakin tavalla sosiaalisesti katsottuna epäsovinnainen, esimerkiksi jollakin sellaisella tavalla, joka on johtanut ylivelkaantumiseen, kokee tämä henkilö tarvettakin selittää ja järkeistää tapahtunutta itselleen ja muille, samalla luoden sille jonkin merkityksen nykypäivään. Eräs tutkielmassa esiintyvien tarinoiden tehtävä on siis tarjota sosiaalinen selitys tapahtuneelle ja vastata kysymyksiin, miksi näin tapahtui, ja toisaalta miksei tapahtunut toisella tavalla.

Tässä tutkielmassa sisäisen tarinan ja sosiaalisen tarinavaraston käsitteillä on myös suuri merkitys. Sisäisellä tarinalla viitataan tarinankertojan mielen sisäiseen prosessiin, jossa hän peilaa oman elämänsä tapahtumia kulttuurisesti jaettuuihin tarinamalleihin ja näin jäsentelee omaa elämäänsä. Sosiaalinen tarinavaranto on kussakin kulttuurissa oleva kertomusten joukko, joka on jatkuvassa muutoksessa esimerkiksi median ja muiden ihmisten kanssa käytävän vuorovaikutuksen vaikutuksesta. Sosiaalisessa tarinavarastossa on tarjolla aiemmin mainittuja tarinamalleja, jotka ennakoivat kuinka jonkin tilanne tyypillisesti etenee. Tarinoista voi saada positiivisia merkityksenantoja omaan elämään, mutta ne voivat toimia myös ”varoittavana esimerkkinä”. Tarinat toimivat myös normatiivisesti välittäen tietoa siitä, kuinka kulttuurissa on hyväksyttävää ja tavanomaista asennoitua tietyissä tilanteissa (Hänninen 1999, 50.) Analyysissäni olen pyrkinyt tunnistamaan aineistosta joitakin ylivelkaantuneiden kulttuurisia tarinamalleja ja toisaalta myös tunnistamaan, millaisista tarinamalleista annetut tarinat ovat poikenneet, aiheuttaen näin tilanteen, jonka voi katsoa kulttuurissa paheksutuksi ja näin yksilölle häpeälliseksi.

Aloitin aineiston analyysin ensin lukemalla aineiston läpi tarkoitukseni vain lukea kaikki vastaukset, tekemättä lainkaan esimerkiksi muistiinpanoja tai yrittämättä vielä analysoida lukemaani mitenkään. Hänninen (2015, 174) kehottaa juuri tällaiseen lähestymistapaan narratiivisessa tutkimuksessa, ensimmäisellä lukukerralla tulisi lukea aineistoa antautuen kertomuksille ja kertojan sanomalle. Seuraavilla lukukerroilla keskityin enemmän tarinoiden sisältöön tutkimuskysymyksiä silmällä pitäen tarkoitukseni rajata aineistoa. Tämä prosessi on kuvattu tarkemmin aiemmassa luvussa. Kun lopul-

linen aineisto oli valittu, aloin seuraavilla lukukerroilla etsiä tarinoista juonia: kiinnitin erityistä huomiota tarinoiden alkutilanteeseen, lopputilanteeseen, millaisten tapahtumien kautta alkutilanteesta päädyttiin loppuun ja millaisia henkilöitä tarinoissa esiintyi. Vastauksista alkoi hahmottua juonityyppejä. Northrop Frye (1957) on länsimaista kirjallisuutta tutkiessaan nimennyt neljä keskeistä tarinaperinteessä esiintyvää juonityyppiä: *romanssi tai sankaritarina*, jossa pahan voimat uhkaavat tarinan sankaria ja jossa sankari onnistuu nämä kukistamaan, *komedialla*, jossa yhteiskuntajärjestys jollakin tavalla rajoittaa kertojan elämää, jonka seurauksena hän keksii ratkaisun tämän järjestyksen muuttamiseen, joka on loppujen lopuksi paras ratkaisu kaikkien kannalta, *tragedialla*, jossa pahan voimat tuhoavat päähenkilön, sekä *ironia tai satiiri*, jossa hyvän ja pahan erottelu kyseenalaistetaan. Usein myös tietyn erityisaiheen ympärille keskittyneet juonityypit ovat muodostuneet juuri kyseiseen kontekstiin sopiviksi, kuten esimerkiksi Hännisen ja Koski-Jänneksen (1999) analysoimissa alkoholiriippuvuudesta vapautumisen tarinoissa, joissa juonityypit rakentuivat enimmäkseen niistä teorioista ja terapeuttisista käytännöistä, joita riippuvuuksiin liitetään. Itselläni juonityyppien hahmottumisessa oli elementtejä näistä molemmista: kahden hahmottuneen juonityypin ”prototyypinä” voi pitää länsimaisten tarinatyyppeiden *romanssia* ja *tragediaa*, kun taas yksi juonityyppi erottui selkeästi ylivelkaantumisen tutkimuksen pohjalta, jossa erityisesti nuori ikä, puutteelliset taloudelliset taidot ja elämänkaareen liittyvät suuret muutokset ovat kaikki yhdistetty ylivelkaantumiseen, kuten aiemmissa luvuissa on ilmennyt. Hänninen (2015, 177) toteaa, että Fryen juonityyppittely voi olla aloittelevalla tutkijalla varsin luonnollinen tapa lähestyä narratiivista tutkimusta.

Olen analyysissä käyttänyt jonkin verran myös vastakertomuksen käsitettä. Kulttuurissa esiintyy hallitsevia kertomuksia, jotka tarjoavat kyseisessä kulttuurissa eläville tavan tunnistaa, minkä oletetaan olevan normien mukainen kokemus. Hallitsevien kertomusten voima liittyy niiden sisäistämiseen, jonka vuoksi niitä joko tietoisesti tai tiedostamatta uudennetaan. Kuitenkin on tilanteita, jolloin henkilö tunnistaa, että hänen kokemuksensa ei vastaa hallitsevaa kertomusta. Tällöin henkilö tulee kyseenalaistaneeksi hallitsevien kertomusten perustan, ja alkaa muodostamaan merkityksellistä juonta, joka haastaa joko suoraan tai peitellysti hallitsevan kertomuksen. (Andrews 2004, 1–2.) Vastakertomuksen käsitteen voi katsoa olevan osa narratiivisen tutkimuksen postmodernia kritiikkiä modernia tiedonjärjestystä kohtaan, jossa on kritiikin mukaan pidetty yllä objektiivisuuden ja rationaalisuuden mielikuvaa retorisin keinoin, pyrkiessä luomaan rakennetta ja järjestystä käsityksemme maailmasta. Postmoderni epäily perinteistä tiedonkäsitystä kohtaan on kannustanut vähemmistöjä ja heikommassa asemassa olevia ihmisryhmiä luomaan omia kertomuksiaan, joilla he voivat vapautua hallitsevien ja alistavien ”suurten kertomusten” vaikutuksesta. (Heikkinen 2015, 158.) Mahdollisesti tämän

vuoksi vastakertomukset usein rakennetaan tietoisena siitä, että kuulutaan johonkin vähemmistöryhmään, vaikka ne voivat olla myös yksilön henkilökohtaisia tarinoita. Ajatuksena siis on, että ollaan marginaalissa, muttei yksin. Tällöin narratiiveilla on erityinen tehtävä saada sellaisten henkilöiden ääni esiin, joita valtakulttuuri hiljentää ja pitää poikkeavana tai arvottomana. (Andrews 2004, 1–2.) Esimerkiksi Black Lives Matter -liike voidaan nähdä valtakulttuuria kyseenalaistavana vastanarratiivina, sillä se haastaa perinteisiä valtarakenteita ja rotusyrjintää ylläpitäviä käytäntöjä ja valtakulttuurin olettamuksen siitä, että kaikki ihmiset todellisuudessa kohdattaisiin samoin riippumatta heidän ihonväristään, ja pyrkii lisäämään tietoisuutta rotusyrjinnän olemassaolosta ja vaikutuksista.

4.4 Tutkimuksen eettisyys

Koska tutkimuskohteena olleet henkilöt ovat olleet tai edelleen aineistonkeruun aikana olivat vaikeassa elämäntilanteessa ja koska tutkimuskohteena on marginaalisessa asemassa olevat ihmiset ja heidän tarinansa, on tärkeää, ettei omalla toiminnallaan ja esimerkiksi kirjoitustavallaan edelleen hankaloita kyseisten henkilöiden tai muiden samanlaisessa tilanteessa olevien henkilöiden tilannetta entisestään. Tässä alaluvussa käsitelen lyhyesti, kuinka olen tässä tutkielmassa pyrkinyt toteuttamaan tutkimuseettisten perussääntöjen tavoitteita. Ihmisiin kohdistuvassa tutkimuksessa keskeiset perussäännöt ovat tutkittavien vapaa, informoitu suostumus, tutkimuksessa saadun tiedon luottamuksellisuus, tutkittavien anonyymiuden säilyminen raportoinnissa, tutkittavan harhaanjohtamisen välttäminen ja se, ettei tutkimuksesta koidu haittaa tutkittavalle (Hänninen 2008, 123). Narratiivinen tutkimusote mahdollistaa tutkimuksen kohteena olevien ihmisten arvojen sekä moraalisten jäsennystapojen tarkastelun ja sen esiin tuomisen, joka omalla tavallaan tekee tutkimusotteesta ihmisyyttä kunnioittavan. Toisaalta tutkimusotteen vahva painotus eettisiin kysymyksiin tarkoittaa usein sitä, ettei pelkkä eettisten minimivaatimusten noudattaminen riitä. (Hänninen 2008, 123.)

Koska käytän tutkimuksessani valmista, jo olemassa olevaa aineistoa, en keskity tässä tutkielmassa aineiston keräämiseen liittyviin eettisiin kysymyksiin juurikaan. Aineistosta tiedän etukäteen, että kirjoituskutsussa on kerrottu aineistonkeruun tavoite ja ehdot. Kirjoittajat vastasivat anonyymisti internetissä olleeseen kirjoituskutsuun, joten vastaajien voi olettaa olleen vapaaehtoisia osallistumaan tutkimukseen ja tietoisia siitä, mihin heidän vastauksiaan tultaisiin käyttämään. Suurin osa kirjoittajista antoi luvan kirjoitusten arkistointiin, ja näiden henkilöiden kirjoituksista aineisto koostuu.

Tutkija on vallankäyttäjä. On esimerkiksi väliä, millaisia käsitteitä, termejä tai ilmaisuja käytetään kuvaamaan tutkimuksessa mukana olevia ihmisiä. Valituilla käsitteillä voidaan tahattomasti uudistaa yhteiskunnassa vallitsevia ennakkoluuloja tai asenteellisia suhtautumistapoja tutkittavaa ryhmää kohtaan. (Pohjola 2007, 25.) Narratiivisessa tarkastelutavassa on ollut hyvin luontevaa käyttää tutkimuksessa mukana olleista ihmisistä käsitettä ”kertoja” tai aineistonkeruutavan vuoksi käsitettä ”vastaaja”. Näen molempien olevan neutraaleja käsitteitä. Laadullista aineistoa käsitellessä sitä yleensä luokitellaan ja tyypitellään jollakin tavalla. Myös tällaiset luokat ja tyypit luonnehtivat tutkittavaa joukkoa, ja niissä tutkijan tulee kiinnittää huomiota esimerkiksi siihen, yksinkertaistavatko hänen luokittelunsa monimutkaista yhteiskunnallista ongelmaa liikaa tai analysoidaanko luokittelussa nimenomaan yhteiskunnallista ongelmaa, jota tutkitut on valittu edustamaan vai ennemminkin tutkittavan joukon piirteitä. (Pohjola 2007.) Koska aineistosta löydettyt juonityypit ovat pääosin yhteneviä aiemmin tehtyjen ylivelkaantumisen tutkimusten kanssa, näyttää siltä, että valitut juonityypit ennen kaikkea heijastavat yleistä yhteiskunnallista ongelmaa kuin erityisesti tätä tutkimuskohdetta.

Hänninen (2008, 131) pohtii myös tyypittelyyn liittyviä eettisiä haasteita ja toteaa, että oman, ainutkertaisen tarinan löytäminen tutkimuksesta jonkin tyypillisen tarinaluokan edustajana tai osana yleisempää kulttuurista tarinamallia voi olla tutkittavalle vaikeasti määriteltävällä tavalla loukkaavaa ja oman ainutkertaisuuden kyseenalaistavaa. Tämänkaltaiset reaktiot ovat sellaisia, joita tutkijan voi olla hankala välttää. Olennaista on kuitenkin olla niistä tietoinen, ja käsitellä tarinoita ihmisen tapana puheke sanoiksi omaa historiaansa, identiteettiään ja elämännäkemystään, ja siten arvokkaina (Hänninen 2008, 130–131). Tässä tutkielmassa edellä mainittu lienee eniten mahdollista siksi, että osa tarinoista on jaoteltu ylivelkaantumisen selviytymistarinoiksi ja osa tarinoista loppumattoman velan tarinoiksi. Olen tarinoita analysoidessani pyrkinyt pohtimaan, miksi tarina on kerrottu juuri sillä tavalla, kuin se on kirjoitushetkellä kerrottu. Tarkoitus ei siis ole leimata jonkun elämäntarinaa ”traagiseksi” tai velkaantumistilannetta pysyväksi, vaan pohtia, millaisin eri tavoin ylivelkaantumisen eri vaiheissa oman tarinansa voi hahmottaa. Jossakin toisessa vaiheessa tarina voisi hahmottua hyvin eri tavalla. Olen tällä tavalla pyrkinyt kunnioittamaan myös niitä tarinoita, joissa ei välttämättä nähdä oman kärsimyksensä merkityksellistä hopeareunusta (Frank 2013), ainakaan tarinan kertomishetkellä. On kuitenkin todettava, että jaottelut ovat omia tulkintojani tarinoista, jotka joku toinen voisi tulkita toisella tavalla.

Eräs pohdittava asia narratiivisessa tutkimuksessa liittyy myös tutkittavien anonymiteetin varmistamiseen. Narratiiviselle tutkimusotteelle on ominaista raportissa tarjota muokkaamattomia sitaatteja alkuperäistekstistä, jotta raportin lukija näkee mitä analysoidaan. Mikäli kirjoittajien ilmaisutyyli on

jollakin tavalla persoonallinen, he voivat olla tunnistettavissa sellaisille henkilöille, jotka tuntevat kertojan ennestään. (Hänninen 2008, 133.) Mahdollisesti valitsemani tapa analysoida tarinoita, jossa alkuperäisistä tarinoista on pyritty kokoamaan juonityyppejä, välttää yksittäisten tarinoiden tunnistettavuutta.

Olen saanut aineiston käytettäväksi niillä ehdoin, että sitoudun noudattamaan Yhteiskuntatieteellisen tietoarkisto Ailan käyttöehtoja. Käytän aineistoa vain ilmoittamaani käyttötarkoitukseen (ylempi opinnäytetyö) ja olen sitoutunut hävittämään välittömästi kaikki tutkimusaineiston tiedot tutkimuksen valmistumisen jälkeen. Alkuperäinen aineisto sekä siitä muokkaamani Word-tiedosto, joka sisältää lopulliseen analyysiin valikoituneet vastaukset, on säilytetty Tampereen korkeakoulu yhteisön GDPR-standardit täyttävässä OneDrive-pilvipalvelussa. Tutkielman teon aikana vain minulla on ollut pääsy tietoarkistosta lataamaani aineistoon. Tietoarkistoon on ilmoitettava viitetiedot kaikista julkaisuista, joissa aineistoa käytetään, jonka aion tehdä, kun tutkielma julkaistaan Tampereen korkeakoulu yhteisön avoimessa julkaisuarkistossa Trepossa.

Tutustuin ennen tutkimuksen aloittamista ja sen eri vaiheissa Tutkimuseettisen neuvottelukunnan Hyvän tieteellisen käytännön periaatteisiin (TENK 2023). Olen tässä kappaleessa pohtinut, millä tavoin olen pyrkinyt tekemään aineistonhankintani, aineiston analyysin ja tutkimusprosessin itsessään mahdollisimman eettisesti kestäväällä tavalla. Olen ottanut tutkielmassa huomioon muiden tutkijoiden työn asianmukaisilla lähdeviittauksilla. Minulla ei ole tutkimusta tehdessäni ollut rahoitusta ulkopuoliselta taholta.

5. YLIVELKAANTUNEIDEN TARINOIDEN JUONITYYPIT

Tässä luvussa esitellään aineiston analyysin tuloksia eli juonityypit, jotka ovat *ylivelkaantumisen selviytymistarina*, *loppumattoman velan tarina* ja *tarina nuoresta luottoyhteiskunnassa*. Jakaessani yksittäisiä ylivelkaantuneiden kertomia tarinoita kolmeen eri juonityyppiin tarkoitukseni on tuottaa tietoa, joka on helpommin sovellettavissa käytäntöön. Jako voi auttaa ylivelkaantumisen ongelmien parissa työskenteleviä työntekijöitä löytämään mahdollisesti omassa työssään yhteisiä teemoja ja ratkaisuja asiakkaiden tilanteisiin. Esimerkiksi jos työntekijä huomaa, että monilla asiakkailla on samanlaisia ongelmia, kuten korkeat lainanlyhennyskulut, työssä voi tällöin kehittää strategian auttaakseen asiakkaita hallitsemaan näitä kustannuksia.

Toisaalta tarkoitukseni on painottaa, kuinka ylivelkaantuneiden kanssa työskennellessä on tärkeää ottaa huomioon asiakkaan yksilöllinen tilanne ja tarpeet. Pysin tuomaan esiin erilaisia ylivelkaantumisen syitä, joihin liittyy erilaisia häpeäkokemuksia, jonka vuoksi myös tarjottavat ratkaisut täytyy usein räätälöidä asiakkaalle sopivaksi. Tähän tarkoitukseen ja tutkielman pituusrajoitteet huomioon ottaen kolme juonityyppiä tuntuu sopivalta määrältä, kuitenkin aineistosta olisi varmasti tunnistettavissa muitakin juonityyppejä. Juonityypit eivät myöskään ole erillisiä toisistaan: yksi kertoja voi hyvinkin velkaantumisen eri vaiheissa kertoa tarinan, joka sopii parhaiten yhteen juonityyppiin ensimmäisellä kerralla ja toiseen toisella.

5.1 Ylivelkaantumisen selviytymistarina

Yleisin juonityyppi, jota aineiston tarinat seurasivat, on tässä tutkielmassa nimetty *ylivelkaantumisen selviytymistarinaksi*. Tarinoita oli kahdeksan, joista kuusi on naisten kertomia ja kaksi miesten. Vastaajien ikä jakautuu vuosille 18–63, joten tämän aineiston perusteella kyse on tapahtumaketjusta, joka koskettaa työikäisiä aikuisia kokonaisvaltaisesti. tarinat alkavat usein tilanteesta, jossa kertojan aiemmin tasaisessa elämässä tapahtuu jokin yksi tai useampi suuri elämänmuutos. Taustalla on usein poisjääminen työelämästä sairauden tai eläkkeelle jäämisen vuoksi, tai avioero. Elämänmuutoksen vuoksi tapahtuu tulojen yhtäkkäinen putoaminen, ja koska kertojilla on ollut menoja, jotka eivät kuitenkaan muutu, kuten asuntolaina, lapsiperhe-elämään liittyviä pakollisia menoja tai osamaksuja, jotta tilanne pitkittyessään jatkuvaan tulojen ja menojen epätasapainoon. Olennaista siis on, että vastaajat ovat olleet jo alkutilanteessa ”hallitusti” velkaantuneita, kuten nyky-yhteiskunnassa moni on.

Vasta elämänmuutos on vienyt tilanteen ylivelkaantumiseen, jossa kertoja ei enää selviä laskuista. Taustaoletus on, ettei henkilöillä ole ollut käytettävissä niin sanottua puskurirahastoa, jolla varautua yllättäviin elämäntilanteisiin.

”Olin hyvässä työssä ja tilailin tuotteita osamaksulla, terveyteni meni yllättäen huonoon kuntoon.” (A14)

”Jäin eläkkeelle työstäni ja tuloni tipahtivat tosi paljon. En ehkä osannut valmistautua asiaan enkä ollut sitä oikeasti ajatellut. Takana vaikea avioero, keskimmäisen lapsen yllättävä kuolema, olin aika rikkinäinen uuden edessä. Erossa en jaksanut pitää puoliani joten jäin taloudellisesti heikoille.” (A22)

Tarina jatkuu vaiheeseen, jossa tulojen ja menojen epätasapainoa yritetään korjata kertaluontoisesti ottamalla yksi kulutusluotto. Koska tilanne kuitenkin pitkittyy ja myös aikaisemmin otetuista lainoista alkaa tulla kulu korkojen muodossa, johtaa se pian luottokierteeseen, josta on hankala päästä pois. Tämä omalla tavallaan kuvaa, kuinka hankalaa kulutusyhteiskunnasta poistuminen tai omien kulutustottumusten muuttaminen voi olla. Nykyaikaisessa yhteiskunnassa kuluttaminen on usein keskeinen osa elämäämme ja identiteettiämme. Kuluttajina käytämme kehittämiämme kognitiivisia ja normatiivisia kehyksiä, jotka perustuvat sosiaaliseen asemaamme ja rooleihimme. Kuluttajakäyttämisen vaikuttaa sosiaaliseen identiteettiimme ja suhteisiimme, kuten sukupuoleen, seksuaalisuuteen, ikään, etniseen alkuperään, luokkaan ja koulutukseen. Ostopäätöksillämme ilmaisemme ja vakautamme näitä identiteettejä ja kulttuurisia suuntautumisiämme. (Sassatelli 2007, 84.) Kuluttamisen vähentäminen tarkoittaa usein siis muutoksia elämäntyyliin ja arvoihin. Esimerkiksi kun arkea on tottunut pyörittämään niin, että käytössä on auto, autosta luopuminen ei välttämättä käy ensimmäisenä mielessä taloudellisten vaikeuksien edessä. Toisaalta uutta tilannetta, jossa omat tulot eivät riitä menoihin, on voitu pitää lyhytaikaisena ja on haluttu pärjätä itsenäisesti mahdollisimman pitkään, koska niin on totuttu toimimaan. Monet kertojat myös totesivat, kuinka salakavalasti ja huomaamatta ylivelkaantuminen kulutusluottojen kanssa tapahtuu, ja kertojat kokivat jopa epäuskoa siitä, että velka oli päässyt niin suureksi.

Kulutusluotot olivat osa ylivelkaantumisen selviytymistarinoita lähes aina. Vain yhdessä tarinassa, jossa velka koostui lainasta, jota kertoja ainoana maksukykyisenä takaajana joutui maksamaan kokonaan yksin, niitä ei mainita lainkaan velan osana. Kulutusluottojen ottaminen voidaan tarinoissa nähdä pyrkimyksenä säilyttää oma toimijuus. Löydös on myös yhteneväinen aiemman tutkimuksen

kanssa, jossa huomattiin luotonottoa käytettävän keinona välttää, selviytyä ja suojata itseä ”velallisen vankilan” vaikutuksilta ja todellisuudelta (Bernthal ym. 2006). Velallisen vankilaa käytettiin tutkimuksessa kuvaamaan samaa tilannetta, joka tässä tutkielmassa on nimetty ylivelkaantumiseksi. Eräs vastaaja toteaaakin, että kulutusluotot mahdollistivat myös tiukassa rahatilanteessa mahdollisuuden olla laskematta jokaista euroa, jolloin henkilö on vapaa tekemään omien kulutustottumuksien mukaisia valintoja.

”Ja taas seuraavassa kuussa jäin miinukselle jolloin otin uuden pikavipin, tällä kertaa isomman. Ja siitä se oravanpyörä alkoi pyörimään, tein tyyppillisen virheen ja aloin maksamaan velalla velkaa. -- Se on ihmeellistä kuinka nopeasti voi mokata ja kuinka huomaamatta sen tekee, vaikka on ollut tietoinen pikavippien yms. vaaroista.” (A14)

”Oliko se sitten syy, että halusin näyttää pärjääväni. Otin kalliita Kulutusluottoja ja jäin niiden koukkuun. Lopulta olin hirvittävässä kierteessä, maksoin velkaa velalla. Kaksi vuotta ja sen jälkeen tuli seinä vastaan. Olin umpikujassa suuren velkataakan kanssa. Lopulta annoin kaiken mennä ulosottoon ja se oli suuri helpotus. Siihen kierre loppui. Olin tietenkin aivan hukassa, mutta jotenkin tunsin myös suurta helpotusta. Mietin kuinka on mahdollista, että menin sellaiseen, koska olen kuitenkin ihan järkevä ihminen. Sitä en osaa selittää.” (A22)

Kun velkaantumiskehityksessä on koettu ”pohjakosketus”, tapahtuu näissä tarinoissa jonkinlainen käännekohta, jossa ongelma tiedostetaan ja velan kanssa aletaan elämään niin, että tarkoituksena on saada se maksettua pois. Jotkut vastaajista hakevat ja saavat apua velkaneuvonnasta tai muulta taholta, ja jotkut päättävät selviytyä veloista itsenäisesti. Veloista itsenäisesti selviytymisessä onnistumista auttoi merkittävästi muu kertojalla ollut turvaverkko. Se, että kertojan häpeäkokemus tulee kunnolla kohdatuksi, näyttäytyy tärkeänä osana selviytymistarinassa. Yksi vastaaja kertoo terapeutille puhumisen auttaneen, sillä tällöin kertoja ”kuuli, ettei ole asian kanssa yksin” (A14). Sama kertoja toteaa myös äitinsä auttaneen häntä paljon velkojen kanssa. Eräs kertoja kuvailee, että kun hän alkaa puhumaan avoimemmin velkaantumisestaan, hän ymmärtää samalla kuinka yleisestä ilmiöstä on kyse ja saa vertaistukea lähipiiriltään. Yksi kertoja myös toteaa, että hänellä ympärillään ollut turvaverkko oli ainoa syy, miksi hän pystyi velkaansa lyhentämään joka kuukausi. Olennaista on myös, että ylivelkaantumisesta huolimatta kertojat eivät ole menettäneet uskoaan omaan kykyihinsä tehdä itsenäisiä valintoja ja vaikuttaa omaan elämäänsä, ja lopulta selviämään veloistaan. Kertojat myös selkeästi tarinaa kertoessaan alkavat käsittelemään tapahtunutta ja selittämään sitä itselleen.

”Tällä hetkellä olen jonottamassa velkaneuvojalle, jos pääsisin velkajärjestelyyn. Olen saanut vanhan työpaikkani takaisin ja haluan hoitaa asiani kuntoon.” (A14)

”Sain netistä itse hakemalla apua peliriippuvuuteen perehtyneeltä taholta. Tällä hetkellä olen peliriippuvaisten tuen piirissä netin kautta tapahtuvassa ohjelmassa ja suunta on vain parempaan. Lisävelkaa en ole enää ottanut, yritän kärsivällisesti maksaa lainojani pois. Samoin uhkapelaamisen olen lopettanut. Häpeän yhä, mutta selvästi vähemmän sillä olen saanut kerrottua ongelmastani kahdelle lähimmäiselleni. Varmasti myös se, että olen myöntänyt itselleni että minulla on ongelma.” (A33)

Tarinat päättyvät tilanteeseen, jossa kertojalla on jonkinlainen maksusuunnitelma ja velattomuus näyttää mahdolliselta lähitulevaisuudessa. Tässä kohtaa kertojat voivat tuoda myös esiin ylpeyttä siitä, kuinka ovat selvinneet vaikeuksistaan ja reflektoida asioita, joita oppivat velkaantumiskokemuksen kautta. Vaihtoehtoinen tapa päättää tarina on löytää jotakin merkityksellistä omasta tilanteesta, jonka vuoksi tulevaisuus ja arki näyttävät valoisalta suurista veloista huolimatta. Juonenkulkua voisi kuvata Borgmannin mukaan matkana, jonka aikana ylitetään metaforinen kuilu. Kuilun toisella puolella matkaaja pysyy samana henkilönä, jolla on kannettavanaan sama taakka. Kuilun ylitettyään matkaaja pystyy ymmärtämään jotakin uutta identiteetistään, ja hänen kantamansa sama taakka tuntuu nyt hyödylliseltä jollakin tavalla. Jotkin keskeiset oletukset, jotka antavat elämälle merkityksen, ovat muuttuneet. (Borgmann 1992.) Juonellisesti nämä tarinat muistuttavat länsimaisessa kulttuurissa esiintyvää mallitarinaa sankarista, joka voittaa vastoinkäymiset, jotka elämä hänelle asettaa.

”Viimeisin merkintä poistuu 4/2020, jonka jälkeen voin taas elää.” (A4)

”Nyt yritän löytää iloa pienistä arjen asioista, linnut lintulaudalla, lapsenlapsen vierailut ja muutama hyvä, luotettava ystävä.” (A22)

”Tällä tarinalla on onnellinen loppu. Olen palannut 10v. sitten asumaan kotipaikkakunnalle kotitalooni asumaan jonka sain perintönä. Elän onnellisena ja kiittolisena että ollen selvinnyt niin monesta asiasta.” (A10)

Kertoja normaali toimija kulutusyhteiskunnassa → Yllättävä elämänmuutos → Tulojen romahtaminen → Yritys paikata tilannetta ottamalla kertaluontoinen kulutusluotto → Tilanteen pitkittyminen → Luottokierre ja ylivelkaantuminen → Ymmärrys siitä, että tilanteeseen tarvitsee muutoksen (häpeän kohtaaminen) → Avun hakeminen/päätös selviytyä veloista itsenäisesti → Tilanteen normalisoituminen → Toiveikkaat tulevaisuudennäkymät

Kulttuurinen tarinamalli: Sankaritarina tai romanssi. Eräs tarina luokiteltavissa myös ironiaksi tai satiiriksi.

Selitys: Yllättävä elämänmuutos yhdistettynä helposti saatavilla oleviin kulutusluottoihin

Ratkaisu: Tilanteesta selviytyminen omilla voimavaroilla tai saatavilla olevan avun avulla

Moraalinen arvio: Ylivelkaantuminen nähdään osittain omana syynä, mutta siitä eritellään myös erilaisia yhteiskunnallisia tekijöitä. Myös sattumalla nähdään olevan suuri rooli tapahtumissa.

Kuvio 1: Ylivelkaantumisen selviytymistarinan juonen eteneminen

Erässä vastauksessa oli nähtävissä myös sen kyseenalaistamista, että ylivelkaantumista ylipäättään pitäisi hävetä. Tämän vastauksen voi tulkita olevan vastanarratiivi ylivelkaantumisen selviytymistarinalle, jossa päähenkilö selviää veloistaan sekä velkaantumiseen liittyvästä häpeästään ja jatkaa elämänsä taas normaalisti yhteiskunnassa kenties jotakin uutta kokemuksestaan oppineena. Vastanarratiivissa päähenkilö ei suostu enää siihen, että hänet määritellään muiden toimesta jonkinlaiseksi ylivelkaantumisen perusteella tai että hänen täytyisi ylivelkaantumisen vuoksi toimia tai tuntea jollakin tavalla. Henkilö kyseenalaistaa siis myös yhteiskunnan narratiivin siitä, että hyvä elämä tarkoittaa rahallista menestystä ja kykyä kuluttaa mahdollisimman paljon, ja tarjoaa vastanarratiivin, jossa arvokkaita asioita ovat esimerkiksi oma aika ja luonto. Tarina herättää pohtimaan, onko tässä tarinassa kyse enää ylivelkaantuneesta henkilöstä, mikäli ylivelkaantuminen määritellään subjektiivisesti. Jos henkilö on harkitusti päättänyt elää niin, että maksamattomat velat eivät häiritse häntä ja tuo päätös ei aiheuta hänelle hankaluuksia, ei kyseessä voi katsoa olevan enää yksilön ongelma.

”Häpeän aiheuttaa yhteiskunnan asenne. -- Velkaan kun tottuu ja pääsee yli ns. häpeästä, elämä on oikeastaan mukavampaa kuin aiemmin. Ennen elämässä oli vain työ ja ns. pärjääminen, -- Nykyään en tarvitse juuri mitään ylimääräistä ja harrastukset painottuu luontoon. Aikaa riittää omiin hommiin ja stressiä ei ole lainkaan. -- aina ns. materiaallinen köyhyys ei ole hävettävää. Henkinen köyhyys on paljon pahempaa.” (A31)

Kokoavasti voi sanoa, että selviytymistarinoissa koettiin häpeää monessa ylivelkaantumisen vaiheessa, mutta häpeä liittyi usein tiettyihin tilanteisiin ja se ei missään vaiheessa täysin estänyt kertojien toimijuutta. Häpeää ei siis missään vaiheessa sisäistetty osaksi omaa identiteettiä. Kertojat eivät myöskään ajatelleet olleensa täysin syyllisiä omaan tilanteeseensa, joka auttoi häpeän tunteiden käsittelyssä. Esimerkiksi eräs kertoja toteaa, että tapahtumat johtuivat yllättävistä tekijöistä, joille hän ei voinut siinä tilanteessa mitään. Toinen kertoja syyttää itseään typeryydestä, että meni takaamaan lainan liian heppoisin perustein, mutta ei syytä yksinään itseään tilanteesta. Hän esimerkiksi kritisoi sääntelyn puutetta ja pankin toimintaa, ja myös asuinkuntansa toimintaa, joka osti teollisuushallin ”pilkkahintaan”, kun omistajien oli kriisissä ollessaan pakko myydä. Eräs vastaajista kritisoi rahapeelaamisen ja pikavippien laajalevikkistä mainostusta, ja toteaa näiden syiden vuoksi kyseessä olevan yhteiskunnallinen ongelma.

5.2 Loppumattoman velan tarina

Tämän juonityypin mukaisia vastauksia oli aineistossa seitsemän, ja kuusi vastaajista oli naisia ja yksi vastaaja muunsukupuolinen. Vastaajat olivat velkaantuessaan 18–46-vuotiaita, joten kyseessä on hieinan edellistä nuorempaa ikäluokkaa koskeva tapahtumaketju. Tarinat eroavat edellä esitellyistä selviytymistarinoista siten, että osa kertojista ovat usein jo alkutilanteessa valmiiksi haavoittuvassa asemassa, esimerkiksi työelämän ulkopuolella, kokivat lähisuhteessa tapahtuvaa taloudellista hyväksikäyttöä tai heillä on jokin psyykinen sairaus. Lisäksi selviytymistarinoiden ollessa enemmän retrospektiivisiä, ylivelkaantumisen vaikutukset ovat näissä tarinoissa myös vielä hyvin läsnä. Nykytilanne ei ole sellainen, mitä kertoja on ehkä menneisyydessä ajatellut, ja tulevaisuus näyttää hyvin epävarmalta velkojen vuoksi. Velka myös tuntuu kertojista olevan pysyvä osa heidän elämäänsä, joko konkreettisesti loppumattomalta tuntuvan ulosoton muodossa tai sitten velkaantumisen vuoksi mukana kannetun sisäistetyn häpeän vuoksi. Myös näissä tarinoissa kertojat saattoivat jo aluksi olla jonkin verran velkaantuneita esimerkiksi osamaksujen muodossa. Tilanne kehittyy ylivelkaantumiseen yleensä jonkinlaisen lamaantumisen vuoksi, esimerkiksi kertojalla olleen sairauden pahentuessa. Erään kertojan ylivelkaantumistilanne selviää vasta hänen avioeronsa tullessa voimaan, sillä hänen puolisonsa on pimittänyt raha-asioita siihen asti.

”Jossai vaiheessa masennuin entisestä ja suunnittelin itsemurhaa ja ajattelin että kun kuolen niin veloilla ei oo enää mitää merkitystä joten ostelin osa maksulla kaikkea ja jätin maksamatta koska en jaksanut huolehtia raha asioista/itsestäni. Vuokran kuitenkin olin maksanut ajallani. Mut jossai vaiheessa seki loppui.” (A11)

Tarinat jatkuvat kuvaten vaikeutunutta arkea ylivelkaantumisen jälkeen. Erityisesti asunnon vuokraamisen hankaluus luottotietojen menettämisen jälkeen tuodaan esiin useassa tarinassa. Eräissä tarinassa maksuhäiriömerkinnän saaminen näyttäytyy erityisen häpeällisenä vaiheena. Ylivelkaantumiseen liittyviin oikeudellisiin toimenpiteisiin viitattiin muutenkin tarinoissa enemmän kuin selviytymistarinoissa, joten loppumattoman velan tarinoissa voisi päätellä ylivelkaantumisen objektiivisen määritelmän korostuvan subjektiivisen rinnalla: kertojien tilanteeseen yritetään yksinkertaisesti puuttua enemmän oikeudellisin toimenpitein, koska keskimääräisesti tämän tarinatyyppin kertojat ovat syvemmin ylivelkaantuneita, kuin selviytymistarinoiden kertojat. Mahdollisesti oikeudelliset toimenpiteet, kuten maksuhäiriömerkinnän saaminen, voi tuntua ylivelkaantuneesta siltä, että hänen henkilökohtainen taloudellinen tilansa julkistetaan ja siten hän menettää osan yksityisyyttään. Tilanne muistuttaa aiemmassa luvussa esitettyä Schonevillen (2020) pohdintaa sosiaalityön asiakkaiden häpeästä: myös keinot, joilla pyritään ratkaisemaan esimerkiksi ylivelkaantumista hyvinvointiyhteiskunnassa, voivat aiheuttaa häpeää, koska ne usein altistavat muiden katseille. Toisaalta kyse voi olla myös siitä, että ylivelkaantuessa voi olla helppo todeta, että vaikka itse onkin velkaantunut, ei oma tilanne nyt ole vielä niin paha, kuin esimerkiksi mediassa esitetyissä esimerkeissä. Kuitenkin henkilön saadessa maksuhäiriömerkinnän se pakottaa hänet tarkastelemaan omaa taloudellista tilannettaan tarkemmin, jolloin hän voi myöntää itselleen, että tilanne onkin vakava.

”Avasin kuitenkin kirjeen, missä kerrottiin, että olen saanut maksuhäiriömerkinnän. Itkin koko päivän. En voinut uskoa, että minä olen se luuseri, joka menettää luottotietonsa. Häpeän tunne oli valtava. En halunnut kertoa kenellekään, enkä ole kertonut kauan, kuin äidilleni.” (A3)

Kokemus siitä, että ylivelkaantunut on jäänyt yksin velkojensa kanssa, oli läsnä jokaisessa tarinassa. Moni kertojista kokee menettäneensä arvon tunteensa. Eräs kertoja luettelee, että kokee olevansa ”lahjaton, epäonnistunut, huono äiti, huono mummu, huono ex, huono sisar, huono lapsi, huono työkaveri” (A12). Häpeän tunne ylivelkaantumisesta johtuen on siirtynyt määrittämään lähes kaikkea olemista. Näiden tunteiden vuoksi monet eivät ole lainkaan hakeneet apua, ja toisaalta ne, jotka ovat apua hakeneet, eivät kokeneet saaneensa sellaista. Sosiaalityön näkökulmasta kumpikin tilanne on

haasteellinen. Häpeästä juontuva avun kieltäminen itseltä estää ammattihenkilöitä puuttumasta ongelmiin siinä kohtaa, kun niihin voisi vielä kohtuullisin keinoin vaikuttaa. Ylivelkaantumisen edessä tarpeeksi pitkälle sosiaalityön keinot tarjota apua rajoittuvat. Toisaalta jos apua hakiessa asiakkaan kokemus on se, ettei häntä haluta auttaa, hän ei todennäköisesti hakeudu avun piiriin enää lainkaan.

”En ole hakenut apua, koska itse olen asiani sotkenut, ja itse saan ne kanssa korjata.” (A3)

”Mutta Kelalle ja sorkille meneminen on pahinta. Näkee melkein naamasta jo, ettei saa mitään apuja vaikka kuinka tarvitsisi.” (A6)

”Yhteiskunnan apu, erityisesti ennaltaehkäisy, ennenkuin tilanne pahenee, on nykyään aivan onnetonta. Kun Kela hoitaa toimeentuloon liittyvät asiat, ei ole vastassa inhimillistä sosiaalityöntekijää jonka kanssa puhua ja käydä kokonaisuutta läpi. On iso byrokraattinen laitos, joka tuntuu jo ajatuksissakin ylitsepääsemättömän vaikealta paikalta hakea tai saada apua. Etkö ole tajunnut, päivämäärät, paperit, anomukset. Häpeää kun ei osaa, tiedä eikä tahdo aina jaksaa heidän vaatimuksiaan. Pitäisi olla niin kaikki langat käsissä.” (A13)

Varsinkin viimeisessä vastauksessa on nähtävissä yhteiskunnan suhtautuminen ylivelkaantuneeseen. Jo lähtökohtaisesti ajatellaan, että jokaisen aikuisen ihmisen pitäisi pystyä hoitamaan raha-asiansa itsenäisesti, mutta mikäli rahaongelmia elämän aikana ilmenee, myös apua hakiessa sama asenne näyttäisi olevan vallallaan. Mikäli ylivelkaantunut ei itse tilanteessaan osaa lähettää oikeanlaisia liitteitä oikeaan aikaan, on hänen oma syynsä, ettei hän saa apua tilanteeseensa.

Kertojat jatkavat tarinoita kuvaillen usein arkipäiväisiä tilanteista, joissa on tuntenut häpeää ylivelkaantumisen vuoksi. Häpeän tunteet luottotiedottomuudesta ovat johtaneet valehteluun omasta taloustilanteesta, tai jäämiseen pois joistakin tilanteista rahapulan vuoksi. Kokemus siitä, ettei voi tehdä normaaleja asioita, kuten vaikkapa vuokra-asunnon hankkimisen hankaluus tai ystävien tapaaminen kahvin merkeissä, on koettu erityisen häpeällisenä. Vastauksista ilmenee, että joissakin tilanteissa yksinkertaisesti se, ettei kertojalla ole ollut rahaa käytettävissä on sulkenut hänet ulos yhteisöistään, sillä modernissa yhteiskunnassa raha näyttäytyy tärkeänä sosiaalisen kanssakäymisen mahdollistajana. Näin ollen jo ylivelkaantumisen tilanne itsessään voi johtaa sosiaaliseen eristäytymiseen, jota häpeän vaikutus vielä syventää. Hiilamon (2018) luvussa kaksi esitelty näkemys siitä, kuinka sekä ylivelkaantuneen huono sosioekonominen asema että ylivelkaantumiseen liittyvä sosiaalinen stigma

ovat kaksi eniten ylivelkaantuneen arkielämään vaikuttavaa tekijää, näkyy siis hyvin näissä tarinoissa. Nämä mekanismit yhdessä toimiessaan hankaloittavat ylivelkaantuneen elämää suuresti.

Tarinat päättyvät usein melko lohduttoman oloisesti tulevaisuudensuunnitelmien osalta. Kertoja voi todeta, ettei ikinä usko saavansa velkojaan hoidettua, tai vaikka tilanne näyttäisi paranevan, kertoja jää jonkinlaiseen häpeään ja asian peittelyn tilaan. Juoni muistuttaa länsimaisen kulttuurin mallitarinaa tragediasta, jossa päähenkilö kohtaa liian voimakkaan vastustajan. Myös ero aikaisempiin selviytymistarinoihin on selkeä: kun selviytymistarinoissa kertojat usein totesivat tapahtuneella olleen jokin merkitys omassa elämässä, näissä tarinoissa tapahtumien merkityksellisyyttä kertojalle on hankala erottaa juonesta, vaan tilannetta kuvataan jokseenkin kaoottiseksi päivästä toiseen selviytymiseksi. Toki voi olla, että nämä tarinat on kirjoitettu ajallisesti keskellä ylivelkaantumista, kun taas aiemmissa selviytymistarinoissa tapahtumia katsottiin enemmän jo osittain taaksejääneinä. Varmasti keskellä pahimpia ylivelkaantumisen seurauksia on hyvin hankala nähdä, kuinka tilanteesta voi koskaan päästä pois.

Kertoja jo alkutilanteessa haavoittuvassa asemassa → Yllättävä elämänmuutos → Ylivelkaantuminen → Syvä häpeä ja itsesyytökset tilanteesta → Kertoja ei saa/ei hae apua tilanteeseensa → Häpeään eristävä vaikutus sulkee vastaajan ulkopuolelle omista verkostoistaan → Tilanteeseen turtuminen → Heikot tulevaisuudennäkymät

Kulttuurinen tarinamalli: Tragedia

Selitys: Kertojat näkevät ylivelkaantumisen yhtenä osana elämäänsä, jossa on ollut muutenkin paljon vastoinkäymisiä

Ratkaisu: tarinat jäävät monella tavoin avoimiksi. Osassa jäädään odottamaan, jos tulevaisuudessa veloista olisi selvitty, osassa todetaan, ettei tilanteesta näy ulospääsyä ja kertoja on pakotettu elämään tilanteessa toistaiseksi

Moraalinen arvio: Kertojat syyttävät enimmäkseen tilanteestaan itseään, vaikka jonkin verran muitakin tekijöitä tilanteessa nimetään

Kuvio 2: Loppumattoman velan tarinan juonen eteneminen

Kaiken kaikkiaan loppumattoman velan tarinat tuntuvat eroavan selviytymistarinoista erityisesti siinä, että kertojat eivät usko pystyvänsä omalla toiminnallaan vaikuttamaan omaan tilanteeseensa. He ovat joutuneet pärjäämään yksin monien ongelmien kanssa, ja mikäli he ovat hakeneet apua, heidät on käännytetty pois. Kertojilla myös häpeäkokemukset olivat paljon sisäistetympiä, erilaisuuden

kokemus oli vahva ja tarinankerronta oli jollakin tavalla kaoottisempaa: syy-seuraussuhteet eivät olleet selkeitä ja tapahtumilla ei välttämättä ollut erityistä merkitystä kertojalle. Esimerkiksi yksi tarinoista oli kerrottu yksittäisten, ylivelkaantuneen arjesta kertovien huomioiden kautta eikä yhtenäisenä tarinana, joka voi heijastaa kertojan ajatuksien hajanaisuutta ja hämmennystä tarinaa kertoessaan. Tarinat kuvastavat mahdollisesti, kuinka velkojen keskellä ollessa tilanne voi vaikuttaa toivottomalta ja ylitsepääsemättömältä.

5.3 Tarina nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa

Tähän mennessä aineistosta löydetty juonityypit ovat muistuttaneet kulttuurisen tarinavarannon juonityyppejä. Kuitenkin erityisenä juonityyppinä aineistosta tulkittiin elämänvaiheeseen ja tietyllä tavalla myös sosioekonomiseen asemaan liittyvä tarina, jossa vastaajat ovat kokeneet, että heidän velkaantumisen on johtunut siitä, ettei heillä ole ollut sellaisia tietoja tai taitoja rahankäyttöön tai taloudenhoitoon nuorena, joita pärjääminen nykyisessä luottoyhteiskunnassa vaatii. Vastaajat olivat ylivelkaantumisen alkaessa 16–21-vuotiaita. Näitä vastauksia aineistossa on neljä, ja kaikki ovat naisten kertomia. Ylipäätään aineistossa naisten vastaukset ovat olleet ylliedustettuina, mutta näissä tarinoissa ilmiö on näkyvin. Nuoruus nähdään usein aikana, jolloin ihmiset kokeilevat erilaisia asioita, ja mahdollisesti virheiden kautta oppivat vastuunkantoa omien tekojensa seurauksista. Lyhytnäköisten valintojen tekeminen esimerkiksi talousasioista nuorena ei välttämättä ole hyväksyttyä, mutta se on kulttuurisesti kuitenkin ymmärrettävää. Toisaalta myös tutkimus viittaa siihen, että ylivelkaantuminen on erityisesti nuoruuden ikävaiheeseen liittyvä ongelma (kts. esim. Autio ym. 2009).

Kertojat alustavat tarinoita kertomalla, kuinka omassa lapsuudenkodissa saatu malli rahankäyttöön näyttäytyy heille suurena syynä siihen, miksi heillä itsellään oli puutteelliset taloudenhoidon taidot omilleen muuttaessa. Säästämiseen ei ole oikein opittu ja usein kaikki rahat mitä perheellä on ollut käytettävissä, on kuukauden aikana myös käytetty. Toisaalta joissakin vastauksissa viitataan tilanteeseen, jossa lapsuudenkodissa rahatilanne on ollut huono, jonka vuoksi esimerkiksi talousasioita on saatettu peitellä lapsilta ja tällä tavalla pyritty suojelemaan lasta rahahuolilta. Kummassakin tilanteessa kuitenkin varttuessaan kertojalla ei ole ollut välttämättä lainkaan kokemusta raha-asioiden hoitamisesta. Omilleen muuttaessaan kertojat ovat jatkaneet rahankäyttöä samalla tavalla, kuten he ovat kotonaan oppineet tai sitten olleet ensimmäistä kertaa tilanteessa, jossa ovat voineet tehdä päätöksiä

oman taloutensa suhteen. Perheellä on suuri vaikutus ihmisen elämään yleisesti, ja myös hänen ostokäyttäytymiseensä. Erityisesti vanhemmilla on merkittävä rooli lasten arvomaailman muodostajana ja muokkaajana. Lapset omaksuvat asenteita, normeja, tapoja ja kulutustottumuksia vanhemmiltaan, ja nämä vaikuttavat myöhemmin heidän omaan perheeseensä tai kotitalouteensa esimerkiksi ostopäätöksissä. (Bergström & Leppänen 2015, 112.) Tämä tausta huomioon ottaen onkin hyvin ymmärrettävää, että tarinoiden nuoret tekivät ensimmäistä kertaa omilleen muuttaessa päätöksiä rahankäytösään, jotka johtivat ylivelkaantumiseen.

”Oma rahankäyttö juontaa äidin rahankäyttöön. Hän ei osaa käyttää rahaa, vaan kaikki menee mikä tulee. Lapsuuteni ei ollut mikään yltäkyläisyys lapsuus, mutta mitään meiltä ei puuttunut, mutta mitään isoja hankintoja ei kuitenkaan tehty.” (A24)

”Lapsuudenkodissani en koskaan nähnyt vanhempien maksavan laskuja vaan avaamattomat kirjeet säilöttiin komeroon. Rahasta oli aina riitaa. -- Raha-asioiden hoito on ollut minulle aina vaikeaa.” (A25)

Velkaantuminen onkin alkanut jokaisen kertojan kohdalla siitä, kun nuoret ovat juuri muuttaneet pois kotoa, omaa käyttörahaa ei ole paljoa mutta tarvetta ostaa esimerkiksi tavaroita ensimmäiseen omaan asuntoon on. Myös sosiaalinen elämä on ollut nuoruudelle ominaisesti vilkasta, johon tarvitsee myös rahaa. Tällöin mahdollisuus ostaa osamaksulla itselle asioita on houkutteleva, ja monet vastaajat viittaavat myös pikalainojen näkyvään markkinointiin, joka vaikutti heidän päätökseensä ottaa pieni laina. Osamaksuja on saattanut olla useampi kerralla ja välillä käsitys siitä, mihin omat varat riittävät, ei ole ollut selkeä.

”Muutin omaan asuntoon ja halusin sinne hyllyä, lakanoita, verhoja, mattoja ym... Ei ollut rahaa, joten kk-erissä yritin maksella kaikkiin paikkoihin. Piti ostaa cd-levyjä ym. Paljon myös vietin aikaani ravintoloissa, joten alkoholiin ja tupakkaan meni myös paljon rahaa.” (A24)

Muistuttaen aiemmin esiteltyjä juonityyppejä, tilanne jatkuu usein pikavippien, osamaksujen ja niiden korkeiden korkojen aiheuttamana kierteenä ylivelkaantumiseen. Sitten jokin yllättävä elämäntapahtuma kuten oma sairastuminen, lapsen syntymä tai lemmikin sairastuminen ja kalliit eläinlääkärikulut, kaataa jokseenkin hallussa olleen rahatilanteen. Tietyllä tavalla tilanne muistuttaa hyvin paljon ylivelkaantumisen selviytymistarinoiden kulkua tältä osin, erona tosin on, että vastaajat tuntuvat nä-

kevän erityisesti nuoren iän ja kotoa saadun mallin vaikuttaneen eniten tilanteeseensa. Nuori on saattanut ajatella viimeiseen asti, että tilanne on hänellä hallussa, kunnes ”jossain vaiheessa kuukausimaksuja vain oli liikaa” (A25).

“Velkaa oli osamaksuista, pienistä luotoista, puhelinlaskuista ja vuokrasta lopulta.” (A8)

Avunhakeminen tilanteessa vaihteli vastaajien välillä. Kukaan vastaajista ei kertonut kääntyneensä vanhempiensa puoleen häpeän vuoksi. Eräs kertoja toteaa, että sai vertaistukea ystäviltaan tilanteessa, sillä heilläkin oli samassa elämäntilanteessa samankaltaisia ongelmia. Tällä oli häpeää lieventävä vaikutus. Tämä oli mielenkiintoista huomata aineistosta, sillä nykyään tuntuu, että raha-asiat ovat edelleen jonkinlainen tabu suomalaisessa keskustelussa, ja harvoin nuoretkaan välttämättä puhuvat keskenään sen enempää tuloistaan kuin veloistaankaan, ainakaan kovin yksityiskohtaisesti. Eräs vastaaja kertoi kääntyneensä sosiaalitoimen puoleen, muttei ollut saanut sieltä apua tilanteeseensa. Kolme vastaajista oli hakeutunut velkaneuvontaan, ja oli sitä kautta onnistunut aloittamaan oman taloustilanteen järjestämisen paremmaksi. Ylipäättään kertojat tuntuivat hakeneen apua ja yrittäneet alkaa ratkomaan ylivelkaantumistaan siinä vaiheessa, kun he olivat tavanneet pitkäaikaisen kumppaninsa tai saaneet lapsia. Mahdollisesti tässä oli taustalla ajatus, että kun ennen oli ollut vastuussa vain itsestään, uudessa elämäntilanteessa on vastuussa myös toisista ja täytyy miettiä asioita pidemmällä tähtäimellä.

Näissä tarinoissa usein kuitenkin lopputilanteessa velat on joko onnistuttu kuittaamaan kokonaan, tai vastaajat kertovat maksusuunnitelman etenevän sovitusti ja että velattomuus siintää lähitulevaisuudessa. Eräs kertoja koki myös haluavansa jakaa tarinansa myöhemmin lapselleen, sillä ajattelee, että lapsi osaisi tällöin välttää samoja virheitä, joita hän itse oli tehnyt. Toisaalta tarinoista myös ilmeni, että jo mahdollisesti lapsuudessa omaksuttua tapaa käyttää rahaa oli vaikea muuttaa jopa ylivelkaantumiskokemuksen jälkeen. Seuraava katkelma kuvastaa mielestäni hyvin edellä kuvattua, osittain risiriitaistakin suhdetta rahaan ja kuluttamiseen kokemuksen jälkeen.

”Pääsin maksuohjelmaan ja nyt olemme jo maksaneet velkani pois. Tiukilla olimme, mutta nyt olen luottotiedollinen enkä aio ikinä enää joutua samaan tilanteeseen. Olen edelleenkin rahan käytössä höveli ja minun on hankala säästää rahaa, mutta ymmärrän silti ostaa vaan sen, mihin minulla on varaa. En enää niin salaile mennyttä, mutta en ole sitä ihan innollakaan kertomassa, koska häpeä on suuri. Vaikka ymmärrän mistä se johtuu ja että minulla on ollut vaikeita aikoja elämässäni. Haluan omaa kokemustani jakaa lapsilleni, koska en ikinä toivo

vastaavaa tilanetta kenellekkään. Se on todella musertavaa ja häpeällistä. Silloin tuntee itsensä todella huonoksi ihmiseksi. Onneksi minä selvisin!” (A24)

Kertojalla ei tarpeellisia taloudenhoidon taitoja → Muutto omaan kotiin → Elämänmuutoksen tuomia menoja → Luottokierre → Muutos omassa taloudessa, joka vie tilanteen ylivelkaantumiseen → Hakeutuminen avun piiriin → Maksusuunnitelma → Velat saatu maksettua/ovat lähitulevaisuudessa kuitattu → Reflektointi, mitä oppinut kokemuksen myötä

Kulttuurinen tarinamalli: Sankaritarina tai romanssi

Selitys: Kertojalla oli nuorena riittämättömät taloudenhallinnan taidot nykyajan luottoyhteiskunnassa pärjäämiseen

Ratkaisu: Velkojen hoitaminen

Moraalinen arvio: Ylivelkaantuminen nähdään elämäntilanteeseen liittyvänä, yksittäisenä vaiheena elämässä, josta on otettu myöhemmin opiksi

Kuvio 3: Nuori ihminen luottoyhteiskunnassa -tarinan juonen eteneminen

Ulrich Beck on luonut riskiyhteiskunnan konseptin, joka kuvaa kuinka modernista jälkimoderniin aikaan siirtyminen on johtanut traditionaalisten sosiaalisten järjestelmien muuttumiseen edellistä arvaamattommiksi ja epävarmemmiksi. Muutoksen nähdään johtuvan suurimmaksi osin nopean teknologian ja tieteen kehittymisen vuoksi, ja tämän seurauksena riskit ovat kasvaneet yhteiskunnassa. (Francen ym. 2020, 160 muk. Beck 1992.) Riskiyhteiskunnassa uudenlaiset vaarat kuten ilmaston lämpeneminen, ympäristön saastuminen, kyberrikollisuus ja terrorismi tulevat normaalksi osaksi jokapäiväistä elämää. Myös erilaisiin instituutioihin on hankalampi luottaa: esimerkiksi korkeakoulututkinto ei enää takaa hyväpalkkaista, koko loppuelämän kestävää työpaikkaa, hyvinvointivaltion ei voi luottaa huolehtivan ihmisen sairastuessa, ja myös markkinatalous on kokenut pahoja kolauksia uskottavuudelleen jatkuvien finanssikriisien vuoksi. Riskiyhteiskunnassa elävälle ihmiselle tämä tarkoittaa, että hänen on tultava taitavammaksi arvioimaan yhteiskunnallisia ja henkilökohtaisia riskejä, ja häneltä odotetaan yhä enemmän kykyä tehdä itsenäisiä päätöksiä ja vastuunottoa omasta itsestään. Luonnollisesti, niillä nuorilla henkilöillä, joilla on paljon sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista pääomaa on enemmän tarvittavia resursseja toimia onnistuneesti riskiyhteiskunnassa, kun taas niillä nuorilla, joilla on vähiten edellä mainittua pääomaa, ovat haavoittuvaisempia yhteiskunnassa tapahtuville

nopeille muutoksille. Riski on yhteiskunnassa luotu, mutta sen seurauksia ei koeta tasa-arvoisesti. Työttömyyden ja köyhyyden kontekstissa nuorten kykenemättömyys hallita riskejä nähdään joissakin hallinnoissa ”heidän ongelmanaan”, eli nuoria syytetään siitä, etteivät he saa töitä, onnistu välttämään köyhäksi päätymistä tai tekemään onnistuneita siirtymiä nuoruudesta aikuisuuteen. (France ym. 2020, 162.)

Edellä mainitun kehityksen vuoksi myös kuluttajien taloudellisesta lukutaidosta on oltu erityisen kiinnostuneita kansainvälisessä tutkimuksessa viime vuosina. Taloudellinen lukutaito tarkoittaa yksilön kykyä ymmärtää henkilökohtaiseen tai kotitalouden taloudenhoitoon liittyviä kysymyksiä ja kykyä soveltaa tätä tietoa käytännössä. Aihe on ollut ajankohtainen, sillä rahoitusmarkkinat ja muut taloudelliset instituutiot ovat kehittyneet niin, että ne asettavat yksittäiselle kansalaiselle entistä korkeampia vaatimuksia. Esimerkiksi monissa maissa yksilöiden vastuu oman eläkevarallisuutensa kasvattamisesta on kasvanut, samaan aikaan kun rahoitustuotteet ovat monimutkaistuneet. (Kalmi & Ruuskanen 2016, 6.)

Monimutkaistuvan luottoyhteiskunnan seuraukset ovat toki olennaisia kaikkien ylivelkaantuneiden kohdalla, mutta ne näkyivät korostuneimmin tämän tarinatyyppin vastauksissa. Nuorena tehdyt virheet taloudenhoidossa seurasivat kertojia seuraaviin elämänvaiheeseen, ja erityisesti häpeää näissä tarinoissa aiheuttavatkin tilanteet, jossa ylivelkaantuminen hankaloitti siirtymistä nuoruudesta aikuisuuteen. Esimerkiksi uuden parisuhteen alkamiseen liittyi onnen lisäksi aina pelkoa, sillä kertojat eivät olleet varmoja, kuinka kumppani reagoisi kuullessaan kertojan veloista. Työpaikan saadessaan kertojat olivat huolissaan siitä, saisiko esimies jotakin kautta tietoon, että kertoja oli ulosotossa. Myös asuntolainan saaminen omaa ensimmäistä asuntoa varten oli kertojille todella hankalaa vielä pitkään, joka muistutti kertojia vuosien takaisesta ylivelkaantumisesta. Tarinoita lukiessa tuntuukin kohtuuttomalta, että nuoruudessa tehdyt lyhytnäköiset valinnat vaikuttivat kertojien elämään vielä niin pitkään. Toki lainsäädäntöön on myöhemmin tullut muutoksia (esimerkiksi maksuhäiriömerkinnän poistuminen kuukausi sen jälkeen, kun velat on saanut kuitattua), jotka olisivat vaikuttanut myös näiden kertojien elämään, sillä he kaikki olivat maksukykyisiä. Nuorten vastauksissa näkyi surua ja häpeää siitä, että oltiin jääty jälkeen ikätovereista.

”Löysin miehen ja kerroin todella meidän alkuaikana, että minulla on velkaa ja olen luottotiedoton. Halusin, ettei suhteessa ole salaisuuksia ja suhteemme alkaa puhtaalta pöydältä. En tiedä mistä sain rohkeuden kertoa kaiken. Hän oli aina hoitanut raha-asiat moitteettomasti,

joten tunsin kauheaa häpeää. Kerroin kyllä syyt mitkä olivat velkaantumiseen johtaneet. Mies ei tuominnut minua, vaan ymmärsi, että olemme eri tilanteissa eläneet.” (A24)

”Aina mennessäni uuteen työpaikkaan odotin pelolla hetkeä, jolloin johtajat saivat tietää asiasta ulosoton vuoksi. Se hävetti.” (A8)

”Lisäksi ihmisten kyselyt talon ostamisesta saa kiemurtelemaan häpeästä. En pysty tarjoamaan lapsilleni ehkä ikinä omaa huonetta, koska en saa lainaa omaa asuntoa varten. On noloa, että olen ajautunut tällaiseen tilanteeseen. Muutamat ihmiset tietävät tilanteestani ja on hirvittävän noloa olla heidän edessään ikäänkuin vertaisena, mutta en kuitenkaan. He eivät voi tietää miltä tämä tuntuu.” (A25)

6 HÄPEÄN KOKEMUS JUONITYYPEISSÄ

Tässä luvussa tarkastellaan lähemmin, millaisena ylivelkaantuminen näyttäytyy edellisessä luvussa esiteltyjen juonityyppien valossa ja siirrytään analysoimaan tarinoissa esiintuotua häpeää liittyen ylivelkaantumiseen. Häpeäkokemukset on jaoteltu alalukuihin, jotka ovat aikuisuuden odotusten rikkoutumisesta koettu häpeä, häpeä ruumiillisena kokemuksena, vaiettu ja eristävä häpeä ja sisäistetty häpeä. Alaluvut kuvaavat toisaalta erilaisia häpeäkokemuksia mutta myös häpeän aiheuttamia seuraamuksia kertojien elämässä.

6.1 Aikuisuuden odotusten rikkoutumisesta koettu häpeä

Ylivelkaantuneiden kertomiin tarinoihin liittyy monenlaisia sosiaalisia aspekteja. Itse tarinan kertominen on aina sosiaalinen tilanne, sillä tarina kerrotaan jollekulle, on kuulija kertomistilanteessa läsnä tai ei. Toinen tarinoiden sosiaalinen aspekti liittyy siihen, että kertojat eivät kerro tarinoitaan yksin, vaan he ovat oppineet perheeltään, ystäviltään, populaarikulttuurista ja muilta velkaantuneilta, millaisena velkaantunut nähdään yhteiskunnassa. Tämä näkyy vastauksissa erityisesti siinä, kuinka häpeää kuvaillaan usein vertailun kautta valtaväestöön. Aikuisuuteen ikävaiheena liittyy tietynlainen kategorisointi, joka usein nähdään itsestänselvyytenä, vaikka siihen sisältyy moraalinen ulottuvuus. Erilaisiin ikävaiheisiin liitetään erilaisia odotuksia, normeja ja rooleja. Nämä odotukset määrittävät, miten ihmisten odotetaan käyttäytyvän ja toimivan eri ikävaiheissa. Toimintatavat heijastavat näihin ikävaiheisiin liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia. Tämä liittyy sekä yksilön vastuuseen ja itsenäisyyteen että oikeuteen saada apua ja huolenpitoa tarvittaessa. Esimerkiksi lapsille annetaan yleensä suojelun ja huolenpidon rooli, kun taas aikuisilta odotetaan itsenäisyyttä ja vastuuta omasta elämästään. Aikuiset osallistuvat erilaisiin yhteiskunnallisiin toimintoihin, kuten työhön, perhe-elämään, politiikkaan ja vapaaehtoistyöhön. He huolehtivat paitsi itsestään myös muista, kuten lapsista ja vanhuksista, ja siksi heillä on yhteiskunnassa yleensä korkein asema. (Raitakari & Juhila 2011, 196–197.) Tässä alaluvussa käsittelen, millaisia häpeäkokemuksia tarinoissa kuvailtiin, kun ylivelkaantumisen vuoksi ei pystytty vastaamaan aikuisuuden odotuksiin.

Nuoruudessa henkilön ajatellaan vielä kokeilevan rajojaan esimerkiksi rahan- ja päihteidenkäytön suhteen, mutta aikuisuuteen liittyy odotus siitä, että omaa käyttäytymistä pystytään hillitsemään. Aineistossa rahapelien kautta ylivelkaantuneet kokivatkin häpeää siitä, etteivät peliriippuvuutensa

vuoksi pystyneet hillitsemään omaa pelaamistaan ja rahankäyttöään itsenäisesti, vaan lopulta tarvitsivat siihen ulkopuolista apua, tai pelaamisen lopetti vasta se, ettei henkilöllä ollut yksinkertaisesti enempää rahaa käytettävissä siihen. Tämänäyttöiset kokemukset liittyivät erityisesti ylivelkaantumisen selviytymistarinoihin. Seuraavassa katkelmassa kertoja tarkastelee juuri häpeäänsä siitä, ettei ollut kyennyt tunnistamaan ja toisaalta hillitsemään omaa riippuvuuttaan tarpeeksi ajoissa, ja muutenkin kokemuksiaan siitä, ettei pystynyt vastaamaan sellaisiin odotuksiin, joita muut hänelle asettivat. Toisaalta kertoja myös tarinansa loppuvaiheessa hieman kyseenalaistaa häneen ulkopuolelta kohdistuvia odotuksia, ja toteaa ettei oikeastaan ole vastuussa muille kuin itselleen. Näin hän pyrkii toisaalta väljentämään aikuisuuteen liitettyjä odotuksia ja moraalista arviota tilanteestaan osoittamalla, että elämässä voi tapahtua monia asioita ja on vaihtoehtoisia tapoja olla aikuinen. Toisaalta kertojan voi tulkita myös ottavan takaisin omaa toimijuuttaan aikuisena eli itsenäisenä päätöksentekijänä.

”Häpeä, se on ensimmäinen tunne. Varmaan se, että luulin pärjääväni, mutta en tunnistanut peliriippuvuuttani ajoissa, enkä noudattanut omaa aina hoettua päätöstäni olla velkaantumatta. – Eniten kauhistutti myöntää itselleni, että en ehkä pärjääkään. – Häpeän myös sitä, että minulta odotetaan paljon, mutta en ole odotuksia täyttänyt. Vaikka toisaalta kuka on minulle kertomaan minkä odotuksen on täyttyvä, itseäni varten minä elän.” (A33)

Oman lisätaakkansa ylivelkaantuneen kokemaan häpeään näyttäisi aiheuttavan tilanne, jolloin ylivelkaantunut on lisäksi vastuussa jonkun toisen hyvinvoinnista ja pärjäämisestä. Erityisesti ylivelkaantuneet äidit selviytymistarinoita kirjoittaessaan käsittelivät häpeäkokemuksiaan myös vanhemmuuteen liitettyjen odotusten kautta. Perheellistyminen on yksi olennainen aikuisuuteen liitetty odotus, joka tuo toisaalta uusia odotuksia aikuisen elämään, kuten kyky pystyä huolehtimaan lapsesta sopivalla tavalla ja tarjoamaan heille hyvä kasvu ympäristö.

Yksi yleisimmistä hallitsevista kertomuksista yhteiskunnassamme koskee perhettä, ja erityisesti äitiyttä. Romero ja Stewart (1999) toteavat, että vallalla on käsitys, että jokainen nainen on potentiaalinen äiti, joka vain odottaa roolinsa täyttymistä. Lisäksi äitinä olemiseen liittyy vahvoja kulttuurillisia skriptejä, eli vaikka äitiys näyttäytyy ”luonnollisena ja normaalina”, itse äitinä olemiseen liittyvä erilaisuus katsotaan ”epänormaaliksi”. Nyky-yhteiskunnassa perhe- ja vanhemmuusmallit ovat toki monimuotoistuneet ja erilaiset vaihtoehdot normalisoituneet, mutta edelleen käydään paljon keskustelua siitä, muodostavatko nämä vaihtoehdot jonkinlaisen riskin lapsen kasvulle (Nätkin 2003, 17). Aineistossa näkyi mielenkiintoisella tavalla, että nykyvanhemmuudessa ei näytä riittävältä, että lapsi saa rakkautta ja hänellä on muuten kasvun kannalta riittävä ympäristö, vaan lapselle olisi tärkeää tarjota

myös erilaisia elämyksiä. Kun ylivelkaantuneena näitä ei pysty lapselle tarjoamaan, aiheuttaa tilanne häpeää ja syyllisyyttä kertojalle. Usein myös tällaisiin menoihin saatettiin ottaa lisää lainaa, vaikka muuten oli jo todettu, että lisälainaa ei omassa tilanteessa enää oteta. Samanlaisia tuloksia on saatu aiemmissa tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu kulutusta köyhissä lapsiperheissä. Näissä perheissä kulutus usein pyörii lasten ympärillä, ja vanhemmat pyrkivät siihen, etteivät lapset joudu stigmatisoiduksi näkyvän köyhyyden vuoksi. Vanhemmat ovat usein valmiita laittamaan omat tarpeensa ja halunsa taka-alalle tämän saavuttaakseen, kunnes lapset ovat vanhempia. (Hamilton & Catterall 2006.)

”--joulu ja lasten syntymäpäivät oli painajaista kun vuosi vuodelta piti tuottaa pettymys kun ei saanut ostettua lahjoja saatika mennä mäkkäriä kummallisempaan paikkaan.” (A34)

”Näin jatkui elämä. Osamaksujen kanssa ja pikavippin, jota jouduin korottamaan kerran saadakseni lapset lomareissulle imatran kylpylään.” (A13)

Yhdessä loppumattoman velan tarinassa kertojana toimiva äiti toi esiin häpeää ja surua siitä, ettei voinut toimia lapsilleen hyvänä esimerkkinä taloudellisten asioiden hoitamisessa, ja koki osittain myös menettäneensä lastensa luottamuksen tämän vuoksi kokonaan. Taustalla on varmastikin aikuisuuden odotuksiin liitetty vastuu lapsen hyvinvoinnista ja kasvatuksesta: taloudelliset taidot ovat olennaisia nyky-yhteiskunnassa selviytymisen kannalta, ja vanhemmat voivat kokea syyllisyyttä ja toisaalta huolta lapsen tulevaisuudesta, jos he eivät koe voineensa opettaa lapsilleen näitä taitoja asianmukaisesti. Tässä tutkielmassa myöskin löydetty juonityyppi nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa, jossa kertojat kokivat ylivelkaantumisen juurisyiksi omat huonot taloudelliset taitonsa nuorena ja kotoa saatu malli niille, antaa tälle kokemukselle mielenkiintoisen vastineen. Toisaalta myös aikuiset lapset saattavat olla taloudellisesti riippuvaisempia vanhemmistaan nyky-yhteiskunnassa pidempään, joka tuo mielenkiintoisen ristiriidan aikuisuuden odotusten rikkoutumiseen. Toisaalta aikuiset lapset voivat kokea häpeää siitä, että heidän pitäisi jo pärjätä omillaan, mutta toisaalta vanhemmat kokevat häpeää siitä, etteivät voi tukea aikuisia lapsiaan taloudellisesti. Aineistossa käsiteltiin näitä häpeäkokemuksia molemmista näkökulmista. Ylivelkaantumisen aiheuttamat ongelmat siirtyessä nuoruudesta aikuisuuteen ja niiden aiheuttama häpeä olivat myös olennainen osa nuori ihminen luottoyhteiskunnassa -tarinatyyppiä, kuten aiemmassa luvussa esiteltiin.

”En voi olla aikuisille lapsille se tuki ja turva, mikä ennen. Se luo rakkaudesta huolimatta rakoa väliin. Äidille ei enää olla niin avoimia. Kuinka sinä äiti nyt noin.” (A12)

”Isä opetti aikoinaan, että luottotiedot on oltava kunnossa. Hyvä neuvo, jota en pysty täyttämään.” (A6)

6.2 Häpeä ruumiillisena kokemuksena

”Se häpeä, joka tuntui, että on tatuoitu mun otsaan, oli aivan järkyttävä.” (A4)

Tässä ylivelkaantumisen selviytymistarinassa kertoja kuvailee häpeän kokemustaan kasvojen kautta ja ilmaisee tilannetta, jossa koki oman tilanteensa olevan kaikkien helposti nähtävillä. Kasvoihin liitetään tietynlaista symboliikkaa ja niillä on ruumiillinen merkitys häpeälle, joka tekee kasvojen tarkastelusta häpeän peilinä mielenkiintoista. Kasvot voivat punastua häpeästä, kasvot usein peitetään häpeästä ja kasvot voidaan metaforisesti menettää häpeän vuoksi. (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 8.) Kasvojen kautta tapahtuva ilmaisu, kuten punastuminen ja ilmeiden muutos, on myös yleinen tapa kertoa tunteista tai kokemuksista. Yllä olevan kuvailun mukaisesti lukija tai kuulija pystyy tunnistamaan ja mahdollisesti samaistumaan näihin tunteisiin, ja se tekee abstraktista käsitteestä, kuten ylivelkaantuminen, konkreettisempää ja inhimillisempää. Se osaltaan tuo esiin myös sen, kuinka ylivelkaantuminen ei ole vain taloudellinen ongelma, vaan siihen liittyy myös voimakkaita tunnereaktioita ja inhimillisiä kokemuksia.

Toinen vahvasti ruumiillisuuteen liittyvä häpeäkokemus erityisesti loppumattoman velan tarinoissa oli toive mahdollisuudesta piiloutua tai olla näkymätön. Eräs kertoja totesi ”piilottelevansa yhteiskunnalta ja ihmisiltä” kotonaan, ja leipäjonossa käydessään ”yrityksi pysyä tuottavista henkilöistä näkymättömissä” (A13). Samanlainen ilmiö on tunnistettu muun muassa naisten teinimuistoja tutkittaessa: ruumis on kaikkea muuta kuin yksityinen asia. Muistelutarinoissa toisten mahdollisten katseiden ja niihin liittyvän häpeän pelon merkitys korostuu usein enemmän kuin aikuistumisen merkityksiin liittyvien omien tunteiden ja ajatusten merkitys. (Aapola 2001.) Myös ylivelkaantuneilla moniin arkisiin tilanteisiin näyttäisi liittyvän ”muiden” katseet ja odotukset, jotka rajaavat ruumiillisen olemisen mahdollisuuksia ja opettavat häpeämään, mikäli ei pysy soveliaiden rajojen sisällä. Seuraavassa katkelmassa kertoja pohtii häpeän jatkuvaa läsnäoloa ja sen tunnetta, että se seuraa kertojaa kaikkialle. Häpeää verrataan taakkaan olkapäällä, vahvasti ruumiillisena kokemuksena. Hän kokee jatkuvaa huolta siitä, että häntä tarkkaillaan ja että hänen taloudellisen tilanteensa saa selville yhdellä vilkaisulla. Teksti osoittaa, kuinka kokonaisvaltaisesti voimakas häpeä voi vaikuttaa fyysiseen olemiseen, ja myös sosiaaliseen kanssakäymiseen.

”Häpeä istuu kokoajan olalla. Käytät pankkikorttia, se on pelkkä debit. Kai myyjä huomaa, olen köyhä. – Kaupassa ladot halvimpia tuotteita hihnalle, kassalla tyhjä ilme. Ei ylimääräisiä kohteliaisuuksia. – Silmissäni on pakoilevan aran eläimen katse. Haluaisin vielä suojavärin. Älkää nähkö minua.” (A12)

Myös muut ylivelkaantumisesta kertovat ulkoiset merkit, kuten esimerkiksi se, että ”omat ja lasten vaatteet olivat vanhoina ostettuja ja mihinkään kampaajiin ei ollut varaa” (A34), aiheuttivat kertojille häpeää. Samankaltaisia tuloksia löytyi myös Schonevillen (2020, 93) tutkimuksessa, jossa hän haastatteli ruoka-apua saaneita henkilöitä. Eräs haastateltava, joka itse oli töissä jakamassa ruoka-apua muille, koki hankalaksi itse mennä jonottamaan tähän paikkaan, sillä tällöin tulisi julkisesti tietoon, että hän olisi ruoka-avun käyttäjä. Myös ylivelkaantuneet ovat tarinoissa kokeneet huolta siitä, että heidän tilanteensa näkyy heidän ulkoisessa olemuksessaan. Häpeän taustalla on siis pelko saada köyhän stigma.

Rechartin ja Ikosen (1994) näkemyksen mukaan häpeä liittyy erityisesti pyrkimykseen saavuttaa vastavuoroisuus ja tilanteisiin, joissa haluttua viestiä ei saada välitetyksi tai siihen ei saada toivottua vastausta. Häpeän tunne siis aktivoituu, kun henkilö ei saakaan aikaan odottamaansa vastavuoroisuutta. Näkemys on affektiteorian mukainen, jossa häpeän laukaisee positiivisen affektin aktivoituminen, mutta jostakin syystä kyseisen affektin mielihyvän tavoittelu estyy ja jää täyttymättä. (Tomkins 1963 Frankin & Wilsonin 2020 muk.) Myös affektiteorian näkemystä toisintavia häpeäkokemuksia oli löydettävissä tarinoista. Ohessa on katkelma rahapelien vuoksi velkaantuneen henkilön tarinasta, jossa hän kuvaa, kuinka ensin on tavoitellut parempaa elämää ja helppoa reittiä ulos velkaantumisesta jatkamalla uhkapelejä. Kun tämä ei ole toteutunut ja ylivelkaantumisen eteneminen on realisoitunut kertojalle, hänen kokemansa häpeä on ollut lamaannuttavaa.

”Sairaalloine ajatusmaailma silloin oli että otan pikavippiä, pelaan/VOITAN, ajattelin että maksan parin kuukauden rästit voittorahoilla ja velat kuittaen loppuilla. Se ei mennytkään kuin suunnittelin. Hävisin. Siitä alkoi ahistut ja velkakierre, olin sisältäpäin niin pettynyt etten välittänyt mistään. Laskut jäi maksamatta, menivät ulosottoon. Hoksasin yhtenä vuonna että pystyy pelaamaan puhelinlaskulle.. häpesin kertoa asiasta kellekkään, joten vaikenin niin pitkälle että murruin. mikään ei tuntunut miltään.” (A20)

Näen, että häpeäkokemusten käsittely ruumiillisuuden kautta tuo ylivelkaantuneen kokemuksen mahdollisesti kaikkein lähimmäksi lukijaa. Sosiaalityössä on tärkeää pystyä kuvailemaan, analysoimaan ja selittämään erilaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä myös yksilön näkökulmasta. Lisäksi on oltava tietoinen siitä, mitkä asiat voivat olla sen taustalla, miksi henkilö voi toimia jossakin tilanteessa kuten hän toimii. Subjektin käsitettä pohdittaessa ymmärretään, että henkilö ei ole ainoastaan rationaalinen, laskelmoiva toimija, vaan että hän kokee maailmaa, itseään ja toisia monilla erilaisilla tavoilla. Rationaalinen ajattelu on yksi näistä tavoista, mutta myös erilaiset tunteet ovat keskeisiä siinä, millä tavoin ihmiset ymmärtävät kokemaansa. Affektiteorian näkemys häpeästä kuvastaa mielestäni hyvin, miksi ylivelkaantuneen toiminta saattaa näyttäytyä toisinaan ulkopuolelta epäloogiselta, ja miksi avun hakeminen voi olla ylivelkaantuneelle hankalaa häpeään liittyvän lamaantumisen vuoksi. Häpeään liittyy myös muita mekanismeja, jotka haittaavat avun saamista juuri esimerkiksi velkaantumisongelmiin hyvissä ajoin, joihin keskitytään seuraavassa alaluvussa.

6.3 Vaiettu ja eristävä häpeä

Eräs häpeään liittyvä avunsaannin kannalta hankala ominaisuus on se, että se usein eristää kokijansa muusta yhteisöstä. Myös useassa tämän tutkielman aineiston tarinassa käsitellään myös häpeän tuottamaa, ylivelkaantumiseen liittyvää puhumattomuutta. Niemen (2021) tutkielmassa, jossa haastateltiin 1990-luvulla konkurssiin joutuneiden yrittäjien ja konkurssiperheiden lapsia, puhumattomuus liittyi jokaisen haastatellun lapsen kokemuksiin. Varsinkin lama-aikana ylivelkaantuneen kertojan tarinassa tässä voi olla kyse traumaattisesta, sukupolvikokemukseen liittyvästä häpeästä. Paradoksaalisesti usein juuri häpeästä puhuminen auttaa tunteen käsittelyssä, mutta häpeän tunne itsessään aiheuttaa vaikenemista, sillä usein häpeää aiheuttavat asiat ovat hankalia kohdata, varsinkin jonkun toisen seurassa. Myös tässä tutkielmassa eräs laman seurauksena ylivelkaantunut pohti tarinansa loppupuolella häpeän vaientavia vaikutuksia niin itseensä, kuin muihin aikalaisiin ympärillään.

”Kaikki eivät selvinneet. Mietin esim. miten monta itsemurhaa valuuttakriisi aiheutti. Uhreja eivät olleet pelkästään takaajat. Häpeä oli niin valtava kaikille osapuolille että siitä ei kukaan mielellään puhunut. Kaikki unohdettiin jonnekin, kukaan ei ottanut syytä niskoilleen. Jotkut selvisivät, moni maksoi, miten monen elämä luhistui perheet ja koko suvut mukaan lukien??? HÄPEÄN takia vaietaan. Itsekin vaan yritti unohtaa ettei katkeroituisi!” (A10)

Aineistosta löytyi myös paljon esimerkkejä siitä, kuinka kertojat olivat velkaongelmien pahentuessa omaehtoisesti jättäytyneet yhä enemmän omiin oloihinsa kotiin. Nämä kokemukset liittyivät erityisesti loppumattoman velan tarinoihin. Vaikka toki myös taloudellisesti huonossa tilanne vaikutti siihen, että kertoja ei välttämättä kokenut voivansa poistua kotoa, sillä nykyaikana kuluttaminen on niin keskeinen osa vapaa-aikaa, kertovat kokemukset myös häpeän vaikutuksesta eristää kokijansa sosiaalisesti. Ylivelkaantunut kokee, ettei enää voi osallistua yhteiskunnan toimintaan.

”Häpeä on ajanut minut kotiin, neljän seinän sisälle. – En tutustu uusiin ihmisiin, koska heitä pitäisi tavata kahviloissa jne. - Yhteiskunnan menot, tarjonta, politiikka, uutiset, mainokset, kulutus, kaikki on suunnattu niille, joilla on asiat kunnossa ja joilla on rahaa.” (A13)

Rakenteet, jotka luovat häpeää ja sulkevat ylivelkaantuneet ulos ”normaaleista” ihmisistä, ovat usein myös sisäistettyjä. Tämä tekee niihin vaikuttamisesta hankalaa. Ylivelkaantuneet voivat tällöin myös itse ylläpitää näitä rakenteita, joka on nähtävissä seuraavassa vastauksessa. Kertoja pyrkii suojautumaan häpeältä peittelemällä omaa velkaantumistaan ja jopa tuomalla näkyvästi esiin, kuinka pitää velkaantumista vastuuttomana, jotta häntä itseään ei yhdistettäisi muihin ylivelkaantuneisiin henkilöihin. Kyseessä voi olla myös se, että rakenteet vaikuttavat kertojan näkemyksiin ylivelkaantuneista, vaikka hän on itsekin tarinan kertomishetkellä ylivelkaantunut. Gilens (2012) on tutkinut demokratian kaventumista Yhdysvalloissa vertailemalla erilaisten äänestäjien poliittisia kantoja. Yksi hänen keskeisimpiä havaintojaan on, että kun kannat poikkeavat toisistaan, tuloistaan köyhemmällä puoliskolla ei ole mahdollisuutta saada ääntään kuuluviin (emt., 82). Näyttäisi myös siltä, että poliittinen järjestelmä rajaa ja muovaa huono-osaisimpien näkemyksiä: esimerkiksi 1960-luvun puolivälissä Yhdysvalloissa köyhin kolmannes väestöstä vastusti lisärahoitusta sosiaalietuuksiin ja työttömyyskorvauksiin (emt., 222). On hankala eritellä, mistä ilmiössä on kyse, mutta siitä löytyi esimerkkejä myös tästä aineistosta.

”Koska häpeän luottotiedottomuuttani, valehtelen. Kerron kaikille, että ostan asioita osamaksulla, vaikka sehän ei pidä paikkaansa. Ja jos minulle ehdotetaan esimerkiksi reissua, sanon etten ole kiinnostunut. Vaikka totuus tietenkin on, ettei minulla ole rahaa, eikä mahdollisuutta kaikkeen. Ja juurikin rahasta/hankinnoista puhuttaessa häpeän tunne on voimakkaimmillaan. Ja auta armias jos tulee puheeksi luottotiedot, kerron kyllä mielipiteeni siitä, että luottotiedottomat on todellakin epäonnistuneita.” (A3)

Häpeä esiintyy katkelmassa kahdella tavalla. Toisaalta kertoja kokee häpeää sosiaalisen asemansa heikkenemisestä, sillä hän ei voi rahatilanteensa vuoksi tehdä sellaisia asioita, mitä hänen ystävänsä voivat tehdä, esimerkiksi lähteä matkalle. Hän kokee myös olevansa alttiina stigmatisoitumiselle. Kertoja joutuu tavallaan omien arvojensa ja näkemyksiensä haastamaksi, sillä hän jakaa normatiivisen arvion siitä, että luottotiedottomat henkilöt ovat elämässään jollakin tavalla epäonnistuneita, mutta on itse tarinan kertomishetkellä luottotiedoton. Toisten edessä hän kuitenkin pyrkii peittämään, mutta hänen oma käsityksensä itsestään on kokenut suuren kolauksen. Seuraavassa alaluvussa käsitellään vielä lähemmin sisäistettyä häpeää, joka näyttäisi olevan lopputulema, mikäli häpeän kierrettä ei saada katkaistua ja häpeää kokeva ei saa ympäriltään apua sen käsittelyyn.

6.4 Sisäistetty häpeä

Sisäistetyllä häpeällä tässä tutkielmassa kuvataan tilannetta, jossa kertoja on alkanut kokemaan häpeää pelkän ylivelkaantumiskokemuksen ulkopuolelta. Lopulta häpeä alkaa koskettamaan koko omaa olemusta ja siitä tulee osa omaa minäkuva. Toistuvien häpeäkokemusten lapsuudessa ja nuoruudessa on huomattu olevan yhteydessä henkilön psyykkisiin vaikeuksiin myöhemmin elämässä: häpeä sisäistetään ja se vaikuttaa minäkuvaan, joka voi johtaa kokemukseen arvottomuudesta (Maanmieli 2019). Toisaalta pelkät aiemmat elämäkokemukset eivät välttämättä selitä sisäistettyä häpeää: henkilöiden välillä on jo varhaislapsuudessa nähtävissä eroja siinä, kuinka paljon heidän minäkuvaansa vaikuttavat heihin kohdistuvat henkilökohtaiset loukkaukset (Malinen 2010a, 157–158).

Merkkejä sisäistetyistä häpeästä oli erityisesti loppumattoman velan tarinoissa, joissa ylivelkaantumisen ja sen aiheuttaman häpeän tunteet olivat läsnä kertojien arjessa jatkuvasti. Pitkään jatkuessaan aineiston perusteella näyttäisi, että häpeämisestä tulee jokseenkin automaattinen osa arkea. Kun kertojan häpeää ei ole oikein missään vaiheessa kohdattu, jää se määrittämään koko muutakin elämää. Tämä onkin yksi olennaisimmista eroista verrattuna selviytymistarinoihin, joissa kertojilla oli mahdollisuus päästä käsittelemään ylivelkaantumiseen liittyviä tunteita, ja heille lopulta tarjoutui myös toisenlainen identiteetti, kuin uusliberalistisessa yhteiskunnassa epäonnistunut, ylivelkaantunut ihminen.

”Minunhan kuuluu moittia itseäni, olen 2lk kansalainen. - Minä olen lahjaton, epäonnistunut, huono äiti, huono mummu, huono ex, huono sisar, huono lapsi, huono työkaveri.” (A12)

Aineiston perusteella näyttäisi myös, että käsittelemätön häpeä liittyen ylivelkaantumiseen voi jäädä osaksi kertojan identiteettiä, vaikka itse ylivelkaantuminen ei olisikaan enää osa omaa elämää. Näin oli eräässä tarinassa, jossa häpeä oli jopa ylisukupolvista. Vanhempien alttiudella häpeään voi olla ylisukupolvisia seurauksia, sillä puolustautuessaan omaa häpeäänsä vastaan vanhempi voi käyttäytyä tavalla, joka johtaa lapsen kokemaan häpeään (Malinen 2010b, 167). Esimerkiksi epävarmojen vanhempien, jotka pelkäävät virheitä, on huomattu välittävän tämän epäonnistumisen pelon lapsilleen. Kun lapsi tekee virheen, vanhempi reagoi tähän olemalla pidättyväisempi rakkauden osoittamisen kanssa. (Elliot & Thrash 2004.) Tämä voi johtaa siihen, että lapsi ajattelee vanhemman rakkauteen liittyvän joitakin ehtoja, jolloin lapsi voi sisäistää ajatuksen, että hän itse ei ole rakkauden arvoinen, ellei täytä näitä ehtoja (Kernis, Brown & Brody 2000). Ylivelkaantumiseen liittyvän häpeän ylisukupolvisuutta tuodaan tässä aineistossa esiin erityisesti yhdessä vastauksessa, joka on 90-luvun laman aikaan ylivelkaantuneen perheen lapsen tarina. Tarina on mielestäni hyvä esimerkki jo lapsuudessa sisäistetyistä, velkaantumiseen liittyvästä häpeästä. Kertoja taustoittaa, että koska hänen vanhempansa tulivat itse pienituloisista oloista, heille oli tärkeää näyttäytyä hyvin toimeentulevana yhteisössä, jossa kertoja varttui. Tämä ei muuttunut vaan pikemminkin korostui sen jälkeen, kun vanhemmat joutuivat taloudellisiin vaikeuksiin. Vanhempien kokema häpeä taloudellisesta tilanteestaan ja pyrkimykset peittää se näkyivät perheen arjessa päivittäin, esimerkiksi kauppareissuistakin kertoja muistaa äitinsä poistuneen autosta kauppaan nopeasti, ettei muut yhteisön jäsenet olisi nähneet perheen vanhaa autoa. Ensimmäisessä katkelmassa kertoja kuvaa lapsuuttaan.

”Kaikilla perheenjäsenilläni tuntui olevan hyvin romantisoitu käsitys ajasta ennen syntymääni, mutta vanhoista hyvistä ajoista ei saanut puhua sen enempää kuin kurjasta nykyisyydestäkään. Ymmärsin myöhemmin syyksi sen, ettei perheeni halunnut ajatella itse tai paljastaa muille sitä, miten korkealta oltiin pudottu ja miten matalalle. Lapsena en oikein pystynyt ymmärtämään tätä jatkuvaa esittämistä ja salailua, mutta sen verran ymmärsin tiesin, että meissä ja myös minussa oli jotain Huonoa, jotain mitä ei voinut korjata - ainoastaan piilottaa. Omakseen tämän asenteen niin vahvasti, että minusta tuli sisäänpäinkääntynyt tuppisuu. Jatkuvien rahaongelmien keskellä opin myös olemaan pyytämättä mitään keneltäkään ja piilottamaan itseni, myös itseltäni.” (A19)

Teksti kuvaa, kuinka kertojan lapsuudessa perheessä harvoin sanoitettiin sitä, miksi vanhemmat esimerkiksi piilottelivat tiettyjä asioita kertojan perheestä ulkopuolisille. Kertoja kyllä ymmärsi lapsena, että heidän perheensä oli jollakin tavalla poikkeava, mutta ei oikein ymmärtänyt miksi, eikä asiaa

koskaan hänelle selitetty. Ympäristössä kasvaminen näytti johtavan sisäistettyyn häpeään: koska kertoja ei osannut eritellä, mikä varsinaisesti itsessä ja omassa perheessä aiheutti häpeää, häpeän tunne alkoi koskemaan koko omaa olemusta. Tämä vaikutti henkilön omaan ajatteluun ja käytökseen, mikä johti osittain sisäänpäin kääntyneeseen, hiljaiseen ja itsensä piilottavaan luonteeseen.

”Enkä enää aikuisena häpeä perheeni köyhyyttä ja velkaisuutta, koska ymmärrän ettei se asetelma ollut kenenkään valinta. Mutta kaikkea muuta sitten häpeänkin itsessäni -- Häpeän mallaisuuttani kaupungissa, ja kaupunkilaisuuttani maalla. Häpeän kyvyttömyyttäni valmistua yliopistosta tavoiteajassa/ollenkaan, vaikka se johtuu diagnoosin ja hoitoakin saaneesta masennuksestani, joka ei vaan millään lähde. Häpeän aina, kun olen joutunut tukeutumaan mihinkään virastontuntuiseen paikkaan, esim. Kelaan tai terveyskeskukseen, vaikka tiedän huonooisaisuuden olevan tutkimusten mukaan periytyvää sorttia, koska tunnen siellä olevani juuri se stereotyyppinen loinen jonka yhteiskunnallisesti korkeasta hintalapusta mediassa aina vauhkotaan. Häpeän ulkonäköäni, koska kuvittelen muiden näkevän heti vaatteistani, että ne ovat halvinta sorttia mitä löytyy - näkevän paljaista kasvoistani, etten osaa meikata, koska meikit olivat perheessäni harvinaista ja tyyristä luksusta.” (A19)

Teksti osoittaa, kuinka ylivelkaantumisen aiheuttama häpeä voi periytyä sukupolvelta toiselle: kasvaminen perheessä, jossa ylivelkaantumisesta koettu häpeä varjosti koko perheen toimintaa, mutta sitä ei kuitenkaan kunnolla käsitelty yhdessä perheessä, voi vaikuttaa voimakkaasti henkilön persoonallisuuteen ja käytökseen myöhemmässä elämässä. Tietoisuus tästä voi auttaa perheitä tunnistamaan ja käsittelemään häpeää terveellisellä tavalla, jotta se ei periydy seuraaville sukupolville. Kertoja kuvaa tekstikatkelmassa myös myöhempää elämäänsä. Hän on pystynyt pääsemään yli nimenomaan ylivelkaantumiseen liittyvästä häpeästä, sillä on ymmärtänyt, ettei tilanne ollut hänen perheensä syytä. Kertoja on pystynyt myös erottelemaan muita asioita, jonka on tunnistanut aiheuttavan itselleen häpeää, ja alkanut työstämään näitä asioita muun muassa lisäämällä tietoaan ilmiöistä. Sisäistetty häpeä kuitenkin kulkee edelleen kertojan mukana, ja siitä on hyvin vaikea päästä eroon. Sisäistetystä häpeästä ylipääsemisen voikin tämän tutkielman perusteella katsoa vaativan aikaa, itsetutkiskelua ja usein myös ulkopuolista tukea.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkielmassa olen analysoinut ylivelkaantuneiden henkilöiden kertomia tarinoita, keskittyen analyysissä siihen, millaisen tapahtumaketjun seurauksena kertojat hahmottavat oman ylivelkaantumiskokemuksensa ja minkälaisia ylivelkaantumiseen liittyviä häpeäkokemuksia näissä eri tarinoissa tuodaan esiin. Käytetty aineisto paikantuu ajallisesti vuodenvaihteeseen 2019–2020, jolloin aineisto on kerätty. Aineistosta erottui analyysin perusteella kolme juonityyppiä: ylivelkaantumisen selviytymistarina, loppumattoman velan tarina ja tarina nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa. Tässä tutkielman viimeisessä luvussa esittelen yhteenvedon tuloksista, eli mitä näiden tarinoiden perusteella voidaan sanoa ylivelkaantumisesta ja siihen liittyvästä häpeästä Suomessa. Suhteutan tuloksia myös aiempaan tutkimukseen aiheesta, sekä pohdin tulosten merkitystä sosiaalityön käytännölle ja tulevalle tutkimukselle. Luvussa reflektoidaan lyhyesti myös tutkimuksen toteuttamisen tapaa.

Yksi aineistosta löydetty juonityyppi oli ylivelkaantumisen selviytymistarina, joka muistuttaa Fryen (1957) tarinamalleista sankaritarinaa. Näissä tarinoissa ylivelkaantunut onnistui selviämään veloistaan ja pystyi tämän jälkeen jatkamaan elämäänsä normaaliin tapaan. Ylivelkaantumisen selviytymistarinat kuvaavat, kuinka talousvaikeudet voivat tulla osaksi kenen tahansa elämää yllättävän elämäntilanteen edessä. Tarinat osoittavat myös hyvin sen, että koska luoton käyttämisestä ja luotolla kuluttamisesta on tullut nyky-yhteiskunnassa elävälle ihmiselle arkipäiväinen tapa toimia, on myös luontevaa taloudellisten ongelmien edessä pyrkiä ratkaisemaan ongelma ottamalla lisäluottoa. Uusliberalistiset ihanteet ihmisistä ”oman elämänsä yrittäjinä” vaikuttavat osaltaan luotonoton houkuttelevuuteen, ja toisaalta ylivelkaantumisesta koettuun häpeään. Näihin tilanteisiin liittyy aina riski ylivelkaantumisesta, sillä nykyajassa elävällä keskivertoihmisellä on yleensä jo valmiiksi jonkin verran velkaa, ja lisävelan ottaminen huonossa taloudellisessa tilanteessa vaatii hyviä taloudellisia taitoja, jotta tilanne pysyy hallinnassa. Käytännön sosiaalityölle huomiosta on hyötyä ennaltaehkäisevän työn näkökulmasta: mikäli juuri suuren elämänmuutoksen kohdanneen asiakkaan kanssa tulee ilmi taloudellisia ongelmia, asiakkaalle voi etukäteen kertoa ylivelkaantuneille tarjottavista neuvontapalveluista.

Ylivelkaantumisesta koettu häpeä näyttäytyikin tulosten perusteella erityisen haavoittavalta avunsaamisen näkökulmasta. Vastaajat mieluummin sinnittelevät yksin kuin hakeutuvat avun piiriin, jossa oma poikkeava taloudellinen tilanne tulee ilmi. Ylivelkaantuminen näyttäisi olevan erityisen paheksuttavaa suomalaisessa yhteiskunnassa, jossa on paheksuttu ja yhä paheksutaan avoimesti elämistä

”yli omien varojen”. Kuitenkin ylivelkaantumisen selviytymistarinoista ilmeni, että sosiaalinen tuki itse velkaantumisen tilanteessa kuin myös itse häpeän tunteiden käsittelyssä oli tärkeää sen kannalta, että kertoja selvisi tilanteesta. Ylivelkaantuneelle on tärkeää tulla kohdatuksi häpeän tunteen kanssa ja että hänellä on mahdollisuus kehittää ylivelkaantuneen identiteetin lisäksi muita identiteettejä, ja lopulta siirtyä pois ylivelkaantuneen identiteetistä, kun velat on saatu maksettua.

Toinen aineistosta löydetty juonityyppi, loppumattoman velan tarina, muistuttaa Fryen (1957) tarinamalleista tragediaa: näissä tarinoissa velka jäi tarinan päätteeksi ratkaisemattomaksi ongelmaksi kertojan elämään monella eri tasolla. Loppumattoman velan tarinoista ilmenee hyvin, että mikäli ylivelkaantunut ei saa mahdollisuutta käsitellä häpeän tunteita tai tulla kohdatuksi, voi häpeän tunteesta tulla osa omaa käsitystä itsestä, että koko omassa olemassaolossa on jotakin hävettävää. Vaikka alkuperäinen häpeän aiheuttaja, eli velka, poistuu elämästä, saattaa häpeän tunne jäädä henkilölle vielä vuosiksi eteenpäin. Merkittävä tulos näissä tarinoissa oli myös se, ettei apua oltu saatu tarvittaessa. Tämä näytti tulosten valossa olevan osa tapahtumaketjua, jossa kertoja ei tarinansa kertomishetkellä välttämättä koskaan uskonut saavansa velkojaan kuitattua. Tutkimus on osoittanut, että ylivelkaantunut tarvitsee usein uskoa siihen, että pystyy omalla toiminnallaan vaikuttamaan velkojensa takaisinmaksuun. Olisikin erityisen tärkeää, että mikäli ylivelkaantunut hakee apua, häntä ei käännytetä pois ja hänellä olisi mahdollisuus vuorovaikutukselliseen kohtaamiseen. Loppumattoman velan tarinoista ilmenee myös, että mikäli ylivelkaantunut on valmiiksi haavoittuvassa asemassa velkaantueensa, esimerkiksi palkkatyön ulkopuolella tai hänellä on mielenterveyden ongelmia, ongelmat kasaantuvat ja veloista on huomattavasti vaikeampaa päästä eroon.

Kolmas aineistosta löydetty juonityyppi oli tarina nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa, joka myöskin on eräänlainen variaatio Fryen (1957) sankaritarinasta. Tarinoissa nuoresta ihmisestä luottoyhteiskunnassa ilmenee, että riski ylivelkaantumiselle näyttää kasvavan silloin, kun nuori muuttaa lapsuudenkodistaan ensimmäiseen omaan kotiin. Tämä pitää erityisesti paikkansa nuorilla, joilla ei ole samanlaisia sosioekonomisia voimavaroja, kuin verrokkinuorilla. He eivät esimerkiksi ole saaneet tarpeellisia taloudellisia taitoja kotoaan tai muuten muuttaessaan omilleen, ja alkaessaan toimia luottokelpoisena henkilönä riskinä on, ettei heillä ole tarpeeksi hyvää käsitystä siitä, mihin omat tulot riittävät ja millaisia korkoja ja ehtoja erilaisiin luottoihin liittyy. Löydös on yhteneväinen verraten aiempaan tutkimukseen ylivelkaantumisesta, jossa nuoruuden ikävaiheena on huomattu lisäävän ylivelkaantumisen riskiä. Tämäkin olisi hyvä kohta sosiaalityölle tarjota ennaltaehkäisevästi taloustaitojen opetusta nuorille, jotka tarvitsevat tietoa luottoyhteiskunnan toimimisesta. Näiden tarinoiden

perusteella näyttäisi, että nuorilla on hyvät mahdollisuudet selvittää veloista, mutta nuorena tehdyt virheet taloudenhoitamisen suhteen näyttäisivät osittain siirtyvän myös aikuisuuteen ja vaikuttavat elämään hyvin pitkään.

Tutkielmassa löytyneiden tarinamallien vertaaminen länsimaisiin aikuisuuden odotuksiin tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman tarkastella tarinoissa esiintuotuja häpeäkokemuksia. Länsimaisessa yhteiskunnassa on vahva odotus siitä, millainen on "oikeanlainen aikuisuus". Tämä normi toki vaihtelee eri kulttuureissa ja yhteiskunnissa, mutta se sisältää usein odotuksia esimerkiksi työn, perheen perustamisen, muista huolenpitämisen ja taloudellisen itsenäisyyden suhteen. Ylivelkaantuminen hankaloittaa aikuisuuden odotuksiin vastaamista, jonka vuoksi ylivelkaantuneet näyttäisivät tämän tutkielman perusteella kokevan häpeää ja ulkopuolisuutta. Varsinkin sosiaalityössä ylivelkaantuneita kohdattaessa näyttäisi olevan tärkeää tarkastella, mitä aikuisuudella tarkoitetaan, mikä on hyvää tai mahdollista aikuisuutta kenellekin ja onko aikuisena elämisessä jotakin vaihtoehtoisia tapoja ja milloin aikuisuuteen liittyviä odotuksia olisi tarpeen määritellä toisin. On tavoiteltavaa, että yhä useammalla olisi tilaa ja mahdollisuus kokea aikuisuutensa omalla ainutlaatuisella tavallaan ilman häpeää, oli menneisyydessä velkaantumiskokemuksia tai ei.

Suomessa ylivelkaantumiseen on yritetty puuttua viime vuosina erinäisin keinoin, ja hyviksi käytännöiksi on koettu muun muassa Takuu-Säätiön ja Helsingin evankelisluterilaisten seurakuntien kouluttamat vapaaehtoiset tukihenkilöt ylivelkaantuneille, sekä velkaantumisriskissä oleville pidetyt pienryhmät, jotka keskittyvät arjenhallintaan (Peura-Kapanen ym. 2016, 44–46). Aiemmissä tutkimuksissa on havaittu, että velkaantuneille annettu yksilöllinen neuvonta on vaikuttanut myönteisesti heidän velkaantumistilanteeseensa (kts. esim. Stamp 2012, Collard 2011). Myös tästä aineistosta ilmenee selkeä tarve ylivelkaantuneiden suuremmalle yksilölliselle tuelle läpi ylivelkaantumisprosessin. Avun hakemisesta tulisi tehdä mahdollisimman helppoa ylivelkaantumiseen läheisesti liittyvän häpeän tunteen vuoksi. Yhteyden saaminen viranomaiseen tulisi olla helpompaa, ja myös matalan kynnyksen palveluista esimerkiksi sosiaalitoimistoissa, neuvoloissa tai kirjastoissa voisi olla apua tilanteessa. Ylivelkaantuneen olisi tärkeä saada osallisuuden kokemusta hakiessaan apua, tämän voisi huomioida esimerkiksi kannustamalla velkaantunutta alusta asti osallistumaan velkojensa selvittelyyn ja ohjatusti lisätä hänen osallistumistaan prosessin edetessä. Myös velkaongelmien ennaltaehkäisy tulisi huomioida paremmin nykyisessä palvelujärjestelmässä. Ainakin erilaisten elämänmuutosten (esimerkiksi omilleen muutto, perheen perustaminen, ero, eläkkeelle tai työttömäksi jääminen) edessä tuen antaminen ja tietoisuuden lisääminen nimenomaan talousasioissa vaikuttaisi tämän ai-

neiston perusteella olevan hyvä keino ennaltaehkäistä velkaongelmia, sillä velkaongelmien pahentuminen liitettiin tarinoissa usein juuri tämänkaltaisiin elämän taitekohtiin. Myös selkeää tarvetta vastuullisemmalle luotonannolle pankkien ja muiden rahoituslaitosten toimesta edelleen on, vaikka sääntelyä erityisesti pikalainoihin onkin viime vuosina lisätty.

Tässä tutkielmassa aineiston ollessa tarinalliseen muotoon tuotetut kirjoitusvastaukset olivat kvalitatiivinen tutkimusote ja narratiivinen lähestymistapa sopiva tutkimusmenetelmä. Itse analyysi on kuitenkin tutkijana omaa tulkintaani aineistosta, ja tulkintaan liittyy aina mahdollisuus väärintulkinnasta. Häpeän tutkimista voi luonnehtia vaikeaksi sekä aineiston että metodologian näkökulmasta. Häpeän tunne voi olla merkittävä osa monia aineistoja, mutta samalla se on tarkkaan kätketty. Häpeää myös ilmaistaan harvoin suoraan, mikä voi aiheuttaa haasteita empiiristä tutkimusta tekeväälle. Esimerkiksi hiljaisuus ja vaikeneminen voivat olla hankalia tulkita aineistosta. Tutkijan onkin tärkeää punnita tarkasti omia tulkintojaan aineistosta ja pohtia, menevätkö omat tulkinnat liian pitkälle. (Oinas 2011, 153.) Koska häpeäkokemusta usein on tarvinnut jo jonkin verran käsitellä, ennen kuin sitä pystyy ilmaisemaan kirjallisesti, tarkoittaa tämä, että varmasti aineistosta on jäänyt puuttumaan häpeäkokemuksia, joista niiden kokijat eivät ole olleet valmiita vielä avoimesti puhumaan. Tutkijana jää myös pohtimaan, millaisia narratiiveja lopulta aineistosta jäi puuttumaan. Varsinkin aineiston keräämisen jälkeen tapahtuneet tapahtumat, kuten koronaviruksen aiheuttama paikallinen työttömyys, sekä energiakriisin ja inflaation aiheuttamat hintojen kallistumiset perustarpeissa, kuten lämmityksessä ja ruoassa, saattaisivat näkyä jollakin tavalla aineistossa, mikäli se olisi kerätty vuonna 2023. Vaikka tästä aineistosta ei voikaan vetää johtopäätöksiä nykyisen tilanteen aiheuttamille ylivelkaantumiskokemuksille, uskon että tutkielman tuottamalle tiedolle ylivelkaantumisen aiheuttamasta häpeästä, häpeän eristävästä vaikutuksesta ja kunnollisen kohtaamisen häpeää lieventävästä vaikutuksesta on arvoa sosiaalityön ja muiden ammattien, jossa kohdataan ylivelkaantuneita, käytännön työlle.

Erityisesti jatkotutkimuksen tarvetta olisi näkemykseni mukaan siinä löydöksessä, että ylivelkaantuneet toivat esiin kokemuksia lopulta ulkopuolisuudesta koko yhteiskunnan toiminnasta. Nähdäkseni tässä piilee suuri riski sille, että ylivelkaantuminen vaikuttaa erityisesti myös sosiaaliseen osallistumiseen. Tätä yhteyttä olisi tärkeää selvittää tarkemmin. Onko taustalla häpeä, vaiko kokemus siitä, ettei yhteiskunnalla ole mitään annettavaa itselle, joten sen toimintaan ei edes kannata osallistua?

LÄHDELUETTELO

- Aapola, S. (2001) "Liian varhaisen" ruumiillisen kehityksen ongelma. Teoksessa Välimaa, R. & Puuronen, A. (toim.) Nuori ruumis. Helsinki: Gaudeamus. 30–44.
- Andelic, N. & Stevenson, C. & Feeney, A. (2019) Managing a moral identity in debt advice conversations. *British Journal of Social Psychology*, 58, 630–648.
- Andrews, M. (2004) Opening to the original contributions. Counter-narratives and the power to oppose. Teoksessa Bamberg, M. & Andrews, M. (toim.) *Considering Counter-Narratives. Narrating, resisting, making sense*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–6.
- Autio, M. & Huttunen, K. & Puhakka, E. (2010) Keskiluokkainen ja ekonomistinen eetos kulutuskerronnassa: ansaittua ja laskelmoitua hedonismia. Teoksessa Lammi, M. & Peura-Kapanen, L. & Timonen, P. (toim.) *Kulutuksen määrät ja tyylit talouden muutoksissa. Kuluttajatutkimuksen vuosikirja 2010. Kuluttajatutkimuksen vuosikirjoja 6*. 95–115.
- Autio, M. & Wilska, T-A. & Kaartinen, R. & Lähteenmaa, J. (2009) The Use of Small Instant Loans Among Young Adults – a gateway to a consumer insolvency? *International Journal of Consumer Studies*, 33, 407–415.
- Bauman, Z. (2020) *Sosiologinen ajattelu*. Suomentanut Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Beck, U. (1992) *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Becker, H. (1991) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Bergström, S. & Leppänen, A. (2015) *Yrityksen asiakasmarkkinointi*. Helsinki: Edita Publishing.
- Berndthal, M. J. & Crockett, D. & Rose, R. L. (2005) Credit cards as Lifestyle Facilitators. *Journal of Consumer Research* 23: 130–145.
- Blomgren, J. & Maunula, N. & Hiilamo, H. (2014) Sairastuttaako velka? 15 vuoden seurantatutkimus pitkäaikaisesti ylivelkaantuneista. *Yhteiskuntapolitiikka* 79: 3, 245–263.
- Borgmann, A. (1992) *Crossing the Postmodern Divide*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clement, S. & Schauman, O. & Graham, T. & Maggioni, F. & Evans-Lacko, S. & Bezborodovs, N. & Morgan, C. & Rüsç, N. & Brown, J. S. L. & Thornicroft, G. (2015) What is the impact of mental health-related stigma on help-seeking? A systematic review of quantitative and qualitative studies. *Psychological Medicine* 45, 11–27.
- Collard, S. (2011) *Understanding financial difficulty: Exploring the opportunities for early intervention*. Barclays and money Advice Trust. London.
- CPEC (2013) *The Overindebtedness of European Households: Updated Mapping of the Situation, Nature and Causes, Effects and Initiatives for Alleviating Its Impact. Final Report, Part. 1*. Berlin: Civic Consulting of the Consumer Policy Evaluation Consortium. http://www.ecri.eu/system/tdf/part_1_synthesis_of_findings_en.pdf?file=1&type=node&id=97&force=0 Viitattu 20.2.2023.
- Creed, P. A., & Muller, J. (2006). Psychological distress in the labour market: Shame or deprivation? *Australian Journal of Psychology*, 58(1), 31–39.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (toim.) (2000) *Handbook of qualitative research*. Toinen laitos. Thousand Oaks: SAGE.
- Drentea, P. & Reynolds, J. R. (2012) Neither a Borrower Nor a Lender Be: The Relative Importance of Debt and SES for Mental Health Among Older Adults. *Journal of Aging & Health* 24: 4, 673–695.

Dubois, H. & Fóti, K. & Kable, E. & Anderson, R. (2020) Addressing household over-indebtedness, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Efrat, R. (2006) The evolution of bankruptcy stigma. *Theoretical Inquiries in Law*, 7 (2), 365–392.

Elliot, A. J. & Thrash, T. M. (2004) The intergenerational transmission of fear of failure. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 30, Issue 8, 957–971.

Euroopan komissio (2008) Towards a Common Operational European Definition of Over indebtedness. Brysseli: Euroopan komissio.

Euroopan parlamentti (2022) Euroopan tulevaisuus: suomalaiset pitävät ilmastonmuutosta EU:n merkittävimpänä haasteena. *Lehdistötiedote* 26.1.2022. Viitattu 31.1.2023. <https://www.europarl.europa.eu/news/fi/press-room/20220119IPR21314/euroopan-tulevaisuus-suomalaiset-pitavat-ilmastonmuutosta-eu-n-ykkoshaasteena>

Finanssialan Keskusliitto (2021) Säästäminen, luotonkäyttö ja maksutavat. Raportti 23.6.2021.

France, A. & Coffey, J. & Roberts, S. & Waite, C. (2020) *Youth sociology*. London : Macmillan International Higher Education : Red Globe Press.

Frank, A. J. & Wilson, E. A. (2020) *A Silvan Tomkins Handbook. Foundations for Affect Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Frank, A. (1995) *The wounded storyteller. Body, illness and ethics*. Chicago: University of Chicago Press.

Frost, L. (2020) Making sense of shame theory: a psychosocial structure. Teoksessa Frost, L., Magyar-Haas, V., Schoneville, H. & Sicora, A. (toim.) *Shame and social work. Theory, reflexivity and practice*. Bristol: Policy Press. 19–38.

Frye, N. (1957) *Anatomy of criticism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Gilens, M. (2012) *Affluence and Influence*. New York & Princeton: Russell Sage Foundation & Princeton University Press.

Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

Goode, J. (2009) For love or money? Couples' negotiations of credit and debt in low-income families in the UK. *Benefits*, 17 (3), 213–224.

Hamilton, K. & Catterall, M. (2006) Consuming Love in Poor Families: Children's Influence on Consumption Decisions. *Journal of Marketing Management*, 22, 1031–1052.

Hawkins, K. & Kim, E. (2012) The socio-economic empowerment assessment: addressing poverty and economic distress in clients. *Clinical social work journal* 40 (2), 194–202.

HE 218/2022 vp. Julkaistu 21.10.2022. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kuluttajansuojalain, kuluttajansuojaviranomaisten eräistä toimivaltuuksista annetun lain 13 §:n ja oikeudenkäymiskaaren 5 luvun 3 §:n muuttamisesta. Saatavilla https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_218+2022.aspx

Heikkinen, H. L. T. (2015) *Kerronnallinen tutkimus*. Teoksessa Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 149–167.

Hiilamo, A. & Räsänen, T. & Korpela, T. & Mukkila, S. & Mäkinen, L. & Ristikari, T. (2022) Hintojen nousun vaikutuksia lapsiperheköyhyyteen voidaan lieventää vain vähän lapsilisäjärjestelmän muutoksilla. *Kela: Tutkimusblogi* 14.9.2022. Viitattu 6.11.2022. <https://tutkimusblogi.kela.fi/arkisto/6774>

Hiilamo, H. (2018) *Household Debt and Economic Crises. Causes, Consequences and Remedies*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Hill, R. P. & Kozup, J. C. (2007) Consumer Experiences with Predatory Lending Practices. *The Journal of Consumer Affairs* 41: 29–46.

Hintikka, J. & Kontula, O. & Saarinen, P. & Tanskanen, A. & Koskela, K. & Viinamäki, H. (1998) Debt and suicidal behaviour in the Finnish general population. *Acta Psychiatrica Scandinavia* 98: 6, 493–496.

Hyvärinen, M. (2006) Towards a Conceptual History of Narrative. Teoksessa Hyvärinen, M. & Korhonen, A. & Mykkänen, J. (toim.) *The Travelling Concept of Narrative*. Helsinki: Helsinki Collegium of Advanced Studies.

Hägg, S. & Lehtimäki, M. & Steinby, L. (2008) Kertomuksen tutkimuksen moninaiset näkökulmat. Teoksessa Hägg, S. & Lehtimäki, M. & Steinby L. (toim.) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7-22.

Häkkinen, A. & Newby, A. G. (2019) Näлкäkkriisi-Suomi: Kansainvälinen apu ja kotimaiset panostukset. Teoksessa Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.) *Näлкämaasta hyvinvointivaltioksi: Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus: Helsinki, 93-110.

Hänninen, V. & Koski-Jännes, A. (1999) Narratives of recovery from addictive behaviours. *Addiction* 94 (12), 1837-1848.

Hänninen, V. (2008) Narratiivisen tutkimuksen eettiset haasteet. Teoksessa Pietilä A-M. & Länsimies-Antikainen, H. *Etiikkaa monitieteisesti. Pohdintaa ja kysymyksiä*. Kuopio: Kuopion Yliopisto. 121-137.

Hänninen, V. (2015) Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 168–184.

Hänninen, V. (2000) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696.

Iivari, J. (2001) Ylivelkaantumisen ongelmaan uusia ratkaisuja. *Yhteiskuntapolitiikka* 66: 6, 552–557.

IFSW (2004) Ethics in social work, Statement of Principles. International Federation of Social Workers (IFSW), International Association of Schools of Social Work (IASSW).

Jameton, A. (1984) *Nursing Practice: The Ethical Issues*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Jørgensen, T. (2014) The Way to Over-indebtedness – Intensive Marketing, Easy Access to Loans, and Insufficient Legislation (Denmark). *Juridica International* 22, 71–95.

Kainulainen, S. (1995) Ylivelkaantuminen ja siihen vaikuttaminen. *Janus* 3 (3), 257–273.

Kainulainen, S. & Parente-Čapková, V. (2011) (toim.) *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku: Utukirjat.

Kalmi, P. & Ruuskanen, O-P. (2016) Suomalaiset pärjäävät taloudellisessa tietämyksessä ja käyttäytymisessä hyvin suhteessa muihin maihin. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 112(1), 6–21.

Kangassalo, P. (2022) Ennakoiko kuluttajien luottamus taas talouskehitystä – nyt huolettaa myös oma talous. Tilastokeskus: Asiantuntija-artikkelit ja ajankohtaisblogit 13.9.2022. Viitattu 6.11.2022. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2022/ennakoiko-kuluttajien-luottamus-taas-talouskehitysta-nyt-huolettaa-myos-oma-talous/>

Kempson, E. & Atkinson, A. (2006) *Overstretched: People at Risk of Financial Difficulties*. University of Bristol: Personal Finance Research Centre.

Kernis, M. H. & Brown, A. C. & Brody, G. H. (2000) Fragile self-esteem in children and its associations with perceived patterns of parent-child communication. *Journal of Personality*, Vol. 68, Issue 2, 225–252.

Kiander, J. (2011) Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset lamatutkimuksen valossa. Teoksessa Turunen, S. & Kangas, T. (toim.) *Pankkikriisin pitkä varjo*. Helsinki: University of Helsinki Conflict Management Institute. 21–43.

Kiviniemi, K. (2015) Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Jyväskylä: PS-Kustannus. 74–88.

Koivisto, T. (2020) Kotitalouksien velat ja rahoitusvarallisuus – molemmat ovat kasvaneet 2000-luvulla. Tieto & Trendi, Tilastokeskus. Saatavilla: <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2020/kotitalouksien-velat-ja-rahoitusvarallisuus-molemmat-ovat-kasvaneet-2000-luvulla/> Luettu 16.9.2022.

Koivunen, A. (2010) An Affective Turn? Reimagining the Subject of Feminist Theory. Teoksessa Liljeström, M. & Paasonen, S. (toim.) Working with Affect in Feminist Readings: Disturbing Differences, 8-28. London & New York: Routledge.

Kokkolan Yliopistokeskus Chydenius (2022) Taloussosiaalityön erikoistumiskoulutus. Saatavilla: <https://www.chydenius.fi/fi/kauppatieteet/opiskelu/taloussosiaalityon-taydennyskoulutus> Luettu 8.10.2023.

Koljonen, V. (2002) Nuorten velkaantuminen ja maksuhäiriöt. Teoksessa Autio, M. & Eresmaa, I. & Heinonen, V. & Koljonen, V. & Paju, P. & Wilska, T-A. (toim.): Pakko riittää. Näkökulmia nuorten maksuhäiriöihin ja kulutukseen. Helsinki: Nuoristotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 24, 12–118.

Kosonen, U. (1997) Nähdäksi tulemisen kaipuu ja häpeä. Teoksessa Jokinen, E. (toim.) Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta. Tampere: Vastapaino, 21–42.

Koulu, R. & Lindfors, H. (2010) Maksukyvyttömyyden oikeudelliset ulottuvuudet. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.

Krings, A. & Schusler, T. M. (2020) Equity in sustainable development: Community responses to environmental gentrification. International Journal of Social Welfare: 29, 321–334.

Kuusisto, T. & Virtanen, U. (2022) Poikkeuksellisella hintojen nousulla monia vaikutuksia: kurjistaa kotitalouksien tilannetta ja hämärtää talouden näkymää. Tilastokeskus: Asiantuntija-artikkelit ja ajankohtaisblogit 16.9.2022. Viitattu 6.11.2022. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2022/poikkeuksellisella-hintojen-nousulla-monia-vaikutuksia-kurjistaa-kotitalouksien-tilannetta-ja-hamartaa-talouden-nakymaa/>

Lazzarato, M. (2014) Velkaantunut ihminen. Suomentanut Anna Tuomikoski. Helsinki: Tutkijaliitto.

Lewis, H. B. (1987) The Role Of Shame In Depression Over the Life Span. Teoksessa Lewis, H. B. (toim.) The Role of Shame in Symptom Formation. Hillsdale, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Lewis, M. (2003) The role of the self in shame. Social Research 70 (4), 1181–1204.

Lutwak, N. & Ferrari, J. R. & Cheek, J. M. (1998) Shame, guilt and identity in men and women: The role of identity orientation and processing style in moral affects. Personality and Individual Differences, Vol. 25, Issue 6, 1027–1036.

Maanmieli, K. (2019) Häpeä suomalaisten mielisairaalamuistoissa. Elore, vol. 26–1/2019. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

Majamaa, K. & Lehtinen, A.R. & Rantala, K. (2019) Debt Judgments as a Reflection of Consumption-Related Debt Problems. Journal of Consumer Policy, 42(2), 223–244.

Majamaa, K. & Rantala, K. (2020) Katsaus viime vuosien ylivelkaantumiskehitykseen. Valtioneuvoston selvitys 2020:5.

Major, B. & O'Brien, L. T. (2005) The social psychology of stigma. Annual Review Psychology, 56, 393–421.

Malinen, B. (2010a) Elämää kahlitseva häpeä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kotimaa / Kirjapaja.

Malinen, B. (2010b) The Nature, Origins, and Consequences of Finnish Shame-Proneness: A Grounded Theory Study. Helsinki: University of Helsinki.

Martin, R. (2002) *Financialization of Daily Life*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

Matthies, A-L. (2019) Kohti kestäväää taloutta – Ekososiaalinen näkökulma taloussosiaalityöhön. Teoksessa Zechner M., Karjalainen, S. & Viitasalo, K. (toim.) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Kokkola: Jyväskylän yliopisto - Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. 33–40.

Muilu, H. (2022) Ruotsalaiset lyhentävät pitkistä lainoistaan vain osan – Ruotsalaisprofessori: Ei ole mitään ideaa kuolla rikkaana ja velattomana. Yle Uutiset 17.7.2022. Viitattu 31.1.2023. <https://yle.fi/a/3-12527819>

Mäki-Fränki, P. (2021) Voimakkaasti velkaantuneiden taloudellinen tilanne vaihtelee Suomessa. Analyysi Suomen Pankin Euro & Talous -julkaisussa. Viitattu 20.2.2022. <https://www.eurojatalous.fi/fi/2021/artikkelit/voimakkaasti-velkaantuneiden-taloudellisen-tilanne-vaihtelee-suomessa/>

Niedenthal, P. & Krauth-Gruber, S. & Ric, F. (2006) *Psychology of emotion. Interpersonal, experiential and cognitive approaches*. New York: Psychology Press.

Nussbaum, M. C. (2006) *Poverty and Human Functioning: Capabilities as Fundamental Entitlements*. Teoksessa Grusky, D. B. & Kanbur, R. (toim.) *Poverty and Inequality*. California: Stanford University Press. 47–75.

Nykänen, M. & Kontula, O. & Palonen, K. & Liukkonen, M. (1995) Taloudellisen laman myrskysilmässä. Tutkimus Vantaan velkaneuvonnan asiakkaiden taloudellisesta ja terveydellisestä tilanteesta. Stakes, raportteja 171. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes.

Nätkin, R. (2003) Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, H. & Nätkin, R. (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus. 16–38.

Oikeusapu- ja edunvalvontapiirit (2020) Maksuhäiriömerkintä. Viitattu 14.11.2022. <https://oikeus.fi/talousjavelka-neuvonta/fi/index/laskutmyohassa/maksuhairiomerkinta.html>

Oikeusministeriö (2022) Maksuhäiriömerkintöjen säilytysaika lyhenee joulukuussa. Viitattu 14.11.2022. <https://valtioneuvosto.fi/-/1410853/maksuhairiomerkintojen-sailytysaika-lyhenee-joulukuussa>

Oinas, E. (2011) Häpeä, arki ja ruumiillisuus. Teoksessa Kainulainen, S. & Parente-Čapková, V. (toim.) *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku: Utukirjat. 151–180.

Oksanen A., Aaltonen M. & Rantala K. (2015) Social determinants of debt problems in a Nordic welfare state: A Finnish register-based study. *Journal of Consumer Policy* 38(3), 229–246.

Oksanen A., Aaltonen M. & Rantala K. (2016) Debt problems and life transitions: A register-based panel study of Finnish young people. *Journal of Youth Studies* 19(9), 1183–1203.

Peura-Kapanen, L. & Aalto, K. & Lehtinen, A-R. & Järvinen, R. (2016) Ylivelkaantumisen ehkäisyn ja hoidon tehostaminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 26/2016.

Polanyi, L. (1989) *Telling the American story: A structural and cultural analysis of conversational storytelling*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press.

Poppe, C. (2008) *Into the Debt Quagmire: How Defaulters Cope with Severe Debt Problems*. Oslo: University of Oslo.

Poppe, C. & Lavik, R. & Borgeraas, E. (2016) The danger of borrowing in the age of financialization. *Acta Sociologica* 59(1), 19–33.

Purdam, K. & Prattley, J. (2021) Financial debt amongst older women in the United Kingdom – shame, abuse and resilience. *Ageing & Society*, 41, 1810–1832.

Putkuri, H. & Vauhkonen, J. (2012) Kotitalouksien velkaantumiseen ja asuntomarkkinoiden kehitykseen vaikuttaminen: makrovakaustyökalut. Suomen Pankki, BoF Online 3/2012.

Raitakari, S. & Juhila, K. (2011) Moraalinen järjestys ja aikuisuuden odotukset ammatillisessa vuorovaikutuksessa: esimerkkinä mielenterveyskuntoutus. Teoksessa Pehkonen A. & Väänänen-Fomin, M. (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-Kustannus. 189–214.

Rantakeisu, U. & Starrin, B., & Hagquist, C. (1999). Financial hardship and shame: A tentative model to understand the social and health effects of unemployment. *British Journal of Social Work*, 29(6), 877–901.

Rantala, K. & Tarkkala, H. (2010) Luotosta luottoon. Velkaongelmien dynamiikka ja uudet riskiryhmät yhteiskunnan markkinalogiikan peilinä. *Yhteiskuntapolitiikka* 1/2010, 19–33.

Rechardt, E. & Ikonen, P. (1994) Häpeä psyykkisen lamaannuksen aiheuttajana. *Duodecim* 10(3): 278–286.

Reenkola, E. (2014) Nainen ja häpeä. Helsinki: Minerva Kustannus.

Rinne, J. & Kajander, A. & Haanpää, R. (2020) Johdanto: Affektit ja tunteet kulttuurin tutkimuksessa. Teoksessa Rinne, J., Kajander, A. ja Haanpää, R. (toim.) Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa. Helsinki: Ethnos ry.

Romero, M. & Stewart, A. (toim.) (1999) *Women's untold stories: Breaking silence, talking back, voicing complexity*. London: Routledge.

Rudanko, M. (2011) Pankkikriisin oikeudellisia kysymyksiä. Teoksessa Turunen, S. & Kangas, T. (toim.) Pankkikriisin pitkä varjo. Helsinki: University of Helsinki Conflict Management Institute. 53–66.

Sassatelli, R. (2007) *Consumer Culture. History, Theory and Politics*. London: Sage.

Schoneville, H. (2020) Poverty as an attack on subjectivity: the case of shame. Teoksessa Frost, L., Magyar-Haas, V., Schoneville, H. & Sicora, A. (toim.) *Shame and social work. Theory, reflexivity and practice*. Bristol: Policy Press. 81–98.

Shaffer, L. S. (2005) From Mirror Self-Recognition to the Looking-Glass Self: Exploring the Justification Hypothesis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(1), 47–65.

Sipola, S. (2022) *Velkakirja*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos.

Stamp, S. (2012) The Impact of Debt Advice as a Response to Financial Difficulties in Ireland. *Social Policy & Society* 11 (1), 93–104.

Starrin, B., Åslund, C., & Nilsson, K. W. (2009). Financial stress, shaming experiences and psychosocial ill-health: studies into the finances-shame model. *Social Indicators Research*, 91(2), 283–298.

Stevenson, C., McNamara, N., & Muldoon, O. (2014) Stigmatised Identity and Service Usage in Disadvantaged Communities: Residents', Community Workers' and Service Providers' Perspectives. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 24: 453–466.

Suomen Asiakastieto Oy (2022) Maksuhäiriöisten ihmisten lukumäärä. Saatavilla: <https://www.asiakastieto.fi/web/fi/asiakastieto-media.html> Luettu 26.1.2023.

Suomen Pankki (2020) Kotitalouksien velkaantumisaste ja korkorasitus Suomessa. Saatavilla: https://www.suomenpankki.fi/fi/Tilastot/kuviopankki/rahoituksen-suhdannemittarit/yksityisen-sektorin-velkaantuneisuus-tai-velanhoitotila/velkaantumisaste_ja_korkorasitus/ Luettu 16.9.2022.

Sunwolf & Frey, Lawrence R. (2001) Storytelling: The Power of Narrative Communication and Interpretation. Teoksessa Peter W. Robinson & Howard Giles (toim.) *The New Handbook of Language and Social Psychology*. Chicago: John Wiley & Sons Ltd, 119–135.

Syrjänen, A. (Itä-Suomen yliopisto): Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto 2019-2020 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 1.0 (2020-08-19). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD3408>

Tangney, J. P. (1990) Assessing individual differences in proneness to shame and guilt: Development of the self-conscious affect and attribution inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 59, Issue 1, 102–111.

Tarkiainen, L. & Martikainen, P. & Laaksonen, M. & Valkonen, T. (2011) Trends in life expectancy by income from 1988 to 2007: decomposition by age and cause of death. *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 66, Iss. 7.

Tomkins, S. (1963) *Affect Imaginary Consciousness: Volume II: The Negative Affects*. New York: Springer.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2023) Hyvä tieteellinen käytäntö. <https://tenk.fi/fi/tiedevilppi/hyva-tieteellinen-kaytanta-htk> Luettu 9.9.2023.

van der Zwan, N. (2014) State of the art. Making sense of financialization. *Socio-Economic Review* 12(1), 99–129.

Viitasalo, K. (2019) Mistä taloussosiaalityössä on kyse? Teoksessa Zechner M., Karjalainen, S. & Viitasalo, K. (toim.) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Kokkola: Jyväskylän yliopisto - Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. 8–15.

Viitasalo, K. (2018) Äitien pyrkimykset ja toimintamahdollisuuksien valikko. Käsitteellinen tutkimus äitien taloudellisista toimintamahdollisuuksista. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Viljamaa, J. (2018) *Hirveä häpeä: Suomalainen häpeä ja kuinka siitä pääsee eroon*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Vitt, L. (2009) *Values centered financial education: understanding cultural influences on learners' financial behaviors*. Denver: National endowment for financial education.

Walter, Jamie L. & Burnaford, Stacey M. (2006) Developmental changes in adolescents' guilt and shame: The role of family climate and gender. *North American Journal of Psychology*, Vol. 8, Issue 2, 321–338.

Weiss, Karen G. (2010) Too Ashamed To Report: Deconstructing the Shame of Sexual Victimization. *Feminist Criminology* 5 (3), 286–310.

Zechner, M. (2019) *Sosiaalityöstä apua taloudenhallintaan*. Teoksessa Zechner M., Karjalainen, S. & Viitasalo, K. (toim.) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Kokkola: Jyväskylän yliopisto - Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. 4–6.